ADVISORY COMMITTEE for JOILL

Prof. V Kutumbashastry
President
International Association of Sanskrit Studies (IASS)
Former Vice Chancellor
Shri Somnath Sanskrit University
Veraval, Gujarat.

Prof. Mudigonda Veera Bhadraiah
Retd. Professor & H.O.D.
Department of Telugu
University of Hyderabad

Prof. Y.V. Ramana Rao
Retd. Professor, H.O.D. & Dean
Department of Hindi
School of Humanities
University of Hyderabad

Prof. D. Muni Ratnam Naidu
Director,
MVKR. International Telugu Centre
P.S. Telugu University
Hyderabad.

Prof. S Lakshmi Narasimham
Director of Research
French Institute of Pondicherry
Puducherry-605001

Dr. U Vara Lakshmi
Retd. Reader & H.O.D.
Department of Telugu
Bapatla Arts College

Sri Mallapragada Sreemannarayana Murthy
Retd. Lecturer
Editor for Kanada Durga Prabha
Viswajanani and ManujaGeeta

EDITORIAL BOARD for JOILL

Editor in Chief
Ramabhadra Rao Maddu +91 94 90 730 454

Managing Editor
Dr. S.L.V. Uma Maheswara Rao
M.A., M.Phil., Ph.D.
Senior Diploma in Sanskrit
Email: managingeditor@joill.in
Contact No: +91 94 90 256 347

MEMBERS

Dr. T Lakshmi Suguna
Principal
Matrusri Oriental College
Jillellamudi. A.P. +91 94 91 755 866

Dr. Y Reddy Syamala
Associate Professor
Department of Lexicography
P S Telugu University
Hyderabad. T.S. +91 98 49 697 688

Dr. V Bhasker Reddy
Ph.D in Telugu
Associate Professor, H.O.D.
Department of Telugu
S R K Government College
Yanam, Puducherry. +91 94 40 127 967

Dr. K Karuna Sri
Ph.D in Telugu
Assistant Professor, H.O.D.
D K W Govt. Degree & P.G. College
Nellore. A.P. +91 94 41 540 317

International Journal of Indian Languages and Literature,Vol.2 Issue.4 ,March-2017, ISSN(O):2455-1678

Dr. N Suresh Babu
Ph.D in Sanskrit, Ph.D in Telugu
Associate Professor
Dept. of Sanskrit
Andhra Lovola College
Vijayawada. A.P. +91 98 66 282 107

Dr. Hema Chandran Khara
Ph.D in English
University of Cambridge, U.K.
Associate Professor
Department of English
IIT – Chennai. T.N. +91 94 45 968 854

Dr. S V B K V GUPTA
Ph.D in Sanskrit
Guest Faculty, Dept. of Sanskrit
Pondicherry University
Pondicherry. +91 89 03 888 551

Dr. Mahesh Chandra Prajapati
Ph.D in Hindi
JNV – Shravasti. U.P. +91 94 54 585 052

Mr. Eswara rao Velaga
Associate Editor
Sarat Chandrika Monthly Magazine. +91 99 66 339 184

Dr. Pulaparti Srinivasa Rao
Research Associate
Adhra Viswakala Parishat
Vishakhapattanam. A.P. +91 90 32 323 248

International Journal of Indian Languages and Literature,Vol.2 Issue.4 ,March-2017, ISSN(O):2455-1678

అనుకుంటా..........!

సమాజ సాహిత్యాలు. ఈ రెండింటి బంధం విడదీయరానిది. సమాజంలో ఎక్కువ మొత్తంలో ఉండే సాధారణ వ్యక్తుల మధ్య, సమాజహితం కోసం అసాధారణ కార్యాలు చేసేవాడు అసాధారణ పురుషుడు, అతడే కాలక్రమంలో ఆదర్శపురుషుడవుతాడు, అతడు చనిపోయిన తర్వాత చారిత్రిక పురుషుడు. కొంతకాలానికి అవతారపురుషుడు. మరికొంతకాలానికి అతడే దేవుడు. తన అసాధారణకార్యాలతో సమాజాన్ని ప్రగతిపథంవైపు నడిపించిన ఆ మహానుభావుల చరిత్రను కథారూపంలో కవులు చెప్తారు, అందులోని అంతరార్ధాన్ని విడమర్చి విమర్శకులు చెప్తారు.

సమాజహితాన్ని చేకూరుస్తూ, బాధ్యతాయుత పౌరులను తీర్చిదిద్దే సద్విమర్శలకు హృదయపూర్వక స్వాగతం.

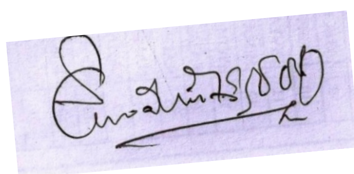

International Journal of Indian Languages and Literature,Vol.2 Issue.4 ,March-2017, ISSN(O):2455-1678

I guess........!

Society and Literature. These two are inseparable. He is an unusual person, the one who does unusual actions for the welfare of the society by being himself in the midst of normal people of it. The same would be an ideal person later on. He would be a historical person once he died. After some time, he would be an incarnated person. Later on, he would be a God. Poets are those one who describe the greatness of these people who made the society to lead in progressive direction, in form a story. And Critics are those who explain the inner beauty of those stories.

Hearty welcome to those Critics who would sculpture people with responsible to the society and favours it.

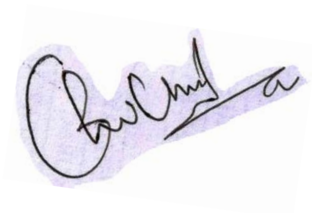

International Journal of Indian Languages and Literature,Vol.2 Issue.4 ,March-2017, ISSN(O):2455-1678

INDEX

1. హాల లీలావతుల పరిణయ గాథ – వసంత గౌతమి 1-10

డా|| యస్. దివిజా దేవి

2. తెలుగు వ్యాకరణాలు – సమాలోచన 11-26

డా|| పులపర్తి శ్రీనివాసరావు

3. కవయిత్రిగా వేంగమాంబ 27-30

డా|| కె. కరుణశ్రీ

4. తమలపాకుతో ఒకటిస్తే తాటాకుతో రెండిస్తా! 31-36

డా. ఎస్.ఎల్.వి.ఉమామహేశ్వరరావు

5. సుకుమారచరితము శుకనాసోపదేశము 37-46

డా. ప్రఫుల్ల. ఎం (శ్రీమతి).

6. శారీరకసంస్కారేషు వైజ్ఞానికం తత్త్వచింతనమ్ 47-59

డా. ఎమ్.వి.యస్. పవనకుమారశర్మ

7. पाणिनीयव्याकरणे मुनित्रयस्य प्रामाण्यम् 60-66

AvulaPriyanka

8. भूवादयो धातवः इति सूत्रविचारः 67-72

Shubh chandra Jha

9. ऊँ नमश्चण्डिकायै श्रीदुर्गासप्तशत्याः षष्ठीतत्पुरुषसमासः एकमध्ययनम् 73-78

Harishchandra Jha

10. संस्कृतसाहित्यस्य वैशिष्ट्यम् 79-84

डा. नारायणम् सुरेश्बाबु

11. पद्मश्रीपुल्लेलश्रीरामचन्द्रः – संस्कृतभाषासेवा 85-91

Dr.S.LakshmiBbhavaniSankarSarma

12. जानकीहरणकाव्ये छन्दोविशेषाः 92-96

Dr. S V BK V Gupta

13. **Women's Rights and its Feminist Criticism** 97-102

Vasantha Narender

International Journal of Indian Languages and Literature,Vol.2 Issue.4 ,March-2017, ISSN(O):2455-1678

హాల లీలావతుల పరిణయగాథ – వసంత గౌతమి

డా॥ యస్. దివిజాదేవి
తెలుగు అధ్యాపకురాలు,
డి.కె.ప్రభుత్వ మహిళా డిగ్రీ కళాశాల, నెల్లూరు.
సెల్:9246806307
gmail -ID : divija.devi1@gmail.com

1) రచయిత పరిచయం :–

చారిత్రక నవలా చక్రవర్తి, చారిత్రక నవలా సామ్రాట్ బిరుదాంకితులు, నవలా సార్వభౌమునిగా శాసనాల శాస్త్రిగారిచే గౌరవింపబడిన ప్రొఫెసర్ ముదిగొండ శివప్రసాద్ గారు శిప్రమునిగా సుప్రసిద్ధులు. వీరి 67వ జన్మదినం (23.12.2006) సందర్భంగా, వారి 67వ రచనగా 2006లో వెలువడిన నవల "వసంత గౌతమి".

ప్రొ॥ముదిగొండ శివప్రసాద్ గారు శాతవాహనులపై నాగానిక, శ్రావణి, శ్రీలేఖ, ఆచార్య నాగార్జున అనే నవలలు ఇంతకుముందు వ్రాశారు. ఆ పరంపరలోనిదే వసంతగౌతమి నవల. ఎన్నో తాళపత్ర గ్రంథాలను, శిలాశాసనాలను పరిశీలించి, పరిశోధించి వాస్తవిక, చారిత్రక ఆధారాల ఆధారంగా పాఠకులను ఆకట్టుకునే అద్భుత కథాకథన శిల్పంతో నవలలు వ్రాయడం వీరి ప్రత్యేకత.

2) నామౌచిత్యం :–

ఎత్తులు, జిత్తులు, వ్యూహాలు, ప్రతివ్యూహాలు, రాజకీయాలు, తంత్రాలు, ఆనాటి బౌద్ధుల "కృత్యా" ప్రయోగాలు రసరమణీయ కృష్ణా గోదావరి నౌకా విహారాలతో పాఠకునిలో ఉత్కంఠనింపి ఉక్కిరిబిక్కిరి చేసే ప్రామాణిక చారిత్రక నవల ఈ వసంత గౌతమి.

వసంతము శృంగార ఋతు సంకేతము. ఇందులో హాల లీలావతుల ప్రణయము సప్తగోదావరి సాక్షిగా సాగింది. వసంతోత్సవాలలో స్కందుని పరిణయంతోపాటు వీరి వివాహానికి బీజాలు పడ్డాయి. అందుకే రచయిత వసంతగౌతమనే పేరునెన్నుకున్నారు. ఏడుపాయలుగా చీలిన గోదావరి అంతర్వేది వద్ద సముద్రంలో కలుస్తుంది. అదే సప్తగోదావరము.

3) హాలుని గొప్పతనం :-

శాతవాహన రాజులలో 17వ వాడు, అరిష్టకర్ణుని పుత్రుడు. కవివత్సలుడుగా పేరొందిన హాలచక్రవర్తి క్రీస్తుశకం 25వ సంవత్సరం ప్రాంతంలో ప్రతిష్ఠానము, అమరావతి సమీపంలో గల నేటి గుంటూరు జిల్లాలోని ధరణికోటను (ధాన్యకటకం) రాజధానిగా చేసుకొని పరిపాలించాడు.

"అమృతం ప్రాకృత కావ్యం"అని ప్రాకృత భాషకు పట్టంకట్టి ప్రచారం చేసిన మహాకవి. అణులక్ష్మి, లబ్ది, రేవ, ప్రాత, వర్ధవతి, శశిప్రభ, శివమాధవి మొదలైన జానపద కవయిత్రులకు తన ఆస్థానంలో స్థానమిచ్చి వారిచే మధుర శృంగార, రసనిసర్గ, సహజ సుందరమైన కవితల నల్లించి శ్రీపాలితునిచే సంకలనం చేయించిన రస శేఖరుడు హాలుడు.

అందుకే రచయిత నవలలోని ప్రతీ విభాగాన్ని సందర్భానుగుణమైన "గాథా సప్తశతిలోని" రసరమణీయగాధతో ప్రారంభించారు. కథనరంగం కన్నా కళారంగానికే ప్రాధాన్యమిచ్చిన హాలుడు తన శత్రువైన సింహళరాజు శీలమేఘుని కుమార్తె లీలావతిని వివాహం చేసుకున్న వృత్తాంతాన్ని "వసంతగౌతమి"గా మలిచారు రచయిత.

4) నవలారంభం :-

హాలును గాథాసప్తశతిలోని మొట్టమొదటి ప్రార్ధనా శ్లోకంతో ఈ రచన ప్రారంభింపబడింది. ఈ శ్లోకం ఈ నవలకు ప్రతీకాత్మకం కూడా.

పసువయిణో రోసారున పడియా

సంకంత గోరిముఖ యందం

గహియఘ్ఘ వంకయం వియపంజానలియం

జలింణయం

ప్రాకృత భాషలోని ఈ శ్లోకార్థం ఏమిటంటే – పరమశివుడు సంధ్యాదేవికి అర్ఘ్యం ఇవ్వాలని జలాన్ని చేతిలోకి తీసుకున్నాడు. దానితో పార్వతీదేవికి కోపంవచ్చి నేనుండగా ఈయన మరొక స్త్రీ యందు అనురక్తుడవుతున్నాడేమిటి? అనుకొని కోపగించుకుంది.

అట్టి కోపతీవ్రతతో ఆమె ముఖము ఎర్రబడింది. ఎర్రబడిన పార్వతీదేవి ముఖ కమలము శివుని చేతిలోని అర్ఘ్యములో ప్రతిబింబించింది. దానితో శివుడు సంధ్యాదేవికి అరుణారుణ కమలాంజలి సమర్పిస్తున్నాడు అనిపించింది. అట్టి పరమ శివునికి నమస్కారం.

ఈ ప్రార్థనా శ్లోకంతోనే ఈ ప్రణయ గాథను కూడా ప్రారంభించడం సమంజసంగా ఉంది. ఎందుకంటె హాలుడు పృథ్వీవల్లభుడు ఆయన సింహళరాజకన్యను వివాహం చేసుకోవాలనుకోవడంతో తెల్లని గోదారి అరుణారుణమై శోభించిందట. ఇలా రచయిత సందర్భోచిత ప్రార్థనా శ్లోకాన్ని ఎంచుకొని రసవత్తరమైన ప్రారంభాన్నిచ్చారు.

5) మత పరిస్థితులు :–

శాతవాహనులు వైదిక మతావలంబకులు కాగా, సామాన్య ప్రజలు చాలామంది బౌద్ధాన్ని అనుసరించారు. చతురుడైన హాలుడు వైశాఖ పూర్ణిమకు తథాగతుని ఉత్సవాలు జరిపినట్లే శివకళ్యాణము. స్కంధుని ఉత్సవాలను కూడా నిర్వహించి వైదిక, బౌద్ధమతానురక్తిని చాటుకున్నాడు.

నాటి బౌద్ధంలో అవైదిక వామాచారాలు, అభిచారిక హోమాలులాంటివి వజ్రయానాదుల

పేర్లతో ప్రవేశించాయి. 2006 ఆగష్టులో పశ్చిమగోదావరి జిల్లాలో ఆర్కియాలజి డిపార్టుమెంట్ వారు జరిపిన కొన్ని తవ్వకాల్లో ఒక బ్రహ్మీశాసనం బయటపడింది. దాని ప్రకారం క్రీస్తు శకారంభంలో డాకినీయానమనే మరో బౌద్ధశాఖ కూడా ఉన్నట్లు నిర్ధారించారు.

దీంతో బౌద్ధంలో మాతృదేవతారాధన లేదు. అనే భ్రమ తొలగిపోయింది. తార, డాకిని, కృత్య వంటి స్త్రీ మూర్తులను కూడా బౌద్ధులు ఉపాసించారు అనడానికి ఆ శాసనమే ఆధారం. కృత్యను ఆవహింపజేయడం లాంటి తంత్రాన్ని రచయిత అందుకే ఈ నవలలో ఉపయోగించారు.

6) రాజకీయ పరిస్థితులు :-

సింహళరాజైన శీలమేఘుడు దక్షిణాపథపతి, ఆంధ్రసామ్రాట్టు అయిన హాలునిపై దండయాత్రకు సంసిద్ధుడవుతున్నాడన్న వార్తలను గూఢచారులు ధన్యకటకానికి చేరవేస్తారు.

హాలునిపై యుద్ధానికి సిద్ధమైన శీలమేఘుడు పంచమాంగ దళాలను కళాకారుల రూపంలోనూ, శ్రమణకుల వేషాల్లో ధాన్యకటకానికి పంపి వైదిక ధర్మావలంభులైన శాతవాహన రాజులపట్ల బౌద్ధుల్లో అసత్య ప్రచారం జరిపి రాజ్యంలో అశాంతిరేపి తాను బౌద్ధ ధర్మ సంరక్షణ కోసమే యుద్ధం జరుపుతున్నట్లు కుట్ర జరుపుతున్నాడు. అలా అంతర్యుద్ధానికి తెరలేపి శాతవాహన సామ్రాజ్యాన్ని జయించాలనేది అతని పన్నాగం.

దుర్మార్గుడైన శీలమేఘుడు పైకి మైత్రినటిస్తూ, రాయబారాలు పంపుతూ, వెన్నుపోటు పొడిచే నయవంచకుడు. యుద్ధమనే వ్యసనానికి, రాజ్యకాంక్ష అనే తీరనిదాహానికి బానిస శీలమేఘుడు. శీలమేఘునికి బౌద్ధ మతాభిమానం శూన్యం. రాజ్యకాంక్షకు మతమునొక ముసుగుగా అతడు ఉపయోగించుకుంటున్న దుర్మార్గుడు.

శీలమేఘునికి పూర్తి భిన్న స్వభావం కలవాడు హాలుడు, హాలుడు సకల కళా పరిపూర్ణుడు, రసికశేఖరుడు. కవిపండిత పోషకుడు, ప్రాకృత భాషా సేవకుడు, కవివత్సల బిరుదాంకితుడైన ఇతడు కళాపిపాసి. సమర్థులైన మంత్రి పొట్టిశుడు, సేనాపతి విజయానందుల సారథ్యంలోని సైనిక సహకారాల వలన రాజ్యంలో సుఖశాంతులు లోపించకుండా చూసుకుంటున్నాడు.

"అశాశ్వతమైన రాజకీయాల రొంపిలోకి నన్నుదింపి శాశ్వతమైన కళాసామ్రాజ్యాన్ని కోల్పోయేటట్లు చేయకు" అని హాలుడు మంత్రి సైన్యాధ్యక్షులను మందలిస్తుంటాడు.

హాలుని పట్టపురాణి మలయవతీదేవి సంస్కృతంలో ఒక ప్రహేళికనిస్తే ఆయన దాన్ని ప్రాకృతంలో పూరిస్తారు. అలాగే హాలుడు ప్రాకృతంలో ఇస్తే, ఆమె సంస్కృతంలో పూరిస్తుంది. ఈ విధంగా వారిరువురూ కవితా విన్యాసాలతో పొద్దుపుచ్చుతుంటారు. అంతటి స్వేచ్ఛాప్రియుడు హాలుడు.

హాస్యవచనాదక్షుడు, స్వయముగా ప్రాకృతములో కవిత్వం చెప్పగలిగినవాడైన శ్రీపాలితుడు పసుపు, శనగ, చెరుకు తోటలలో, మిరప చేలలో, వరిపొలాల్లో తిరిగి దేశీభాషలలో జానపదులు చెప్పుకొనే వివిధ శృంగార రసగాథలను సేకరించి, వాటిని ఆర్యా, గాథ చందస్సులలో ప్రామాణీకరించి ప్రభువుల వినోదార్థం వినిపించేవాడు. అలాంటి గాథలు విని మైమరచిపోయిన హాలుడు "శ్రీపాలితుడా అదృష్టం అంటే ధనధాన్య సమృద్ధి కాదు, రాజ్యాలు ఏలడం కాదు, నీవంటి రసజ్ఞుడయిన మిత్రుడు లభించడమే నిజమైన అదృష్టం" అంటుంటాడు.

"నా వృత్తి రాజ్యపాలన, ప్రవృత్తి కళాలాలస. ఈ రెండింటి మధ్య నేను నలిగిపోతున్నాను. అంత:పురములో కృత్రిమ రత్నదీపముల మధ్య వెలిగిపోవడం కన్నా, సూర్య చంద్రతారకలు వెలిగించే సహజదీపములలో జీవించడం ఎంత ఆనందమో కదా" అంటాడు హాలుడు. జానపదుల అదృష్టాన్ని తలచుకొని మురిసిపోతాడు.

రసశేఖరుడు, కవివత్సలుడు అయిన హాల చక్రవర్తికి యుద్ధములంటే గిట్టవు. అలా అని పరాక్రమం లేదని కాదు ప్రమోదం కలిగించవు. శక్తి లేక కాదు, ఆసక్తిలేక.

తమ పూర్వీకుల విగ్రహాలున్న గదిలోకి అడుగుపెట్టిన హాలుడు తమవారి పరాక్రమాన్ని తలుచుకొని పులకితుడవుతాడు. యుద్ధోన్ముఖుడవుతున్న అతనికి దేవినాగానిక విగ్రహం నుండి మాటలు వినిపిస్తాయి. ఖడ్గ విజయంకన్నా, కళ్యాణ విజయమే గొప్పదని, నేడు కావలసింది కదనహాలుడు కాదు. కళ్యాణహాలుడు అంటుంది. సామదానభేద దండోపాయాలను ప్రయోగించి నీవు లీలావతిని పరిణయం చేసుకోవడం ద్వారా ఆంధ్ర సింహళ సామ్రాజ్యాల మధ్య నీవు శాంతిని స్థాపించలేవా? అని ప్రశ్నించినట్టనిపిస్తుంది. కదనరంగంలో దూకడం కన్నా, కళ్యాణ వేదికనెక్కడమే మేలనిపించిందతనికి.

7) కథన శిల్పం:-

ఇందులో నాయక నాయికలు హాలలీలావతులే కాని ప్రత్యక్షంగా కథ నడిపింది మాత్రం రాజగురువు కపర్ధి. ఇతడు పాశుపత శివయోగి. సాక్షాత్ పరమేశ్వర స్వరూపుడు, సర్వజ్ఞుడు, త్రికాలవేది. ఎప్పుడో జరుగవలసిన మహాకార్యాన్ని దృష్టిలో పెట్టుకొని దానికి ఎన్నో సంవత్సరాల ముందే బీజావాపనం చేయగల సమర్ధుడు.

కపర్ధి కుమార్తె లలితాదేవికి చిన్నతనంలోనే తల్లి చనిపోయింది. అప్పటి నుండి ఆమెను కపర్ధియే తల్లిగా, తండ్రిగా, గురువుగా, దైవంగా ఉండి పెంచి పెద్దచేశాడు. ఆమెకు కపర్ధియే పరమేశ్వర స్వరూపము. కపర్ధికి ఆమె ఉపాసనా దేవత. ఆ దేవే తన కోసం ఇలా కుమార్తెగా జన్మించిందని అతని విశ్వాసం. ఆమె జరిపే చర్చలు అనన్యసామాన్యములు, వేదోనిషోపత్సార సంగ్రహములు.

కపర్ధికి పూజా సమయంలో కూతురు లలితాదేవి ద్వారా జగన్మాత బాలా త్రిపురసుందరి తాను చెప్పదలచుకున్నది కపర్ధి మనస్సుకు స్ఫురించేటట్లు చేసింది. కాగల మహాకార్యానికి సమయాత్తచిత్తుడవై కర్తవ్య నిర్వహణకు సంసిద్ధుడుగా ఉండమని చెప్పింది. ఒక మహా నాటకాన్ని నిర్వహించవలసిందిగా ఆజ్ఞాపించింది.

కపర్ధి నిర్వహించే "హాల లీలావతుల కళ్యాణం" అనే మహానాటకానికి హాలుని మంత్రి పొట్టిశుడు, సేనాపతి విజయానందుడూ సూత్రధారులు కాగా, తన శిష్యుడైన మాధవానిలుని కీలక సంఘటనల్లో ప్రధానపాత్రను చేస్తాడు కపర్ధి. సింహళ రాజనర్తకి చంద్రలేఖను, లీలావతి అక్క మహానుమతిని తన నాటకంలో పాత్రలుగా మలుచుకున్నాడు.

సోగదీరిన కన్నులతో, అస్తినాస్తివిచికత్సతో శోభించే నడుముతో ఆకర్షణీయ రూపంతో తమ నాటకంలో భాగంగా తమను వంచించడానికి వచ్చిన సింహళ రాజనర్తకి చంద్రలేఖను నదీ విహారమని చెప్పి వంచించి తన ఆధీనంలోకి తీసుకొని, ఆమెతో సింహళం నుండి దారితప్పి వచ్చిన లీలావతిలా నటించడానికి ఒప్పిస్తాడు విజయానందుడు.

పొట్టిశుని ప్రేరణతో హాలుడు కులశేఖరుడు అనే మారుపేరుతో తమ దేశానికి దారితప్పివచ్చిన లీలావతి (చంద్రలేఖ) యొక్క అవసరాలను, కావలసిన సౌకర్యాలను పర్యవేక్షించడానికి వెళ్తాడు. ఆమె జగన్మోహన సౌందర్యాన్ని చూసి మోహితుడవుతాడు. అతడు తేరుకునేలోపే ఆమె స్వదేశానికి వెళ్ళిపోతుంది.

ఆ తరువాత విజయానందుడు చంద్రచూడుడనే నాటకకర్త వేషం ధరించి సింహళరాజ్యానికి వెళ్ళి నాటకాన్ని ప్రదర్శించి అచట రాకుమార్తె లీలావతికి హాలుని చిత్రం ఉన్న దంతపు పెట్టెను కానుకగా ఇచ్చి లీలావతి హాలునిపట్ల మోహం పెంచుకునేలా చేస్తాడు.

శీలమేఘుని భార్య శారదాశ్రీ ఆమె అక్క వసంతశ్రీ ఆమె కూతురే మహానుమతి. ఆమెను కపర్ధి శిష్యుడైన మాధవనిలుడు కేరళపుర ఉత్సవాలలో కలుసుకున్నాడు. కాని గురువు అనుమతి లేనిదే వివాహం చేసుకోరాదని వదిలివేశాడు. ఆమె తన రాజధాని అనురాధపురానికి ఆహ్వానించినా వెళ్ళలేదు.

మహానుమతి మాధవానిలునిపై ప్రేమతో అతన్ని వెతుక్కుంటూ ఆంధ్రదేశానికి బయల్దేరింది. అక్కడ ఆమె బౌద్ధ బిక్షవుల చేతిలో చిక్కి, తన హారాన్ని వారికిచ్చివేసి సన్యాసినిగా మారింది. వసంతహారాన్ని పరమశివుని వలన మహానుమతి తాతగారైన కుబేరుడు పొందాడు. కుబేరునివలన అది మహానుమతి తండ్రిగారు, కుబేరుని కుమారుడైన నలకూబరునికి లభించింది. దానిని ఆయన తమ వివాహసమయంలో వసంతశ్రీకి ఇస్తాడు. ఆమె మహానుమతి పుట్టినరోజున ఆమెకు అలంకరించింది. అలా ఆ హారం మహానుమతి దగ్గరే ఉండిపోయింది. ఇప్పుడది బౌద్ధుల హస్తగతమైంది. ఆ విలువైన మణిహారాన్ని ఆంధ్రులు దొంగిలించారని శీలమేఘుని ఆరోపణ.

మహా సౌందర్యవతి అయిన లీలావతి ఎంతటి అందగత్తో అంతటి విద్వాంసురాలు. మీదుమిక్కిలి ఆమె గొప్ప మనస్విని, వచస్విని, యశస్విని. ఆమె తన వైవాహిక జీవితం రాజుల చదరంగంలో పావుకాకూడదు అనుకున్నది. కాని శీలమేఘుడు లీలావతికి రాజకీయ వివాహం చేయదలచాడు. అంటే వారి మంత్రి కామాందకుని కుమారునికే తననిచ్చి వివాహం చేయాలనే కుట్రకు వెరసి తాను ప్రశాంతత కోసం ఎక్కడికైనా వెళ్ళాలనుకున్న సమయంలో చంద్రలేఖ లీలావతి దగ్గరకెళ్ళి తన రూపంతో ఆంధ్రదేశంలో అడుగెడితే ఇరుదేశాల మధ్య మనస్పర్ధలకు కారణమై వసంతహారం మనకు లభిస్తుందని చెబుతుంది. దాంతో చంద్రలేఖ వలె ముస్తాబయి లీలావతి సప్తగోదావరి తీరానికి బయలుదేరింది. చంద్రలేఖ లీలావతివలె వేషం మార్చి అంత:పురంలో ఉంటుంది.

శీలమేఘునివల్ల ప్రేరితులైన బౌద్ధులు హాలున్ని అంతమొందించడానికి కృత్య అనే శక్తిని ప్రయోగిస్తారు. గురువు ఆజ్ఞ మేరకు కపటులైన బౌద్ధుల నుండి మహానుమతిని, వసంతహారాన్ని ధరించి మర్రిచెట్టు వద్ద ఉండగా "కృత్య" ఆవహించిన చిత్రాంగదుడు మాధవానిలునే హాలునిగా భ్రమించి అపహరిస్తాడు. నిజమైన హాలున్ని కపర్ధి తన శక్తియుక్తులతో కృత్య బారినపడకుండా రక్షిస్తాడు.

యుద్ధ సన్నాహాలతో కుటుంబ సమేతంగా ఆంధ్రదేశం బయలుదేరిన శీలమేఘుని నౌకాదళాన్ని ధ్వంసం చేసి చంద్రచూడుడు (విజయానందుడు) శీలమేఘుని కుటుంబాన్ని మాత్రం క్షేమంగా సప్తగౌతమీ తీరానికి చేరుస్తాడు. తరువాత కృత్య బారినపడ్డ మాధవానిలున్నీ రక్షిస్తాడు.

సప్తగోదావరి తీరంలోని భీమేశ్వరుని దర్శనానికి వచ్చిన హాలునికి లీలావతి కనిపిస్తుంది. ఆమెను చంద్రలేఖగా భ్రమించి తాను లీలావతిని ఇష్టపడుతున్నట్లు చెబుతాడు. లీలావతి పులకించిపోతుంది.

సప్తగోదావరి తీరాన్ని చేరుకున్న శీలమేఘుని స్కంద భగవానుని కళ్యాణానికి ఆహ్వానించాడు హాలుడు. కళ్యాణోత్సవ సమయంలో మాధవానిలుడు వసంతహారాన్ని స్కందుని మెడలో వేయగా, పూజారి ఆ హారాన్ని స్వామివారి ప్రసాదం క్రింద హాల చక్రవర్తికి ప్రసాదిస్తాడు. హాలుడు ఆ హారాన్ని శీలమేఘునికి కానుకగా ఇస్తాడు. శీలమేఘుడు లీలావతి మెడలో ఆ హారాన్ని వేసి హాలునికి కన్యాదానం చేస్తాడు. ఇలా సమర్ధవంతంగా హాలలీలావతుల కళ్యాణం జరిపించిన కపర్ధి, విజయానందుడు – చంద్రలేఖ, మాధవానిలుడు – మహానుమతుల ప్రేమలకూ ఆమోదం తెలిపి కథను సుఖాంతంగా ముగించాడు.

భిన్న భిన్న ప్రాంతాల్లో జరిగిన వివిధ సంఘటనలను ఏకం చేసి, విభిన్న సంస్కృతులను, మనసులను సప్తగోదావరి తీరంలో కలిపి అద్భుతమైన శిల్పచాతుర్యాన్ని ప్రదర్శించారు రచయిత.

International Journal of Indian Languages and Literature,Vol.2 Issue.4 ,March-2017, ISSN(O):2455-1678

8) ముగింపు :-

అందరికీ ఆసక్తిని కలిగించే అంశం చరిత్ర. ఆ చరిత్రలోని ప్రధానాంశాలను ఆధారం చేసుకొని పాఠకునిలో ఉత్కంఠను రేకెత్తిస్తూ. చరిత్రను వక్రీకరించకుండ ఆసక్తిదాయకంగా కథను నడిపించిన సమర్థులు రచయిత.

 International Journal of Indian Languages and Literature,Vol.2 Issue.4 ,March-2017, ISSN(O):2455-1678

తెలుగు వ్యాకరణాలు - సమాలోచన

డా॥ పులపర్తి శ్రీనివాసరావు
తెలుగు శాఖ, ఆంధ్రవిశ్వవిద్యాలయం
విశాఖపట్నం-03
9491265859

'వి, ఆఙ్' అను ఉపసర్గలతో కూడిన 'కృ' ధాతువునకు కరణార్థంలో "ల్యుట్" ప్రత్యయం చేస్తే "వ్యాకరణమ్" అను శబ్దం ఏర్పడుతుంది. సంస్కృతంలో ఈ శబ్దం నపుంసకలింగం, తెలుగులో అదంతమైన అమహత్తు కాబట్టి 'ము' వర్ణకం వచ్చి 'వ్యాకరణము' అయింది.

"వ్యాక్రియంతే శబ్దా: అనేన" అంటే ఈ శాస్త్రం చేత శబ్దాలు వ్యాకరింపబడతాయని అర్థం. వ్యాకరించటమంటే **"ప్రకృతి ప్రత్యయాది విభాగేన వ్యుత్పాదనమ్ తత్ వ్యాకరణేన సాక్షాత్ క్రియతే"**. ప్రకృతి, ప్రత్యయాది విభాగం చేసి శబ్దాలకు వ్యుత్పత్తుల్ని చెప్పటమే వ్యాకించటమని భావం.

వ్యాకరణానికి శబ్దానుశాసనం, శబ్దశాస్త్రం అని పర్యాయ పదాలున్నాయి. ఇది శబ్దాలకు సంబంధించిన శాస్త్రం కాబట్టి శబ్దశాస్త్రం అయింది.

"లక్ష్యలక్షణే వ్యాకరణమ్", "లక్ష్యంచ లక్షణంచైతత్ సముదితం వ్యాకరణం భవతి" అంటే సూత్రాలు, వాటి ఉదాహరణలు కలిపి వ్యాకరణమని చెప్పబడింది. అంతేగాక వ్యాఖ్యానాలు కూడా వ్యాకరణమే అవుతుందని -**"యదప్యుచ్యతే శబ్దాప్రతిపత్తిరితి, నహి సూత్ర త ఏవ శబ్దాన్ ప్రతిపద్యంతే, కింతర్హి? వ్యాఖ్యానతశ్చేతి"** అని పతంజలి తెలియజేశాడు. దీనిని బట్టి మూలగ్రంథాలు, ఉదాహరణలతో కూడి ఉన్న వివరణలు, వాటి వ్యాఖ్యానాలు కూడా వ్యాకరణశాస్త్రంలోని భాగమే అవుతాయని తెలుస్తుంది.

అలాగే వ్యాకరణ ప్రయోజనాన్ని గూర్చి ఇలా చెప్పాడు -

"రక్షార్థం వేదానామధ్యయం వ్యాకరణం లోపాగమ
వర్ణవికారజ్ఞోహి సమ్యగ్వేదాన్ పరిపాలయిష్యతీతి" అని పతంజలి వివరించాడు. అంటే వేద రక్షణకై వ్యాకరణం అధ్యయనం చేయాలి. లోపాగమ వర్ణవికారాలను బాగా తెలిసిన వాడే వేద రక్షణలో తగు సమర్థుడవుతాడని భావం.

ప్రతి భాషలో ఆ భాషా వ్యవహార స్వరూపాన్ని గుర్తించి, దానిలోని అనేకాంశాలను పరిశీలించి వాని పరస్పర సంబంధాన్ని శాస్త్రీయంగా తెలిపేవాడే వ్యాకర్త. వ్యాకరణం భాష నిర్మాణ స్వరూపాన్ని తెలియజేసే శాస్త్రమేగాని, భాషను నిర్మించే శాస్త్రం కాదు. వేదకాలం నాటికే వ్యాకరణం ప్రత్యేక శాస్త్రంగా అభివృద్ధి చెంది షడంగాలలో ఒకటిగా గుర్తింపబడింది. షడంగాలలో జ్యోతిష్యం, కల్పం తప్ప మిగిలిన నాలుగు శిక్ష, వ్యాకరణం, ఛందస్సు నిరుక్తాలు భాషా సంబంధమైన శాస్త్రాలు. ఈ నాలుగింటిలో వ్యాకరణానికే ప్రాధాన్యమీయబడింది.

భాషాస్వరూపాన్ని ఉన్నది ఉన్నట్లుగా గుర్తించటం వ్యాకరణ స్వభావమైనా, శబ్దాల సాధుత్వాసాధుత్వం, శిష్టాశిష్ట వ్యవహారం, నిర్దుష్ట వాక్యరచన మొదలైనవానిని గురించి ప్రామాణికతను వ్యాకర్త ప్రతిపాదిస్తాడు. ఆ సమయంలో వ్యాకర్త చేసేది కొంతవరకూ అనుశాసనం.

"అనుశిష్యంతే అసాధు శబ్దేభ్య: వివిచ్య జ్ఞాప్యంతే అనేన ఇతి అనుశాసనమ్"

అని "పస్పశాహ్నికం"లో చెప్పబడింది. వ్యాకరణాన్ని శబ్దానుశాసనమనడానికి ఇదే ప్రధాన కారణంగా తెలుస్తుంది.

లక్ష్య భేదాన్ని బట్టి, లక్షణ ప్రయోజనాన్ని ఆధారం చేసుకొని ఆధునిక భాషావేత్తలు వ్యాకరణాన్ని నాలుగు రకాలుగా విభజించారు.

1. ఆనుశాసనిక వ్యాకరణాలు: ప్రజలు వ్యవహరించే వ్యవహారాన్ని ఏ వ్యాకరణంగాని, వ్యాకర్తగాని శాసించలేదు. కానీ లిఖిత భాషాస్వరూపం ఈ రీతిగా ఉండాలని శాసించవచ్చు. దీన్ని ఆనుశాసనిక వ్యాకరణం అంటారు.

2. వర్ణనాత్మక వ్యాకరణాలు :ఒక ప్రాంతానికి లేదా ఒక కాలానికి ఒక రచయితకు పరిమితమైన భాషా స్వరూపాన్ని యథాతథంగా వర్ణించేవి వర్ణణాత్మక వ్యాకరణాలు.

3. చారిత్రక వ్యాకరణాలు : భాషా పరిణామంలోని భేదాలను చారిత్రక దృష్టితో గుర్తించి, పరిశీలించి వివరించేది చారిత్రక వ్యాకరణం. ఈ చారిత్రక వ్యాకరణం లిఖిత భాషలకే సాధ్యమవుతుంది.

4. తులనాత్మక వ్యాకరణాలు: ఒక భాషా కుటుంబంలోని సోదర సంబంధమున్న భాషల్ని సరిపోల్చి వాని నిర్మాణ స్వరూపంలో గల భేద సాదృశ్యాలను తెలియజేసేవి తులనాత్మక వ్యాకరణాలు.

పాణినీయం వివరణాత్మక వ్యాకరణం. అది పుట్టింది మొదలు ఈనాటి వరకూ పాణినీయ వ్యాకరణ సాంప్రదాయమే సంస్కృతంలో అద్వితీయంగా నిలిచింది. భారతీయభాషల్లోని వ్యాకరణాలకు పాణినీయమే మూలం. పాణినీయానికి ముందు, ఆ తర్వాత కూడా సంస్కృతంలో వ్యాకరణాలున్నట్లు, పాణినీయం వెలువడ్డ తర్వాత అవి నామ మాత్రావశేషాలుగా ఉన్నాయనే అభిప్రాయముంది. పాణినీయం తర్వాత వెలసిన కాతంత్రాది భిన్న వ్యాకరణ సాంప్రదాయాలు కొన్ని నిర్మింపబడ్డా అవి తగినంత ప్రాచుర్యం పొందలేదు.

దక్షిణాది భాషలైన కన్నడ, తెలుగు భాషలకు లిఖిత సాహిత్యం రూపొందక ముందే, సంస్కృత భాషా సాహిత్యాలకు బాగా ప్రాచుర్యమేర్పడింది. ఆనాడు విద్య అంటే సంస్కృత విద్యయే. అందుకే మన భాషల్లో సాహిత్య సృష్టికి వ్యాకరణాది శాస్త్ర రచనలకు సంస్కృత విద్వాంసులే మార్గం చూపినారు. తెలుగు భాష గ్రంథస్థం కాకముందే ఆంధ్ర ప్రాంతంలో సంస్కృత వ్యాకరణ రచనకు పూనుకున్నారు.

పాణినీయానికి భిన్న సాంప్రదాయంలో "కాతంత్రము" కుమారవ్యాకరణాన్ని 'శర్వ వర్మ' అనే ఆంధ్రుడు రచించాడు. ఇంకా ప్రసిద్ధ వ్యాకర్తలైన ఆంధ్రులనేకమంది ఉన్నారు. "మాధవీయధాతువృత్తి" రచించిన 'సాయనుడు', ప్రక్రియారత్న – సరస్వతీకంఠాభరణాల కర్తయైన 'లీలాశుకవి' కూడా ఆంధ్రులే కావడం గమనింపదగింది. దీనినిబట్టి చూస్తే నన్నయకు పూర్వమే తెలుగు ప్రాంతంలో సంస్కృత వ్యాకరణం సాంప్రదాయాలకు నిలయంగా ఉందని తెలుస్తుంది. ఆ కారణంగానే సంస్కృత మర్యాదలతో తెలుగు వ్యాకరణాలు కూడా సంస్కృతంలోనే రచింపబడ్డాయి.

మొట్టమొదటి తెలుగు వ్యాకరణగ్రంథం ఏది అనేదాన్ని గురించి కొన్ని వివాదాలు బయలు దేరాయి. నిన్న మొన్నటి వరకూ పండితులు 'ఆంధ్రశబ్దచింతామణి' ఆదికవి నన్నయ కృతంగా భావించారు. ఆ కారణంగానే నన్నయకు శబ్దానుశాసనుడనే బిరుదు వచ్చిందని, చింతామణికి నన్నయ భట్టీయము, వాగనుశాసనీయము, శబ్దానుశాసనము అని పేరున్నట్లు తలంచారు. 20వశతాబ్దిలో కొంతమంది చింతామణి గురించి పరిశోధన చేసే వరకూ ఇది నన్నయ కృతమనియే పరంపరా గతంగా అందరి తలంపు. పరిశోధానానంతరం అంధ్రశబ్దచింతామణి నన్నయ కృతం కాదనే అభిప్రాయం బలీయమైంది.

నిడదవోలు వెంకటరావు గారు– "వాగను శాసన పద సృష్టి కర్త వసుచరిత్ర కారుడు... కాబట్టి భారత కర్త నన్నయ వాగనుశాసనుడు కాడు. ఆంధ్ర శబ్దచింతామణి యతని రచన

కాదు. అతని పేర పదునేడవ శతాబ్దిలో వెలసిన యొక కూట సృష్టియని సిద్ధాంతము" [1]అని వివరించారు. వీరీవిధంగా చెప్పడానికి కారణం బాలసరస్వతికి పూర్వం ఏ ఒక్కరూ పూర్వస్తుతిలో నన్నయను చింతామణికర్తగా పేర్కొనకపోవడమే.

అమరేశం రాజేశ్వరశర్మగారు ఆంధ్రశబ్ద చింతామణిని అంతర్గతమైన ఆధారాలతో లోతుగా పరిశీలించి–

"పండిత పరంపరలో, జింతామణి నన్నయ కర్తృకమేయని ప్రసిద్ధియున్నను నా పండితులందరు బాలసరస్వతికి, దరువాతి వారుయగుట చేత బాల సరస్వతి చెప్పినదానినే వారు నమ్మిరి. కాని విమర్శించి యది నన్నయ కృతమేయను నిర్ణయమునకు వచ్చినవారు కాకపోవుట చేత నాపండిత పరంపరా ప్రసిద్ధిని బట్టి చింతామణి కర్తృత్వమును నిర్ణయించుట యుక్తము కాదు. ఏమయిననూ ఈతడు బాలసరస్వతికి దరువాతి వాడే కనుక ఆంధ్రశబ్దచింతామణి కర్తృత్వము నొకవేళ నీతడు మఱి యే గ్రంథమునకో నన్నయ చింతామణి కర్తయని నిశ్చయించుటకు వీలులేదని తేలుచున్నది."[2] అని నిర్ణయించినారు.

కొర్లపాటి శ్రీరామమూర్తిగారు– ఆంధ్రశబ్దచింతామణి ఆదికవి నన్నయభట్టు కృతము కాదని అపర నన్నయభట్టు కృతమని అట్టి "ఆంధ్రశబ్దచింతామణి రచనా కాలము పదునారవ శతాబ్ది ద్వితీయ పాదము కావచ్చును. ఆ కాలము 1526 – 1550 ప్రాంతమ"ని ప్రతిపాదనం చేశారు. ఈ విధంగా ఇంకా కొంతమంది పరిశోధించిన అభిప్రాయాలను బట్టి ఆంధ్రశబ్దచింతామణి నన్నయ కృతం కాదని, అది 16వ శతాబ్ది గ్రంథమని తెలుస్తుంది. ఆ కారణంగా ఇది ప్రథమాంధ్ర వ్యాకరణం కాదు. లభించినంత వరకు పరిశీలిస్తే 13వ శతాబ్దిలోని మూలఘటిక కేతన 'ఆంధ్రభాషా భూషణము' తెలుగు భాషకు సంబంధించిన పరిపూర్ణమైన ప్రథమాంధ్ర వ్యాకరణంగా చెప్పవచ్చు.

వజ్ఝలచిన సీతారామస్వామి శాస్త్రిగారు– "త్రిలింగ శబ్దాను శాసనము(అధర్వణుడు) మొదలగు గ్రంథములలో నాంధ్రభాషకు, బవిత్రతయు, ఘనతయు వచ్చుటకు, గావలయు మనవారి వెట్టి యలవాటు చొప్పున నాంధ్రభాష యనాదియని స్ఫురించునట్లును నద్దానికి బృహస్పతి, కణ్వుడు మొదలగు దేవతలు ఋషులను వ్యాకరణములు రచించి యున్నట్లును వ్రాయబడి యున్నవి.... ఇట్టి వ్రాతలు మనవారి యలౌకికాభిప్రాయములను, పురాణ మారాగను సారిత్వమును, జరిత్రాభిజ్ఞతను విశదపఱచును "[3] అని తెలియజేశారు.

మానవల్లి రామకృష్ణకవిగారు, వంగూరి సుబ్బారావుగారు వజ్ఝల వారి అభిప్రాయంతో అంగీకరించలేదు.

"ద్రావిడ పంచకాజ్ఞాంతం యత్పదంతద్దేశ్యం సంజ్ఞంస్యాత్" అని లాక్షణికులు వ్రాసిరి.. ఆంధ్రభాష యనాది యనియు, సంస్కృత భాష మన దేశమునకు రాకమునుపూ యున్నదనియు, సంస్కృత భాష రాగా దానినుండి వలయునన్ని పదములు సేర్చబడి కణ్వమహేంద్రాదులచే, జెప్పబడిన లక్షణములు కలిగి నన్నయ తిక్కనాదుల మధ్య దేశోద్భశ మగుటం జేసి తెలుగు, తెనుగనియు ప్రకృతులగు సంస్కృత ప్రాకృతములనుండి పదములు గ్రహించుట వలన వికృతియనియు చెప్పబడును" అని మానవల్లి రామకృష్ణ కవిగారి అభిప్రాయం.

మండలక్ష్మీనరసింహకవి "యాంధ్రకౌముదిలో గూడ గొందఱు ప్రాచీనాంధ్ర వ్యాకర్తను గూడ గొందఱు బేర్కొనినారు... పైని మనవారు పేర్కొనిన పురుషులు కాల్పనికులుగా గనబడుటలేదు. వారు వ్రాసిన వ్యాకరణములును గొన్ని కానవచ్చుచున్నవి.. తెలుగువ్యాకరణములు, సూత్రములు, వృత్తులు, ఉదాహరణోపేతములు కన్పట్టు చుండగా నట్టి గ్రంథములన్నియు, గాల్పనికములనుట కంటె నన్యాయమింకొక్కటి కనబడదు. నన్నయకు పూర్వమిందఱు లాక్షణికులుండుటచే లక్ష్యగ్రంథములుండి యుండవలెను... నన్నయకు పూర్వము ఆంధ్రభాషలో లక్ష్యలక్షణ గ్రంథములున్నట్లు తెలియుచున్నది" అని తెలియజేశారు.

పురాతన వ్యాకర్తలుగా పేర్కొన్న కణ్వుడు మొదలైనవారి గురించి అమరేశం రాజేశ్వరశర్మగారు విపులంగా చర్చించారు. ప్రథమాంధ్ర వ్యాకర్త ఎవరు అను పరిశీలన సుదీర్ఘంగా కొనసాగించారు."కాణ్వ వ్యాకరణము సంస్కృతమున నుండుటయు స్పష్టమే. కాని యీ కాణ్వవ్యాకరణమును గూర్చి యాంధ్ర భాషాభూషణాది గ్రంథములందుగాని, యాంధ్ర శబ్దచింతామణ్యాది రచనములందుగాని యేమియు వ్రాయబడినట్లు కానరాదు. అనగా వారెవ్వరును దీని నెఱుగరన్నమాట... కణ్వుడు అంధ్ర విష్ణువు కాలములోని వాడన్నచో నంతకు పూర్వుడే కావలయును. కాదన్నచో రాతడు క్రీస్తుశకారంభము వాడనుట కితరాధారమేమియు, గానరాదు. కనుక కాణ్వ వ్యాకరణము ఆంధ్రమునకు ప్రథమాంధ్ర వ్యాకరణమని చెప్పుటకు అవకాశము కలదని తేలుచున్నది" **4** అని వివరించారు.

ప్రాచీన వ్యాకర్తలుగా తమ గ్రాంథాల్లో తెలియజేసిన వారిలో బృహస్పతి, హేమచంద్రుడు, పుష్పదంతుడు, రావణుడు, కవి భల్లటుడు, సోమచంద్రుడు, అగస్త్యుడు, ఈశ్వరముని, వాల్మీకి,

ధర్మరాజు, నాగరాజు, ఇంద్రుడు, శేషుడు, గౌతముడు, ప్రభాకరుడు, శర్వవర్మూడు, కవి రాక్షసుడు, విష్ణుశర్మ, శ్రీకవి, హరి, శృంగారభూషణుడు, ధేర్వహుడు, కవి శిఖామణి, మృదుభాషణుడు, శౌరికవి, భావకుడు మొదలైన వారున్నారు. వీరందరూ వ్యాకర్తలుగా చెప్పబడ్డారేగాని వారి గ్రంథాలు లేవు. దీనిని బట్టి పరిశీలిస్తే తమ గ్రంథాలకు గొప్ప పేరు ప్రఖ్యాతులు రావడానికి ఆవిధంగా పురాణ పురుషులు, ఋషుల పేర్లు పెట్టి ఉండవచ్చని తెలుస్తుంది. లేకుంటే అన్ని వ్యాకరణ గ్రంథాలలో కొన్ని అయినా కనిపించకపోవడం అనుమానానికి తావిస్తుంది.

తెలుగు వ్యాకరణాలు తెలుగు భాషతో పాటు లాటిన్, ఇంగ్లీషు, రష్యన్, సంస్కృత భాషల్లోను వెలువడ్డాయి. సంస్కృతంలో వచ్చిన వ్యాకరణాలు శ్లోకాలలోను, సూత్రాలలోను, తెలుగు భాషలో రచించినవి పద్యాలలో, సూత్రాలలో, వచనంలో, ఏక దేశిరూపంలోను కనిపిస్తున్నాయి.

సంస్కృత శ్లోకాలలో వచ్చిన గ్రంథాలలో ఆంధ్ర శబ్దచింతామణి మొదటిది. ఇంకా త్రిలింగ శబ్దానుశాసనము, వికృతి వివేకము, అంధ్రకౌముది, వైకృత చంద్రిక, సంస్కృత సూత్రాంధ్ర వ్యాకరణము, హరి కారికావళి, హరి కారికాశేష సర్వస్వములు సంపూర్ణ గ్రంథాలు ముద్రిత గ్రంథాలుకాగా, అధోక్షజ ఫక్కికలు, త్రివిక్రమ వ్యాకరణము, శేషసుమతి ఆంధ్ర వ్యాకరణాలు అసమగ్రంగాను, అముద్రితాలుగాను ఉన్నాయి.

ఆంధ్ర శబ్దచింతామణికి టీకలు, వ్యాఖ్యానాలు, అనువాదాలు ఏ ఇతర సంస్కృతంలో రచించిన వ్యాకరణాలకు రానన్ని వచ్చాయి. వాటిలో ఎనిమిది వ్యాఖ్యలు, 16 అనువాద ప్రాయగ్రంథాలున్నాయి. అనువాదాలలో బాలసరస్వతీయము, అప్పకవీయము, కృష్ణభూపాలీయము, కవిజనాంజనము, రామకృష్ణీయము, ఆంధ్ర వ్యాకరణ దండాన్వయము, సటీకాంధ్ర శబ్దచింతామణి, ఆంధ్రవ్యాకరణము, నారయణీయాంధ్ర వ్యాకరణము, చింతామణి విషయ పరిశోధనము, చింతామణి హృదయము, వైయాకరణ పారిజాతము, నన్నయాదర్వణీయముల కల్పతరువు మొదలైన వ్యాఖ్యలున్నాయి.

వ్యాఖ్యానాలలో నృసింహ పండీతయము, కవిశిరోభూషణము, ఆంధ్రశబ్దచింతామణి వృత్తి, ఆంధ్ర శబ్దచింతామణి గచ్ఛద్వ్యాఖ్య, ఆంధ్ర శబ్దచింతామణి వృత్తి జ్యోత్స్న, ఉద్యోతిని మొదలైనవి కనిపిస్తున్నాయి.ఇంతేగాక సి.పి.బ్రౌన్ ఆంధ్ర శబ్దచింతామణిని ఆంగ్లభాషలోకి అనువదించాడు. చిన్నయసూరి చింతామణికి వ్యాఖ్య రచించినట్లు ప్రచారంలో ఉంది. కాని అది లభించలేదు.

అధర్వణుడు నాలుగు గ్రంథాలు రచించినట్లు తెలుస్తుంది. కాని రెండు గ్రంథాలు లభిస్తున్నాయి. మరోరెండు గ్రంథాలలోని కొన్ని పద్యాలు లభిస్తున్నాయి. లభించిన రెండు గ్రంథాలు ఒకటి వికృతి వివేకమను అధర్వణ కారికావళి, రెండు త్రింగ శబ్దానుశాసనము. ఈ రెండూ శ్లోకాలలో ఉన్నవి. భారతం, ఛందస్సు మిగిలిన రెండు గ్రంథాలు. లాక్షణిక గ్రంథాలలో వీటికి సంబంధించిన పద్యాలు కనిపిస్తున్నాయి.

చింతామణికి కారికావళికి సమన్వయం చూపుతూ అహోబలుడు అహోబల పండితీయమనే వ్యాఖ్యానాన్ని రచించాడు. తెలుగు వ్యాకరణ విషయాలను సునిశితంగా పరిశీలించిన గ్రంథమిది. ఈ మార్గంలోనే తదనంతరకాలంలో సంస్కృత భాషకున్న గౌరవాన్ని, కీర్తిప్రతిష్టలను గమనించి సంస్కృతంలో తెలుగు వ్యాకరణాలు రచించారు. ముందు చెప్పినట్లు అధోక్షజ ఫక్కికలు, త్రివిక్రమ వ్యాకరణం, ఆంధ్ర వ్యాకరణం, మండ లక్ష్మీ నరసింహకవి రచితాలైన ఆంధ్రకౌముది, త్రిలింగ శబ్దానుశాసనాలు, మంచెళ్ళ వాసుదేవకవి– వైకృత చంద్రికలు మాత్రమేగాక, చిన్నయసూరి సంస్కృత సూత్రాంధ్ర వ్యాకరణం, శిష్టు కృష్ణమూర్తి శాస్త్రి– హరికారికావళి (బాలవ్యాకరణానికి సంస్కృతీకరణం): అలాగే ప్రౌఢవ్యాకరణానికి భాగవతుల రామమూర్తిగారి హరికారికాశేష సర్వస్వము' పేరుతో వచ్చిన సంస్కృతానువాదం, అల్లంరాజు సుబ్రహ్మణ్యకవి– సుబ్రహ్మణ్య ఫక్కికలు మొదలైనవన్నీ తెలుగు వ్యాకరణానికి అనేక రకాలుగా ప్రచారం కల్గించాయి.

పద్యవ్యాకరణ గ్రంథాలలో కొన్ని కేవలం వ్యాకరణ ప్రధానమైనవి, మరికొన్ని వ్యాకరణంతోపాటు ఛందోలంకారాలతో ప్రాసంగిక వ్యాకరణ గ్రంథాలుగా కన్పిస్తున్నాయి.

పద్యవ్యాకరణ గ్రంథాలలో మూలఘుటిక కేతన –ఆంధ్ర భాషాభూషణం, గణవరపు వేంకట కవి– ఆంధ్రకౌముది, అడిదము సూరకవి– కవి సంశయ విచ్ఛేదం, వేదం పట్టాభిరామశాస్త్రి– పట్టాభిరామ పండితీయం, చిన్నయసూరి – పద్యాంధ్ర వ్యాకరణం, వారణాసి వేంకటరాయ కవి – ఆంధ్ర కుసుమావళి, ఓరుగంటి సోమశేఖరకవి –బాలవ్యాకరణ పద్యానువాదం, మల్లంపల్లి మల్లిఖార్జునశాస్త్రి – పద్యాంధ్ర వ్యాకరణం, పెన్మత్స సత్యనారాయణ రాజు –తెలుగు రాజ వ్యాకరణం, మరిగంటి సింగరాచార్యులు – ఆంధ్రభాషాభూషణం, మరింగంటి కోనేటిదేశికుడు – తెనుగు వ్యాకరణ పద్యములు, దేవినేని సూరయ్య –దివ్యప్రభా వివరణము మొదలైనవి పరిపూర్ణ వ్యాకరణ స్వరూపాన్ని అందించాయి.

ప్రాసంగిక వ్యాకరణ గ్రంథాలలో వేములవాడ భీమకవి – కవి జనాశ్రయము, విన్నకోట పెద్దన – కావ్యాలంకార చూడామణి, అనంతామాత్యుడు– ఛందోదర్పణం, వెల్లంకి తాతంభట్టు –కవి చింతామణి. చిత్రకవి పెద్దన– లక్షణసార సంగ్రహం, ముద్దరాజు రామన– కవిజన సంజీవని, లింగమగుంట తిమ్మకవి– సులక్షణసారం, వార్తాకవి రఘునాథయ్య– లక్షణ దీపిక, అప్పకవి– అప్పకవీయం, గణవరపు వేంకటకవి– అంధ్రకౌముది– ఆంధ్రప్రయోగ రత్నాకరం, పొత్తపి వేంకటరమణకవి– లక్షణ శిరోమణి, కూచిమంచి తిమ్మకవి– సర్వలక్షణ సార సంగ్రహం, అడిదము సూరకవి– కవి సంశయ విచ్ఛేదం, ఉప్పలూరి వెంకట రెడ్డి– సకల లక్షణసార సంగ్రహ చింతామణి, కస్తూరి రంగరాయ కవి– ఆనంద రంగరాట్ఛందం, నైషధము తిమ్మకవి– లక్షణ మంజరి, చిఋమట్టి నరసింహకవి– లక్షణ నవరత్నమాలిక, రంగయ–సర్వలక్షణసారము మొదలైనవి వెలుగు చూశాయి. వాటిలో ఎక్కువభాగం ముద్రింపబడి లాక్షణికంగా ఎంతో ఉపయోగకరంగా ఉన్నాయి.

వీటిలో కొన్ని ప్రాచీన లక్షణ సాంప్రదాయాలను పాటించగా, మరికొన్ని ఆధునిక లక్షణాలను సంతరించుకొని వెలువడ్డాయి. ఏది ఏమైనా ఇన్ని పద్యాంధ్ర వ్యాకరణాలలో ప్రాసంగిక గ్రంథాలు వెలువడటాన్ని బట్టి పరిశీలిస్తే పద్యాల లోగల ఆదరణమే కారణమని తెలుస్తుంది.

కాలక్రమేణా పద్యాంధ్ర వ్యాకరణాలకు ఆదరణ తగ్గుముఖం పట్టడంతో పాణినీయ పద్ధతిలో సూత్రాంధ్ర వ్యాకణాలపై వ్యాకర్తలు దృష్టి సారించారు. కాలంతోపాటు వ్యాకర్తల అభిప్రాయాలు కూడా మారుతున్నాయనడానికి ఇది ప్రముఖమైన ఆధారంగా నిలిచింది. దానితోపాటు పాఠకుల అభిరుచులు కూడా దానికి కారణమయ్యాయి. ఏది సులభంగా ఉ ంటుందో, చదివిన వెంటనే అర్థమయ్యేరీతిలో చెప్పబడుతుందో దానినే పాఠకులు ఆదరించటం గమనించిన వ్యాకర్తలు వారి రచనా విధానంలో నూతనత్వాన్ని ప్రవేశపెట్టటానికి సిద్ధమయ్యారు. అందుకనుగుణంగానే సూత్రాంధ్ర వ్యాకరణాలు ఒక క్రమంలో వెలవరించసాగినారు.

"సంజ్ఞా పరిభాషాచ విధిర్నియమేవచ।
అతి దేశో ధికారశ్చ షడ్విధం సూత్ర లక్షణం॥

అని సంస్కృత వ్యాకర్తలచేత చెప్పబడినట్లు సూత్రాలు ఆరు విధాలుగా ఉంటాయని తెలుస్తుంది. అది తెలుగు వ్యాకర్తలు కూడా అమలు పరిచారు. అలాంటి సూత్రాన్ని గూర్చి–

"అల్పాక్షరమసందిగ్ధం సారవద్విశ్వతో ముఖం
అస్తోభమనవద్యంచ సూత్రం సూత్ర విదో విదు:"

అని నిర్వచించటాన్ని బట్టి సంక్షిప్తం ఉండి, విస్తృతమైన భావాన్ని తెలియజేసేదిగా, సందేహాలకు తావీయనిది, అంతటా పరివ్యాప్తమైనదిగా ఉండాలని తెలుస్తుంది.

శ్లోకమయమైన సూత్రరీతిలో చెప్పబడ్డ వ్యాకరణాలలో ఆంధ్రశబ్దచింతామణి మొట్టమొదటిది. ఆంధ్రశబ్దచింతామణి, వికృతి వివేకాలను గూర్చి ఇంతకు ముందు వివరింపబడింది. చింతామణికి వెలువడ్డ అనువాద ప్రాయాలలో ఎలకూచి బాలసరస్వతిచే రచింపబడ్డ "బాల సరస్వతీయము" మొదటిది. ఇతని అసలు పేరు ఎలకూచి వేంకటార్యుడు. "బాలసరస్వతి" ఇతని బిరుదు. కాలం 17వశతాబ్ది. ఇది చింతామణికి సరళమైన ప్రథమటీకా గ్రంథం. ప్రథమంగా చింతామణిని ఆంధ్రలోకానికి పరిచయం చేసింది కూడా ఇతడే. గ్రంథ ప్రారంభంలో "తత్సూత్ర విభాగంబును త్ర్పమేయవివరణంబును దదుదాహరణ స్వరూపంబులును నాంధ్రమయ గద్య పద్యంబులును" తెనిగించటానికి పూనుకొన్నట్లు చెప్పినాడు. పరిచ్ఛేదాంత గద్యలో చెప్పినట్లు తన గ్రంథానికి "శబ్దానుశాసనటీక" అని పేరు పెట్టినట్లు తెలుస్తుంది. అయినా ఇది పాఠక లోకంలో బాలసరస్వతీయంగానే పరిచయమై ప్రసిద్ధిగాంచింది.

చింతామణి తర్వాత చెప్పదగ్గ అనువాద గ్రంథాలలో అప్పకవి రచితమైన 'అప్పకవీయం' చెప్పదగింది. ఇది చింతామణిలోని సంజ్ఞా , సంధి పరిచ్ఛేదాలకు పద్య రూపమైన వ్యాఖ్యానం. దీనిని చింతామణిలోని చాలా సంక్షిప్తంగా ఉన్న సూత్రాలకు విపులమైన భాష్యరీతిలో పద్యమయ గ్రంథంగా రూపొందించాడు. ఆంధ్ర పాఠకలోకానికిది వ్యాకరణ గ్రంథంగా కంటే ఛందోగ్రంథంగా బాగా పరిచయమైంది. కారణం వ్యాకరణం కంటే ఛందో విశేషాలను బాగా విపులీకరించి చెప్పటమే. దీనికి అప్పకవి 'ఆంధ్ర శబ్దచింతామణి' అనియే గ్రంథ పీఠికలో చెప్పాడు. కాని గ్రంథకర్త పేరుతో అప్పకవీయంగానే ప్రసిద్ధి చెందింది. ఇది అనువాద గ్రంథంగాకాక ఒక స్వతంత్ర గ్రంథంగా లోకంలో నిలిచింది.

చింతామణి వ్యాఖ్యానాలలో అత్యంత విశిష్టమైంది కవిశిరోభూషణం. దీని కర్త అహోబలుడు. కాబట్టి అతని పేరుతో అహోబల పండితీయంగానే ప్రాచుర్యం పొందింది. అంధ్ర శబ్దచింతామణి, వికృతి వివేకాలకు సంయుక్తంగా రచింపబడ్డ వ్యాఖ్య ఇది. వ్యాకరణ గ్రంథంగా ఇది ప్రాముఖ్యం సంతరించుకున్నా, అలంకారాది శాస్త్ర విశేషాలతో కూడి ఉంది.

అందుకే అమరేశం రాజేశ్వర శర్మగారు– "ఆంధ్రవ్యాకరణమునకు శాస్త్ర గౌరవమును గిలిగించిన ఘనత యహోబలపతిదే" 5అని కొనియాడుట గమనింప దగింది.

అహోబల పండితీయానికి ఆరు వ్యాఖ్యలు వెలువడ్డాయి. వానిలో మూడు ముద్రింపబడ్డాయి. శొంఠి భద్రాద్రి శాస్త్రిగారు దీనికి విస్తృతమైన వ్యాఖ్య రాశారు. ఆ తర్వాత ఖండవల్లి లక్ష్మీరంజనంగారి ఆధ్వర్యంలో చెలమచెర్ల రంగాచార్యులుగారు, అమరేశం రాజేశ్వర శర్మగారు దీనికి అద్భుతమైన టీకతో వివరణను చేకూర్చాడు. ఆతర్వాత పేర్కొనదగింది ఆకెళ్ల అరుణాచల శాస్త్రిగారి 'కవి శిరోభూషణ వివృతి'. దీనిలో కవిశిరోభూషణానికి ప్రతిపదార్థ వివరణలేగాక, చింతామణికి బాలవ్యాకరణానికి భేద సాదృశ్యాలను విశ్లేషించారు. మంచెళ్ల వాసుదేవుని 'వాసుదేవవృత్తి' పేరుతో ప్రసిద్ధిగాంచిన 'సవృత్తి ఆంధ్ర శబ్దచింతామణి' కూడా చింతామణిని గూర్చి వచ్చిన వివరణలలో ముఖ్యమైనదే.

ఆధునికుల్లో ఆంధ్రశబ్దచింతామణి గురించి విశేష కృషి చేసినవారిలో వజ్ఝల చినసీతారామస్వామి శాస్త్రి గారు ముఖ్యులు. చింతామణి గురించి లాక్షణికులకు గల అనేక సందేహాలను నివృత్తి చేయటానికి రచించిందే "చింతామణి విషయ పరిశోధనము"(1931). ఇప్పటి వరకు చింతామణి గురించి వచ్చిన విమర్శనాత్మక గ్రాంథాలలోకెల్ల ఇది తలమానికమైనది. చింతామణి నన్నయ కృతమేనని, దానికుప బలకంగా "స్వస్థాన వేషభాష" మొదలైన సూత్రాన్ని చూపటంతో పాటు, "సిద్ధిర్లోకాద్భుశ్యా" అనేది కూడా చింతామణి నన్నయ కాలానిదేనని నిర్ధారించారు. కాని ఆ తర్వాత పరిశోధకులు చింతామణి నన్నయ కృతం కాదని నిర్ణయించినట్లు ఇంతకుముందు వివరింపబడింది.

చింతామణిలో విషయాలను సందర్భానుసారంగా పరిశీలిస్తూ అవసరమున్నచోట అధర్వణకారికావళిని, బాలసరస్వతీయం, అప్పకవీయం, అహోబలపండితీయాదులతో పాటు బాల–ప్రౌఢ వ్యాకరణాలను కూడా సవివరంగా పరిశీలించారు. కావ్యభాష తీరుతెన్నుల్ని వివరించటానికి పూనుకొన్న ఈ చింతామణి గ్రంథం తత్సమ శబ్దాల నిరూపణకే ఏర్పడిందని వీరి బలమైనవాదం.

వ్యాకరణానికి సంబంధించి వజ్ఝలవారివే మరి రెండు గ్రంథాలున్నాయి. సీతారామ పండితీయమనే వైయాకరణ పారిజాతము. చింతామణి సంజ్ఞా పరిచ్ఛేదం నుండి పదిశ్లోకాలను గ్రహించి వాటికి వికృతి వివేకం నుండి వివరణ ప్రాయమైన శ్లోకాలను కూడా తీసుకొని ఈ వ్యాఖ్యను రచించారు. దీని పీఠికలో–

“నన్నయాధర్వణగ్రంథములను జోడించి యావశ్యకతను బట్టి యితర లక్షణ గ్రంథభాగములను నాచరించిన కారికలను నచ్చటచ్చట జేర్చిన నన్నయాధర్వణీయమనెడి మహా కవిప్రయోగ మూల కాంధ్ర భాష్యా స్వరూప నిరూపకమగు గ్రంథమును మూలముగ గొని యద్దానికిత రాంధ్ర లక్షణ గ్రంథ ప్రపంచ పరిశీలన పూర్వకముగను, వైదిక లౌకిక సంస్కృతభాషా వ్యాకరణ సంమంధ పరిశీలన పూర్వకమగును, బ్రాచీన మహాకవి ప్రయోగ ప్రపంచ ప్రదర్శన పరిశీలన పూర్వకమగును, నితర ద్రావిడ భాషా సంబంధ విశేష విమర్శనార్థక తొలికావ్య కర్ణాట భాషా భూషణాది ద్రావిడ వ్యాకరణ విషయ ప్రదర్శన పరిశీలన పూర్వకమగ” విపులమైన వ్యాఖ్యానం రచించటమే ఈ గ్రంథ ప్రధానోద్దేశంగా తెలియజేశారు. దీనినిబట్టి చూస్తే వజ్ఝలవారు తెలుగువ్యాకరణ స్వరూపాన్ని సాకల్యంగా పరిశీలించి ఒక్క తెలుగు వ్యాకరణాలుగాక ఇతర ద్రావిడ భాషావ్యాకరణ పద్ధతులను కూడా జోడించి, వ్యాకరణ విమర్శలలో ప్రసిద్ధమైందిగా రూపు దిద్దుకొన్నట్లు చేయటానికి సన్నద్ధులైనట్లు తెలుస్తుంది.

వజ్ఝలవారు “కల్పతరు వ్యాఖ్య” పేరుతో రచించిన ‘వైయాకరణ పారిజాతము’ను దీనికి ప్రారంభ పీఠికగా చేసుకొని “ఆంధ్ర వ్యాకరణ సంహితా సర్వస్వము”ను వ్యాకరణానికే మహాభాష్యమనదగ్గ రీతిలో రచించారు. చింతామణికి అంతకుపూర్వం వచ్చిన వ్యాఖ్యానాలలో అక్కడక్కడ ఉన్న దోషాలను సవరించి, దానితోపాటు కొన్నిచోట్ల కొత్త సిద్ధాంతాలను ప్రతిపాదించారు. నిజంగా ఈ “ఆంధ్రవ్యాకరణ సంహితా సర్వస్వము” విద్వదౌషధమనదగ్గదే.

చింతామణి అనంతరం అదే మార్గంలో మరికొన్ని వ్యాకరణాలు సంస్కృతంలో వెలువడ్డాయి. ఆవిధంగా మరికొన్ని వ్యాకరణాలు సంస్కృతంలో వెలువడ్డాయి. ఆ విధంగా అధర్వణుని త్రిలింగ శబ్దానుశాసనం ఒకటి. దీనిలో పది కాండలున్నాయి.ముద్రణ పొందింది. అంతేగాక శ్లోకాలలోనే రచితమైంది. సంజ్ఞ, సంధి, తత్సమ, ఆచ్ఛిక, తద్ధిత, సమాస, కారక, తిజంత, క్రియా, కృదంత కాండలున్నాయి. ఈ విధంగా పది విభాగాలుగా రచించి, పది పరిచ్ఛేదాలతో వ్యాకరణ రచన చేసే తర్వాతి వ్యాకర్తలకు మార్గదర్శకుడయ్యాడు.

అధర్వణకృతమైన మరొక వ్యాకరణ గ్రంథం వికృతివివేకము. గ్రంథకర్త పేరుతో అధర్వణకారికావళిగా ప్రచారంలో ఉంది. ఆంధ్రశబ్దచింతామణికి శేషగ్రంథంగా నిర్మింపబడ్డ దీనిలో చింతామణిలో మాదిరిగానే ప్రకరణ విభాగాలున్నాయి.

మండ లక్ష్మీనరసింహకవి రెండు వ్యాకరణ గ్రంథాలను రచించాడు. రెండు సంస్కృతంలోనే ఉన్నాయి. అవి ఆంధ్ర కౌముది, త్రిలింగ శబ్దానుశాసనములు. ఆంధ్రకౌముది సంక్షిప్త వ్యాకరణ గ్రంథం. త్రిలింగశబ్దానుశాసనం విపుల గ్రంథం. ఆంధ్రకౌముదిలో పరిభాషా, సంధి,అజంత, శబ్ద, హలంత, కారక, సమాస, క్రియ, అవ్యయ, తద్భవాలను పరిచ్ఛేదాలున్నాయి. ఆంధ్రశబ్ద చింతామణిని అనుసరించిన విధానమందులో ఉంది.

త్రిలింగ శబ్ధానుశాసనంలో "బార్హస్పత్యం రావణీయం కాణ్వ మాధర్వణం విదన్. కరోమ సారస్వత త్రిలింగ శబ్దానుశాసనమ్" అని గ్రంథ ప్రారంభంలో చెప్పబడింది. తెలుగు వ్యాకరణాలలో ఎక్కడా కానరాని అచ్చ తెలుగు సమాసాలు, నానార్థాలు,రేఫ సంయుక్త పదాల ప్రత్యేక ప్రకరణాలు దీనిలో చెప్పుట మరొక ముఖ్య విశేషం.

చిన్నయసూరి బాలవ్యాకరణ రచనకు పూర్వం నాలుగు వ్యాకరణాలను రచించాడు. అందులో ఒకటి 'సంస్కృత సూత్రాంధ్ర వ్యాకరణము'. దీనికి ఆంధ్రశబ్దానుశాసనమనే పేరు కూడా ఉన్నట్లు "చిన్నయసూరి ప్రణీత గీర్వాణ భాషారూపాంధ్ర శబ్దానుశాసనే సంజ్ఞాపరిచ్ఛేద:" అను గద్యను బట్టి తెలుస్తుంది. ఈ గ్రంథ తద్ధిత పరిచ్ఛేదాంతంలో– **"సర్వలక్షణం చిన్నయసూరీయాణి సూత్రాణి సుయథా దృష్టమ్"**అని కూడా ఉంది. అంతేగాక కొత్తపల్లి సూర్యారావుగారు ఆ గ్రంథ పీఠికలో– "వారు రచించిన గ్రంథములలో ముఖ్యములు శబ్ద లక్షణ సంగ్రహము, బాల వ్యాకరణము, నీతిచంద్రిక, వీరారంభించి ముగింపనివి అకారాది నిఘంటువొకటి. సంస్కృతా సూత్రాంధ్ర వ్యాకరణమొక్కటి..."అని చెప్పిన దానిని బట్టి కూడా అది సూరి రచనని నిర్ధారింపబడింది.

తెలుగులో వెలువడిన సూత్ర వ్యాకరణాలలో వేదము పట్టాభిరామశాస్త్రిగారి "ఆంధ్రవ్యాకరణ సంగ్రహము" మొట్ట మొదటి వ్యాకరణం. సంజ్ఞా, సంధి,అజంత, క్రియా పరిచ్ఛేదాలతో అసమగ్రంగా ఉంది.

చిన్నయసూరి కృతమైన "ఆంధ్రశబ్దానుశాసనము" 1844లో వెలువడింది. సూరి రచించిన "సంస్కృత సూత్రాంధ్ర వ్యాకరణానికిది ఆంధ్రీకరణమని చెప్పవచ్చు. పాణిని అష్టాధ్యాయి పద్ధతిలో రచింపబడి,సంజ్ఞా, సంధి, తత్సమ, ప్రకీర్ణ, క్రియా పరిచ్ఛేదాలతో పాటు తద్భవ లక్షణాలు దీనిలో ఉన్నాయి. దీనికి కొన్ని మార్పులు చేర్పులతోపాటు సూరి "శబ్దలక్షణ సంగ్రహము"ను రచించాడు. దీనిలో సంజ్ఞా, సంధి, శబ్ద, క్రియా, ప్రకీర్ణక పరిచ్ఛేదాలున్నాయి. ఇందులో పాణిని

అష్టాధ్యాయి పద్ధతి పాటింపబడింది. సంస్కృత ప్రత్యయ పరిజ్ఞానముంటేగాని దీని అన్వయం బోధపడదు. సూరి ఈ రెండు వ్యాకరణాలు తన బాలవ్యాకరణానికి అభ్యాసాలుగా ఉన్నాయి.

వేదం వేంకటరమణశాస్త్రిగారి "లఘువ్యాకరణము"(1856) నరసాపురాంధ్ర వ్యాకరణమను పేరుతో ప్రసిద్ధిగాంచింది. సంజ్ఞా, సంధి, సుబంత,క్రియా పరిచ్ఛేదాలతో, సులభరీతిలో వుంది. మొదట ఇది పాఠశాల విద్యార్థులకు అనువైనరీతిలో ప్రశ్నోత్తర రూపంలో, సంధిరహితంగా, సరళ విధానంలో రచింపబడింది. ఆ తర్వాత హెన్రీబవర్స్'గారి పరిశీలనతో కొన్నిమార్పులు సంతరించుకొని నరసాపురాంధ్ర వ్యాకరణంగా ప్రచారం పొందింది.

అప్పటివరకూ ఎన్ని వ్యాకరణాలు వెలువడినా, అవి పద్యాలలోను, శ్లోకాలలోను, సూత్రవిధానంగాను ఉన్నా, బావ్యాకరణం ప్రకటింపబడిన తర్వాత అది మొదలు ఇప్పటి వరకూ పరిశోధకులు, విద్యార్థులు, అధ్యాపకులు, పండితుల ఆదరాభిమానాలతో దీనికి వచ్చినంత కీర్తి ప్రతిష్ఠలు మరొక దానికి రాలేదంటే అతిశయోక్తి కాదు.

సంస్కృత వ్యాకరణాలలో "వైయాకరణ సిద్ధాంత కౌముది"కి ఎంత ప్రసిద్ధి ఉందో తెలుగులో అంతటి ఘనతను పొందిన వ్యాకరణం 'బాల వ్యాకరణం'. అప్పటి వరకూ పద్యమయ, శ్లోకమయ సూత్రమయ వ్యాకరణాలున్నా అవి విద్యార్థులకు సులభ గ్రాహ్యంగా లేవు. కొన్ని అసమగ్రంగాను, మరికొన్ని లక్ష్య విరహితంగానూ ఉన్నాయి. ఆ లోపాలనన్నింటిని తన బాలవ్యాకరణంలో రూపొందించదలచుకొన్నాడు. ఆ విధంగా సూత్ర పటుత్వంలోను, లక్ష్యలక్షణ సమన్వయం ప్రదర్శించటంలోను, ప్రక్రియా వైవిధ్యంలోను, భాషావైవిధ్యంలోను,సంక్షిప్తత పాటించటంలోను దీనికిదే సాటి అన్నరీతిలో సంతరింప చేశాడు. అటు సంస్కృత వ్యాకరణ పద్ధతుల్ని, ఇటు ఆంధ్రవ్యాకరణ రాతుల్ని సమన్వయించి సూత్రం, వృత్తి, ఉదాహరణమనే మూడంశాల ప్రాతిపదికతో వెలయించాడు.

మొత్తం పది పరిచ్ఛేదాలతో 465 సూత్రాలలో కూర్చబడింది. ఆంధ్రశబ్దచింతామణి మార్గంలో దీనిని రచించాడు. దానితోపాటు తనకు ముందున్న తెలుగు వ్యాకరణాలైన ప్రశ్నోత్తరాంధ్ర వ్యాకరణం (పుదూరి సీతారామశాస్త్రి), వేదం వెంకటరమణశాస్త్రిగారి లఘు వ్యాకరణమనే నరసాపురాంధ్ర వ్యాకరణాల నుండి కూడా కొన్ని అంశాలను గ్రహించాడు. మరికొన్ని సంస్కృత వ్యాకరణాల నుండి తీసుకొన్నాడు. దీనిలోగల పది పరిచ్ఛేదాల విధానం తనకు ముందున్న త్రిలింగ శబ్దానుశాసనం, వైకృత చంద్రికల నుండి సంగ్రహించాడు.

సూత్ర రచనలలో "అల్పాక్షరమసంగిద్ధం" అన్న సూత్రాన్ని పాటించి వ్యాకరణ వేత్తల చేత కొనియాడబడిందీ బాలవ్యాకరణం. లక్ష్యంతో, లలితోక్తులతో, పూర్వగాథలతో, లౌకిక జ్ఞానంతో, ఛందోమయమైన వచన రచనతో దీనిని రసవంతమైన రచనగా తీర్చిదిద్దాడు. వ్యాకరణ చరిత్రలో ఏ వ్యాకరణానికి రానన్ని వ్యాఖ్యలు బాలవ్యాకరణానికి వచ్చాయి. ఏ వ్యాకరణానికైనా వ్యాఖ్యానముంటే అది సులభంగా అర్థమవుతుంది. సంక్షిప్తంగా ఉన్న సూత్రాలకు వ్యాఖ్యానం తప్పనిసరి. గుప్తార్థ ప్రకాశికా కారుడు–

"బింకము చెడనిపొంకమైన సూత్రరచన నూరిది. తునుగుననే రచితమైనను బాలవ్యాకరణము సంస్కృత వ్యాకరణ మర్యాదా వలంబి కావుటచే వ్యాఖ్యాన రహితముగా సుఖోధము కాదు". అని చెప్పినట్లు దీని రచనా విధానానికి వ్యాఖ్యానాలు తప్పనిసరి అవసరం. ఆ విధంగా దీనికి సూత్రాల అర్థాలు, సూత్రాల భావాన్ని తెలపటంతో పాటు సమన్వయం మాత్రమే చేసిన వ్యాఖ్యాతలు కొంతమంది ఉన్నారు. వారిలో

1. బులుసు వేంకట రమణయ్య– లఘుటీక : 1947
2. సన్నిధానం సూర్యనారాయణ– బాలవ్యాకరణ వివృతి: 1970
3. వావిలాల సోమయాజులు– సంజ్ఞా, సంధి పరిచ్ఛేదాలకు : 1958
4. ఓరుగంటి నీలకంఠశాస్త్రి– తత్సమ, ఆచ్ఛికాలకు: 1958
5. ఎం.వి.కె. సుబ్బారావు– సంజ్ఞా, సంధి పరిచ్ఛేదాలకు సులభ టీక
6. ఎక్కిరాల కృష్ణమాచార్యులు– సంజ్ఞా, సంధి, తత్సమ, ఆచ్ఛికాలకు వెలువడ్డాయి.

ఇవి సూత్రార్థ వివరణలకు సంబంధించినవి.

శాస్త్రానికి వ్యాఖ్యానాలు చేయటం రెండోపద్ధతి. శాస్త్ర నియమాల్ని తెలియజేస్తూ, మౌలిక విషయాలను చర్చిస్తూ, సమగ్రంగా సూత్రాలలోని అపవాద విశేషాలను ప్రదర్శిస్తూ వ్యాఖ్యాతలు తాము ఆర్జించిన పరిజ్ఞానాన్ని అవసరమైనచోట తెలియజేస్తూ విమర్శిస్తుంటారు.

1. కల్లూరి వెంకటరామశాస్త్రి: గుప్తార్థ ప్రకాశిక: 1915
2. దూసి రామమూర్తి పంతులు: బాలవ్యాకరణ సర్వస్వ పేటిక: 1936
3. వజ్ఝల చిన సీతారమస్వామి శాస్త్రి: ఆంధ్రవ్యాకరణ సంహితా సర్వస్వము: 1951
4. వజ్ఝలవారు– బాలవ్యాకరణోద్ద్యోతము: 1959
5. దువ్వూరి వేంకటరమణశాస్త్రి– రమణీయము: 1970

6.వంతరాం రామకృష్ణారావు– ఘంటాపథం: 1970

7. బొడ్డుపల్లి పురుషోత్తం– వికాసవ్యాఖ్య: 1977

8. కోరాడ మహదేవ శాస్త్రి– వ్యాకరణదీపిక: 1985

9. అంబడిపూడి నాగభూషణం– బాలవ్యాకరణ వికాస వివేచనం: 1985

10. పుల్లూరి ఉమ– బాలవ్యాకరణ దీపికావ్యాఖ్య: 2000

11. పి. నరసింహా రెడ్డి– దీపికా వ్యాఖ్య: 2001

మొదలైనవి బాలవ్యాకరణానికొక సమున్నత స్థానాన్ని అందించాయి.

బాలవ్యాకరణానికి శేషగ్రంథంగా బహుజనపల్లి సీతారామాచార్యులు గారు "త్రిలింగ లక్షణ శేషము"ను రచించారు. ఇది 1885లో ముద్రింపబడింది. పాఠకలోకంలో ఇది ప్రౌఢవ్యాకరణంగా ప్రసిద్ధి చెందింది. త్రిలింగ లక్షణశేషమని పేరు పెట్టడం వల్ల, అప్పటి వరకు వెలువడ్డ తెలుగు వ్యాకరణాలకు శేష గ్రంథమనే భావం వస్తుంది. కాని దానిలోని విషయాన్నిబట్టి ఇది ఒక్క బాలవ్యాకరణానికే శేషగ్రంథంగా ఉంది. దీనిలో సంజ్ఞా, సంధి, శబ్ద, కారక, సమాస, తద్ధిత, క్రియా, కృదంత, వాక్య, ముక్తలక్షణ వివేచనము అని పది పరిచ్ఛేదాలలో 314 సూత్రాలుగా వివరింపబడింది. ఈ సూత్రాలు బాలవ్యాకరణంలో మాదిరిగా సంక్షిప్తంగా కాక, అతిదీర్ఘాలుగా, అన్వయం క్లిష్టంగాను ఉంటాయి. మిగిలిన వ్యాకరణాల్లో లేనట్టి కావ్యప్రయోగాలనీయడం ఇందులో ఉంది. వ్యాకరణాల్లో లేనట్టి కావ్యప్రయోగాలనీయడం ఇందులో ఉంది.

బాలవ్యాకరణానికి వలె ప్రౌఢవ్యాకరణానికి కూడా వ్యాఖ్యానాలు ఎక్కువగానే వెలువడ్డాయి. వానిలో తాళ్ళూరు ఆర్ముగంపిళ్లై రచించిన కుమార దేవ పండితీయం, బులుసు వెంకటరమణయ్యగారి సబోధినీవ్యాఖ్య, భాష్యం వేంకటభాష్యకాచార్యులు గారి– తత్త్వ బోధినీ వ్యాఖ్య, వంతరాం రామకృష్ణారావుగారి– ఘంటాపథవ్యాఖ్య, టి.భాస్కరరావుగారి– బాల–ప్రౌఢవ్యాకరణ సర్వస్వము" మంచి పేరు పొందినవి.

మల్లాది సూర్యనారాయణ శాస్త్రిగారి "సూర్యనారాయణీయము" అను నామాంతరం గల "ఆంధ్రాభాషానుశాసనము"ను చారిత్రక వ్యాకరణంగా సమకూర్చారు. చారిత్రక నిరూపణ కోసం శాసనాల్లోని ప్రయోగాలను గ్రహించారు. గసడదవాదేశ పరిణామాన్ని యుద్ధమల్లుని బెజవాడ శాసనం నుండి తీసుకున్నారు. అరసున్నలు, శకటరేఫను చేర్చి చారిత్రక భాషా పరిణామాన్ని సవివరంగా తెలియజేశారు.

అప్పటి వరకు వచ్చిన వ్యాకరణాలకు భిన్నంగా నేటి వ్యావహారిక భాషకు వడ్లమూడి గోపాలకృష్ణయ్యగారు వ్యాకరణాన్ని రచించారు. గిడుగు, గురజాడల ఉద్యమ ఫలితంగా వ్యావహారిక భాష పఠన పాఠనాదులలో ప్రత్యేక గుర్తింపు పొందిన కారణంగా దానికి కూడా వ్యాకరణమవసరమని వడ్లమూడి వారు గుర్తించారు. బాల-ప్రౌఢ వ్యాకరణ పద్ధతి ననుసరించి పది పరిచ్ఛేదాలుగా చేయబడిందీ గ్రంథం.

సి.పి.బ్రౌన్ మొదలైన విదేశీయులు కూడా తమ వ్యాకరణాలలో వ్యావహారిక భాషకు వ్యాకరణావసరాన్ని గుర్తించారు. విదేశీయులకు తెలుగు భాషను పరిచయం చేయటానికి వ్యావహారిక వ్యాకరణం బాగా ఉపయోగపడింది. సంభాషణ, పరిపాలన, వ్యాపారాది అవసరాలకు దీనిని వాడుకున్నారు. ఈ వ్యావహారిక వ్యాకరణంలో సంజ్ఞా, సంధి, శబ్ద, కారక, సమాస, తద్ధిత, క్రియా, కృదంత, వాక్య, ప్రకీర్ణ పరిచ్ఛేదాలున్నాయి.

పాద సూచికలు :

1. భారతి పత్రిక - జూన్, 1963
2. ఆంధ్రవ్యాకరణ వికాసము : ప్రథమ భాగం: పుట-93
3. అధర్వణ కారికావళి విమర్శనము : తృతీయ ప్రకరణం: పుట- 27
4. ఆంధ్రవ్యాకరణ వికాసము : ప్రథమ భాగం
5. ఆంధ్రవ్యాకరణ వికాసము :పుట - 426

ఆధార గ్రంథాలు:

1.అనంతా మాత్యుడు - ఛందోదర్పణం -వావిళ్ళ రామస్వామి శాస్త్రులు అండ్ సన్స్, మద్రాసు,1958.
2.చినసీతారామ శాస్త్రి,వజ్జల. - వ్యాకరణ సహితా సర్వస్వము
3.పురుషోత్తం, బొడ్డుపల్లి. - తెనుగు వ్యాకరణ వికాసము,ప్రథమ, ద్వితీయ భాగములు, శ్రీ గిరిజా ప్రచురణలు, కొత్తపేట, గుంటూరు-1.
4.రాజేశ్వర శర్మ, అమరేశ్వరం. - ఆంధ్ర వ్యాకరణ వికాసము,ప్రాచ్య విద్యా పరిషత్తు, కామారెడ్డి,1973
5.రామబ్రహ్మం, బేతవోలు. - తెలుగు వ్యాకరణాలపై సంస్కృత ప్రాకృత వ్యాకరణాల ప్రభావం
6.లలిత, జి. - తెలుగు వ్యాకరణముల చరిత్ర,వెలగపూడి ఫౌండేషన్,మద్రాసు
7.వెంకటరావు,నిడదవోలు. - దక్షిణ దేశీయాంధ్ర వాఙ్మయము, విశాఖపట్నం,1960.

కవయిత్రిగా వేంగమాంబ

డా॥ కె. కరుణశ్రీ

డి.కె.ప్రభుత్వ మహిళా కళాశాల,

నెల్లూరు, శ్రీ పొట్టి శ్రీరాములు నెల్లూరు జిల్లా.

చరవాణి: 9441540317

ఆంధ్ర కవయిత్రులందురు వేదాంతత్త్వ
మలవరించినయట్టి పుణ్యాత్మురాలు
వివిధకృతులాంధ్ర వాఙ్మయ వీధినిండ
వెలుగ జేసిన కవితాంబ! వేంగమాంబ.

– యమ్. ఆదిలక్ష్మి

భగవద్దర్శన ప్రాప్తినందిన ఆంధ్ర కవయిత్రీమణి తరిగొండ వేంగమాంబ. వేంగమాంబ మహాయోగిని. పండితురాలు, తత్త్వార్థవివేకిని. వేంగమాంబ తటిగొండ గ్రామవాసిని అవడంతో ఆమె తటిగొండ వేంగమాంబ అని పిలవబడింది. అంతేకాని కొందరు విమర్శకులు చెప్పినట్లు తటిగొండ అన్నది ఆమె ఇంటిపేరు కాదు. ఆమె పుట్టింటి వారి ఇంటిపేరు కానాలి వారు. అత్తింటి వారి ఇంటి పేరు నుంజేటివారు. తటిగొండ గ్రామము, చిత్తూరు జిల్లా వాయల్పాడు తాలూకాకు చెందింది. వాయిల్పాడు వాల్మీకి క్షేత్రం. దానికి తటిగొండ నాలుగుమైళ్ళ దూరంలో ఉంది. తటిగొండ గ్రామానికి తటికుండ అని నామాంతరం కూడా ఉంది. ఆ గ్రామంలో ఒక స్త్రీ మజ్జిగ చిలుకుచుండగా అందులో నుంచి నృసింహస్వామి వెలవడంతో ఆ గ్రామానికి తటికుండ (మజ్జిగ కుండ) అనే పేరు వచ్చింది. అదే కాలక్రమంలో తటిగొండగా మారిందని ఆ ఊరికి ఒక కథ కూడా ప్రచారంలో ఉంది. అటువంటి పురాణ ప్రసిద్ధి చెందిన తటిగొండ గ్రామంలో జన్మించి ఆ

International Journal of Indian Languages and Literature,Vol.2 Issue.4 ,March-2017, ISSN(O):2455-1678

నృసింహస్వామిని తన ఇష్టదైవంగా చేసుకొని తాను రచించిన గ్రంథాలను ఆ నృసింహస్వామికే అంకితం చేసిన కవయిత్రి తఱిగొండ వేంగమాంబ. ఆమె తాను రచించిన 'వేంకటాచల మాహాత్యం' గద్యంలో 'తరిగొండ లక్ష్మీ నృసింహ కరుణాకటాక్ష కలిత కవితా విలాస వసిష్ఠ గోత్ర పవిత్ర కృష్ణయామాత్య తనూభవ' అని చెప్పుకుంది.

ఇందులో ఆమె తన భర్త గోత్ర నామాలు చెప్పుకోక కృష్ణయామాత్యుని కూతురినని మాత్రమే చెప్పుకోవడంతో ఈమె బాల వితంతువని, తన కాలాన్ని వేదాంత గ్రంథ పఠనాదులతో గడిపిందని ఆంధ్రకవుల చరిత్ర కారులు ఊహించారు అయితే ఆమె రచించిన ద్విపద భాగవతంలో ఆమె భర్తయొక్క కుల గోత్ర నామాల ప్రస్తావన ఉంది. వెంగమాంబ బాల్యం, పరిణయం, భర్త మరణం మొదలైన విషయాల గురించి ఊటుకూరి లక్ష్మీకాంతమ్మ తన 'ఆంధ్రకవయిత్రులు' గ్రంథంలో సంగ్రహంగా వివరించారు. వేంగమాంబ చరిత్రను 'వెంగమాంబా విజయము' అను పేరుతో శ్రీ కళత్తూరు విక్రాల రామచంద్రా చార్యులు గారు గ్రంథస్తం చేశారు.

ద్విపద భాగవతంలో తఱిగొండ వేంగమాంబ తాను అంతకు పూర్వం రచించిన గ్రంథాల గురించి పేర్కొన్నారు. వేంగమాంబ నరసింహ శతకము, నరసింహ విలాసకథ, శివనాటకము, రాజయోగ సారము, కృష్ణనాటకము, పారిజాత పహరణము, ర మాపరిణయము, చెంచునాటకము, శ్రీకృష్ణ మంజరి, రుక్మిణీ నాటకము, గోపికా నాటకము, ద్విపద భాగవతము, ముక్తికాంతా విలాసము, వాసిష్ట రామాయణము, వేంకటాచల మాహాత్యము అనే పదిహేను గ్రంథాలను రచించినట్లు తెలుస్తోంది. ప్రాచీనాంధ్ర కవయిత్రులలో ఇన్ని గ్రంథాలు రచించిన కవయిత్రులు మరెవరూ లేరు. ఈ బహుళ కావ్యాలలో పద్యకావ్యాలు, ద్విపదకావ్యాలు శతకాలు, యక్షగానాలు, పదాలు, పాటలు, కీర్తనలు మొదలైనవన్నీ ఉన్నాయి. వేంగమాంబ రచనలను గూర్చి యస్వీ జోగారావు గారన్నట్లు వేంగమాంబ సాహిత్యంలో ప్రక్రియా వైవిధ్యం కూడా కన్పిస్తుంది.

వేంగమాంబ మదనపల్లెలో రూపావతారం సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రుల నాశ్రయించి తత్వోపదేశం కూడా పొందింది. తన గురువుని అనేక గ్రంథాల్లో వేంగమాంబ స్తుతించింది. గొప్ప కవయిత్రి, మహాభక్తురాలు, పరమ భాగవతోత్తమురాలైన వేంగమాంబ అత్యద్భుత మహిమాన్వితురాలుగా కీర్తి పొందింది. ఆమెకు భగవంతుడు ప్రత్యక్షమైనట్లుగా అనేక కథలు ప్రచారంలో ఉన్నాయి. అంతేకాదు చిన్నతనంలోనే బాల వితంతువైన వేంగమాంబ విధవలకు శిరోజాలు తీసే దురాచారాన్ని పూర్తిగా వ్యతిరేకించింది. వితంతువైన వేంగమాంబ జుట్టును ఆ ఊరి ప్రజలు బలవంతంగా తీయించారు. కాని వెంటనే జుట్టు యథావిధిగా తిరిగి వచ్చింది. ఇది వేంగమాంబ చూపించిన అద్భుత మహిమలలో ఒకటి. ఆ సందర్భంగా వేంగమాంబ చేసిన హేతువాద చర్చ పేర్కొనదగింది. "పరమేశ్వరుడిచ్చిన శిరోజములను మనమేల తీసివేయవలయును' ఒక పర్యాయము తీసిననవి తిరిగి రాని యెడల శిరోజములు తీయించుట ఈశ్వరోద్దిష్టమగును. అట్లుగాక మఱునాడే మఱల వెంట్రుకలు మొలచుట చూడ శిరోజములు పెంచుట పరమేశ్వరునకు సమ్మత మగుట తెల్లమగుచున్నది' అని వేంగమాంబ వాదించి ఆ దురాచారానికి ఎదురొడ్డి నిలిచింది.

వేంగమాంబ గ్రంథ రచన చేసే సమయంలో సాక్షాత్తు ఆ శ్రీకృష్ణుడే వచ్చేవాడని చెప్పే కథ కూడా ప్రచారంలో ఉంది. వేంగమాంబ తత్వోపదేశము పొందిన తర్వాత తరిగొండలోని నృసింహస్వామి దేవాలయంలోగల ఆంజనేయస్వామి విగ్రహానికి వెనక పక్కనున్న ఒక రహస్యస్థలంలో నాలుగైదు సంవత్సరాలు యోగంలో ఉన్నదని దాన్ని అపార్థం చేసుకున్న పూజారి ఆమెను అవమానించి ఆ ఊరి నుంచి తరిమేశారని తెలుస్తోంది. ఆ తర్వాత వేంగమాంబ తిరుపతిలోని వేంకటాచలానికి వచ్చి అనేక గ్రంథాలు రచించినట్లు తెలుస్తోంది.

వేంగమాంబ తిరుపతిలో తపస్సు చేసిన ప్రాంతాన్ని తుంబురుకోన ప్రాంతమంటారు. తపోసిద్ధి పొందిన వేంగమాంబకు దేవాలయాధికారులు ఉండడానికి నివాసస్థానాన్ని ఏర్పాటు చేయడంతోపాటు భత్యంకూడా ఇచ్చేవారు. వేంకటేశ్వర స్వామి పాకశాలాధికారియైన వకుళమాలికా దేవి వేంగమాంబకు ప్రతిరోజూ పడి (మూడు తవ్వలు) బియ్యం ఇచ్చు కట్టడి చేసింది. అది నేటికీ కొనసాగుతూ ఉంది. ఉత్తర మాడ వీధిలోని వేంగమాంబ ఇంటి పక్కనే లక్ష్మీ నృసింహస్వామి ఆలయం ఉంది. తరిగొండ నుంచి వేంగమాంబ వేంకటాచలానికి వచ్చినప్పుడు ఆమెతోపాటు నృసింహస్వామి కూడా వేంకటాచలానికి వచ్చాడని, అతనికోసం ఆమె ఆ కోవెల కట్టించిందని చెప్తారు. ఆ గృహం, ఆ కోవెల నేటికీ తిరుపతి కొండమీద ఉన్నాయి. అన్నమాచార్యునికి వలె వెంగమాంబకూ వేంకటేశ్వర స్వామి ప్రత్యక్షమయ్యే వారట. ఆమె ఆ స్వామిని రెండు కోరికలు కోరింది. ఒకటి స్వామివారు ఏడాదికి ఒకమారు తన ఇంటికి రావాలని, రెండవది ప్రతిరోజూ పవ్వళింపు సేవ తర్వాత ఆఖరున ఇచ్చే హారతి తన పేరు మీదుగా ఇవ్వాలని. ఈ రెండు వరాలు నేడుకూడా పాటించబడడం వేంగమాంబ అపూర్వ భక్తికి నిదర్శనం.

వేంగమాంబ కావ్యాలలో బహుళ ప్రచారం పొందిన కావ్యం వేంకటాచల మాహాత్మ్యం. వేంకటాచల మాహాత్మ్యంలో ఆశ్వాసాంతంలో ఆమె రచించిన శ్లోకాలను బట్టి ఆమె తెలుగుభాషలోనే కాక సంస్కృత భాషలోకూడా గొప్పపండితురాలని చెప్పవచ్చు. ఈశ్వరసాక్షాత్కారాన్ని పొందిన తరిగొండ వేంగమాంబ ఎనభై సంవత్సరాల పైన జీవించి 1877లో తిరుపతి కొండమీదనే పరమపదించారు. ఆమె సమాధి తిరుపతి కొండమీద ఆమె నివసించిన ఇంటికి కూతవేటు దూరంలో నేటికీ ఉంది.

International Journal of Indian Languages and Literature,Vol.2 Issue.4 ,March-2017, ISSN(O):2455-1678

తమలపాకుతో ఒకటిస్తే తాటాకుతో రెండిస్తా!

డా. ఎస్.ఎల్.వి.ఉమామహేశ్వరరావు

Mobile: +919490256347
Email: slvumas@gmail.com

"ఏం పిల్లా! మీ నాన్న నీకింకా సంబంధాలు చూళ్ళా?" రామచిలకలాంటి 22 ఏళ్ల రాణితో పక్కింటి పిన్నిగారి పలకరింపు. "ఏమే రాజ్యం! పెళ్లై ఐదేళ్లయినా నీ కడుపులో ఇంకా కాయ కాయలా?" వెనకింటి బామ్మగారి వెక్కిరింపు. "ఏమే రంగమ్మా! మీ కొత్త కోడలికి కన్ను మెల్లంటగా?" పొరుగింటి వదిన గారి పులకరింపు.

అంతే! నలుగురిలో చిలకలా కిలకిలా తిరిగే పిల్లా గూటిలో గువ్వలా అయిపోతుంది. అసలే దిగులుతో ఉన్న రాజ్యం మరింత కుంగిపోతుంది. కొత్త మనుషుల మధ్య బిక్కుబిక్కుమంటున్న కొత్త కోడలు పొరుగింటి వదినగారి పులకరింపు చూసి జలదరింపుకు లోనవుతుంది.

మానవ ప్రయత్నం వల్లనో, లేదా దైవానుగ్రహం వల్లనో మనలో అందరికీ ఏదో ఒక లోపం ఉంటుంది. దానికి సంబంధించి మనిషి పైకి చెప్పినా, చెప్పకపోయినా ఎంతోకొంత అసౌకర్యంగా ఉంటాడు. ఎదుటివారు అదే విషయాన్ని ఎత్తి చూపినప్పుడు మరింత ఇబ్బంది కలుగుతుంది. దాన్ని అధిగమించే పరిపక్వత అందరిలో ఉండదు కదా! అందువల్ల, సాధారణంగా ఎదుటి వాళ్ళతో మాట్లాడుతున్నప్పుడు వాళ్ళలో ఉండే లోపాన్ని ఎత్తిచూపక పోవడం సంస్కారం. ఒకవేళ ఎవరైనా ఎత్తి చూపినా ఆత్మన్యూనతకు

గురికాకుండా 'టిట్ ఫర్ టాట్' అన్నట్లుగా సమాధానం చెప్పగలగాలి. దీనికి సంబంధించి సంస్కృత సాహిత్యంలో లక్ష్మీ గౌరీ సంవాదరూపంలో ఉన్న సరదాయైన ఒక చాటువును ముచ్చటించుకుందాం!

ఒకసారి సరస్వతీమాత ఇంట్లో పేరంటం జరుగుతుంది. అందరితో పాటు లక్ష్మీపార్వతులు కూడా వచ్చారు. ఎంతనుకున్నా లక్ష్మీదేవి డబ్బున్నావిడ కదా! ఆ సమయంలో ఎదురుగా వచ్చిన పార్వతితో లక్ష్మీదేవి సంభాషణ ఎలా జరిగింది?, ధనవంతురాలైన లక్ష్మీదేవి వ్యంగాత్మక వాక్బాణాలను అభిమాన ధనురాలైన పార్వతి ఎలా తిప్పికొట్టిందో చూద్దాం.

"భిక్షార్థే స క్వయాతః ?
సుతను! బలిమఖే!
తాండవం కుత్ర భద్రే?
మన్యే! బృందావనాన్తే!
క్వనుశ మృగ శిశుః?
నైవ జానే వరాహం!
కశ్చిన్నదృష్టో జరఠ వృషపతి:?
గోపయేవాస్య వేత్తి!
ఇత్థం సల్లాపవత్యో
జలనిధి హిమవత్
కన్యకే త్రాయతాం వః"

"బిచ్చమెత్తుకోవడానికి ఎక్కడికెళ్ళాడేంటి మీ ఆయన?" అంటూ వెటకారంగా అడిగింది

లక్ష్మీదేవి పార్వతిదేవిని. కానీ పార్వతీదేవి మాత్రం గౌరవంగా సమాధానం చెప్పింది. "సుతను! బలి మఖే" అని. 'సుతను' అంటే ఓ అందమైన శరీరం గల లక్ష్మీ! బలిచక్రవర్తి యజ్ఞం చేస్తున్నాడట! భిక్షాటనకు అక్కడికెళ్ళాడు అని. లక్ష్మీదేవి ఒక్కసారి వీపు తడుముకుంది. ఓహో! ఇదేదో మనకే తగిలినట్లుందే అని. శివుడు బ్రహ్మకపాలంతో భిక్షమెత్తుకునే మాట నిజమే. కానీ బలిచక్రవర్తి దగ్గరికి భిక్షాటనకు వెళ్ళింది మాత్రం వీళ్ళాయనే. అదీకాక భోలాశంకరుడైన శివుని భిక్షాటనలో మాయామర్మాలు లేవు. కానీ బలిచక్రవర్తి దగ్గర వీళ్ళాయన మాయకూడా చేశాడు. ముచ్చటగామూడడుగులు అడిగి, తీరా కొలిచే సమయానికి మాయ చేశాడు. అడిగినప్పుడు స్కేలు వేరు, కొలిచేటప్పుడు స్కేలు వేరు.

పార్వతీ దేవి సమాధానంతో లక్ష్మీదేవి కంగుతిన్నది. కానీ ఆ ధనాహంకారం పోలేదు. అందుకని "తాండవం కుత్ర భద్రే?" మీ ఆయన తైతక్కలేస్తూ డాన్సాడుతాడంటగా? ఎక్కడేంటీ? అని కసిగా అడిగింది పార్వతిని. పార్వతిదేవి మళ్ళీ అంతే నింపాదిగానూ, గౌరవంగానూ సమాధానం చెప్పింది "మన్యే! బృందావనాంతే!" అని. ఈ సారి లక్ష్మీదేవికి తడుముకోవాల్సిన అవసరం లేకుండా డైరెక్టు(నేరు)గానే తగిలింది.

ఎందుకంటే బృందావనంలో తైతక్కలేసింది వాళ్ళాయన కాదు, వీళ్ళాయనే. అదీగాక శివుడు తాండవం చేస్తే అర్థాంగి అయిన పార్వతి ముందు, ఇంకా చెప్పాలంటే పార్వతితో కలిసి చేశాడే కానీ, ఎవరిముందో, మరెవరితోనో చేయలేదు. అలా బృందావనంలో చేసింది వీళ్ళాయనే. "అంగనామంగనాం అంతరం మాధవో! మాధవో మాధవస్యాంతరం అంగనా" (గోపికకు గోపికకు మధ్యలో మాధవుడు, మాధవుడికి మాధవుడికి మధ్యలో గోపిక). అర్థాంగితో కాకుండా అన్యాంగనలతో నాట్యం చేశాడు. ఈ సారి లక్ష్మీదేవికి గట్టిగానే తగిలింది.

శివుడికి మృగధరుడు అని పేరు. ఎప్పుడూ ఒక లేడిపిల్లను తనతో ఉంచుకుంటాడట! ఆ విషయం గుర్తుకొచ్చింది లక్ష్మీదేవికి. వెంటనే అదే వెటకారంతో "క్వనుశ మృగ శిశుః" అంటే, ఏదో మీ ఆయన ఒక జంతువు పిల్లను పట్టుకు తిరుగుతాడంటగా? ఏంటదీ? అని అడిగింది. పార్వతీదేవి మరింత నింపాదిగా "నైవజానే వరాహం" 'ఏమోనమ్మ! నాకూ తెలీదు. బహుశా పందిపిల్ల అయ్యుండొచ్చు' అని చెప్పింది. "మా ఆయన లేడిపిల్లను దగ్గర పెట్టుకున్నాడు. మీ ఆయనైతే సాక్షాత్తు పంది అవతారమే ఎత్తాడు. దేని స్థాయి ఏంటో ఆలోచించుకో" అని పార్వతి లక్ష్మీదేవితో అనలేదు. కానీ లక్ష్మీదేవికి మాత్రం వినిపించింది. చెవులకు కాదు మనసుకు. ఈ సారి అలా ఇలా కాదు నసాళానికి అంటింది లక్ష్మీదేవికి.

లక్ష్మీదేవి ఆలోచించింది. ఈసారి శివుడి గురించి కాకుండా పార్వతి స్థితిగతుల గురించి ప్రశ్నిద్దామనుకుంది. "కశ్చిన్న దృష్టో జరఠ వృషపతిః" అంటే, 'మీకేదో ఒక ముసలి ఎద్దు ఒకటి ఉండేదే! అదేది కన్పించడం లేదు?' అని. చూశావా! మాకు విమానం లాగా దూసుకుపొయ్యే గరుత్మంతుడు వాహనం. మీకు చూశావా? అరగంటకో అడుగేసే ముసలి ఎద్దు అన్న వేళాకోళం ధ్వనించేలా. దానికి పార్వతి ఇచ్చిన "గోపయేవాస్య వేత్త" అంటే 'ఏమోనమ్మా! ఎద్దు ఎటుపోయిందో ఆవులు కాసుకొనేవాళ్ళకు తెలుస్తుంది కానీ, నాకేం తెలుసమ్మా!' అన్న సమాధానంతో ఇక లక్ష్మీదేవి తన నోటికి తాళం వేసింది. ఎందుకంటే ఆవులు కాసింది వీళ్ళాయనే కానీ వాళ్ళాయన కాదు.

పై చాటు రచనలో ఉన్న వ్యంగాత్మక సంభాషణ సరే! దాంతోపాటు రచనాశిల్పం, దాని వెనుక దాగి ఉన్న మానవ మనస్తత్వ చిత్రణ ఒకసారి చూద్దాం! లక్ష్మీదేవి అడిగిన మొదటి ప్రశ్నలో సంబోధన లేదు. కానీ పార్వతిదేవి సమాధానంలో ఉంది. రెండవదాంట్లో ప్రశ్నలో, సమాధానంలో రెండింటిలో సంబోధన ఉంది. ఆ తరువాత ప్రశ్నల్లో, సమాధానంలో రెండింటిలో సంబోధన లేదు. ఎందుకో చూద్దాం!

International Journal of Indian Languages and Literature,Vol.2 Issue.4 ,March-2017, ISSN(O):2455-1678

అహంకారంతో సంబోధన లేకుండా ప్రశ్నించిన లక్ష్మీదేవికి గౌరవంగా "సుతను!" అనే సంబోధనతో సమాధానం చెప్పింది పార్వతీదేవి. హోమియోపిల్స్ లాగా పైకి తియ్యగా ఉన్నప్పటికీ ఆ సమాధానంలో చిన్న చురక కూడా తగలడంతో, లక్ష్మీదేవి కొంత తగ్గి తరువాత ప్రశ్నలో "భద్రే!" అని సంబోధించింది, సంబోధనైతే ఉంది కానీ, ప్రశ్నలో వెటకారం మాత్రం తగ్గలేదు. పార్వతి కూడా "మన్యే!" అని సంబోధించింది. ఈ సమాధానంలో కూడా చిన్న చురక అంటడంతో లక్ష్మీదేవి మళ్ళీ అహంకరించి సంబోధన మానేసింది. ముందు రెండు సమాధానాల్లో సంబోధనతో గౌరవించిన పార్వతి మరింక ఈ సారి "ఈ ఊరికి ఆ ఊరెంత దూరమో ఆ ఊరికి ఈ ఊరూ అంతే" అన్నట్లుగా తను కూడా సంబోధన లేకుండానే చురకలు కొనసాగించింది. సాధారణంగా సంభాషణలో సంబోధన శ్రోతను వక్తకు సానుకూలంగా మలుస్తుంది. లక్ష్మీదేవి అహంకరించినా తాను మాత్రం సానుకూలంగా ఉండే ప్రయత్నం చేసింది పార్వతి. కానీ, ఆత్మాభిమానాన్ని మాత్రం కోల్పోలేదు. సానుకూలతకు సంబోధన, ఆత్మాభిమానానికి చురక వేయడం దానికి నిదర్శనం. ఈ మొత్తాన్ని సంబోధన ద్వారా సూచించాడు కవి. ఇందులో ఉండే మరొక విశేషం. ఈ శ్లోక రచనా విధానం. దీన్ని వాకోవాక్యం అంటారు. అంటే శ్లోకంలో ఒక ప్రశ్న వెంటనే దానికి సమాధానం, మళ్ళీ ప్రశ్న దానికి సమాధానం........ ఇలా సాగుతుంది రచన.

చివరగా ఒక మాట! చిన్నది కానీ మాట. కొసమెరుపు. పై విధంగా ఒకరినొకరు ఎత్తిపొడుచుకుంటున్న జలనిధి కన్యక అయిన లక్ష్మీదేవి, హిమవత్ కన్యక అయిన పార్వతీదేవి మనల్ని రక్షించుగాక! అని ముగించాడు చాటుకర్త. వాళ్లిద్దరే పరస్పరం కలహించుకుంటూ ఉంటే ఇక మనల్నేం రక్షిస్తారు వాళ్ళు అనే సందేహం కలగడం సహజం. కానీ, దీనికంటే ముందు మరొక సందేహం మనల్ని తొలుస్తుంది. జగన్మాతలైన వాళ్ళిద్దరూ పరస్పరం కలహించుకోవడం ఏంటి? అని.

International Journal of Indian Languages and Literature,Vol.2 Issue.4 ,March-2017, ISSN(O):2455-1678

సరదాగా చెప్పుకోవడానికే గానీ, అత్యున్నత స్థాయిలోని వాళ్లకు రాగద్వేషాలు లేవు, కలహాలు అంతకన్నా లేవు. ఇవన్ని కవి కల్పనలు తప్ప. మనం ఎలాగు వాళ్ళ స్థాయికి ఎదగలేం కాబట్టి, సరదాగా కాసేపు వాళ్ళనే మన స్థాయికి దించేస్తే పోలా? వారిని మిషగా చూపించి మనల్ని మంచి మార్గంలో పెట్టడమే చాటుకర్త ఉద్దేశ్యం. అందుకనే ఆ ఇద్దరు జగన్మాతలు కలిసి మనల్ని ఆశీర్వదించాలని చాటువును ముగించారు.

International Journal of Indian Languages and Literature,Vol.2 Issue.4 ,March-2017, ISSN(O):2455-1678

సుకుమారచరితము శుకనాసోపదేశము –

డా ప్రఫుల్ల .ఎం (శ్రీమతి).

Associate Professor
Sri Sathya Sai Institute of Higher learning,
Andhra Pradesh
Mobile : 9440285985

శ్రీనాథకవిసార్వభౌముని కృతులలో ఒకటి శివరాత్రిమాహాత్మ్యం .దీనికే సుకుమారచరితమని నామాంతరం“ .చిన్నారి పొన్నారి చిరుతకూకటి నాడు” ... అని శ్రీనాథుడు తన రచనలను గురించి చెప్పుకున్న ప్రసిద్ధ పద్యం లో శివరాత్రిమాహాత్మ్యం ప్రస్తావన లేదు .శ్రీయుతులు వేటూరి ప్రభాకర శాస్త్రిగారు ,బండారు తమ్మయ్యగారు , చాగంటి శేషయ్యగారు ,కట్టి సాంబమూర్తిగారు మొ .ఉద్దండ పండితులు శ్రీనాథుడు తన అవసానదశలో దీనిని రచించి ఉంటాడని సప్రమాణమైన ఆధారాలతో నిరూపించినట్లు శివరాత్రిమాహాత్మ్యం ద్వితీయముద్రణకు బి .రామరాజు గారు వ్రాసిన పీఠిక ద్వారా తెలుస్తోంది .

“సంస్కృతవాఙ్మయభాండాగారమును కొల్లగొట్టి ఆంధ్రవాఙ్మయమునకు తుష్టిని పుష్టిని కూర్చిన వాడు [1]”శ్రీనాథుడని బి .రామరాజు గారన్న మాటలు సత్యదూరం కాదు .శ్రీనాథునిపై సంస్కృత ప్రభావం మెండు .సంస్కృతపదాలకు డు,ము,వు,లు అనే తెలుగు ప్రత్యయాలను చేర్చి ప్రయోగించాడనే మాట పండితలోకంలో

వినిపిస్తూంటుంది .అంతే కాదు .అతడిని డుమువులకవి అని కూడ అన్నారు . ముమ్మడి దేవయ్య కుమారుడు శాంతయ్య

వేడ్క గవిసార్వభౌముని విమలచరిత ,స్కాందపురాణంబైన కథలలోన

ఘనత శివరాత్రి చరితంబుఁ దెనుగు గాగ ,గరుణజేయుము శ్రీనాథ కవివరేణ్య

శి .రా .మ43 -1 .

అని ఆదేశించగా" శ్రీనాథకవివరేణ్యుడు సంతుష్టమానసుండై శాంతస్వామి యొసగిన కర్పూర తాంబూల జాంబూనదాభరణంబులు స్వీకరించి స్కాందంబున నీశానసంహితయందు జెప్పబడిన యురులింగోద్భవంబును ,శివరాత్రి మాహాత్మ్యంబును [2]"రచించి శాంతయ్యకు అంకితమిచ్చినాడు.

కథాపరిచయము

ఈ కావ్యంలో ఐదు ఆశ్వాసాలున్నాయి .లింగోద్భవ కథ మొదటి ఆశ్వాసం లోనిది .మహాపాపి యైన సుకుమారుడు శివలోకానికి పోయిన కథ రెండవ ఆశ్వాసంలో ప్రారంభమౌతుంది .హేమాంగదుని మంత్రి యజ్ఞదత్తుడు సంతానం కోసం పూజలు ,వ్రతాలు ,దానాలు చేయడం ,తత్ఫలితంగా అతని భార్య సుశీల పుత్రవతి కావడం ,కొడుకుకు సుకుమారుడని నామకరణం చేయడం ,అతడు పెరిగి పెద్దవాడై దురభ్యాసాలకు లోనుకావడంతో రెండవ ఆశ్వాసం పూర్తి అవుతుంది .మూడవ ఆస్వాసంలో సుకుమారునికి దేశబహిష్కారం ,దేశం విడిచి వెళ్ళిన సుకుమారుడొక చండాలకన్యను వివాహమాడడం వర్ణింపబడింది .నాల్గవ ఆశ్వాసంలో అతనికి సంతానప్రాప్తి ,భార్యావియోగం ,కూతుళ్లను పొంది వారి వలన మళ్ళీ సంతానప్రాప్తి , శివరాత్రి రోజు నాగేశ్వరాలయంలో శివదర్శనం ,చివరకు సుకుమారుని మరణం , యమకింకరులకు ,శివదూతలకు మధ్య పోరు చోటు చేసికొన్నాయి .ఐదవ ఆశ్వాసంలో

International Journal of Indian Languages and Literature,Vol.2 Issue.4 ,March-2017, ISSN(O):2455-1678

యముడు శివుని దర్శించి సుకుమారుని పాపాలను ఏకరువు పెట్టుటు ,శివుడు శివరాత్రి మాహాత్మ్యమును చెప్పుట ,యమలోకానికి తిరిగి వచ్చిన యముడు తన భటులకు శివరాత్రి మాహాత్మ్యమును ,శివభక్తుల లక్షణాలను చెప్పడంతో కావ్యం సమాప్తమౌతుంది.

శివరాత్రి మాహాత్మ్యంపై బాణుని కాదంబరి ప్రభావమున్నట్లు గ్రంథపరిష్కర్తల అభిప్రాయం. కావ్యావతారికలో శ్రీనాథుడు" బాణునద్భుతశాస్త్రకలాపారీణత్వ"మును ప్రశంసించినాడు" .పాత్రచిత్రణము ,గుణశీలస్వభావముల వర్ణనములు కూడ కాదంబరి నుండి గ్రహింపబడినవని"[3] చిలుకూరి పాపయ్యశాస్త్రిగారన్నారు .దుర్మార్గవర్తనుడైన సుకుమారునికి తలిదండ్రులు చేసిన ఉపదేశం ,కాబంబరిలోని శుకనాసోపదేశాన్ని పోలి ఉంది .రాజు తారాపీడుడు కుమారుడయిన చంద్రాపీడుని యౌవ్వరాజ్యాభిషేకానికి ముందు మంత్రి శుకనాసుని వద్దకు పంపుతాడు .శుకనాసుడు యవ్వనం వల్ల కలిగే అనర్థాలు ,ధనం ,అధికారం వల్ల మనిషిపతనం ,గురూపదేశప్రాధాన్యం మొదలైన అంశాలను విపులంగా వివరిస్తాడు .ఈ ఉపదేశంతో జ్ఞానోదయాన్ని పొందిన చంద్రాపీడుడు అత్యంత కాంతితో ప్రకాశించినట్లు కాదంబరి కథాంశము .సుకుమారునికి తలిదండ్రులు చేసిన ఉపదేశం ,చంద్రాపీడునికి శుకనాసుడు చేసిన ఉపదేశంతో తులనాత్మకత ఈ వ్యాసం ప్రధానోద్దేశం.

సుకుమారుడు ఉపనీతుడయిన పిదప గురుకులంలో వేదశాస్త్రాలనభ్యసించాడు . కళలలో పారీణత్వాన్ని పొందినాడు .పైద్యాన్ని ఆకళింపు చేసుకున్నాడు .ఒకటేమిటి " సర్వవిద్యాపరిశ్రమంబున ప్రాగల్భ్యంబు వహించి"నాడు .క్రమంగా శైశవాన్ని వీడి యవ్వనాన్ని పొందినాడు .

కాదంబరిలో" గర్భేశ్వరత్వం ,అభినవయౌవనత్వం ,అప్రతిమరూపత్వం , అమానుషశక్తిత్వం చేతి మహతీ ఖల్వియమనర్థపరంపరా .సర్వావినయానాం ఏకైకమపి ఏషామాయతనం కిముత సమవాయః "[4] అంటాడు బాణుడు .ఇదే విషయాన్ని

ఆదిగర్భేశ్వరత్వంబు యౌవనంబు ,జక్కదనమును నతిసాహసంబు జనవు నొక్కొక్కండు చాలు దోషోత్కరమున ,కన్నియును గూడియున్నవి యతనియందు శి.రా.మ86-2 .

అని శ్రీనాథుని రచన .అనర్థపరంపరగా చెప్పిన గుణరూపదుర్గుణాలన్నీ సుకుమారునిలో ఉన్నాయి .అందుకే విందువినోదాలతో ,కేళీకలాపాలతో కాలక్షేపం చేసేవాడు .యవ్వనదశ మనిషి జీవితంలో చాలా ప్రధానమయినది .భావిజీవితానికి సంబంధించిన మలుపు ఆ దశలోనే ఉంటుంది .ఆ దశలో జాగ్రత్త వహించకపోతే దారితప్పి ప్రమాదముంటుంది .యవ్వనారంభంలోని దోషాలను ఏకరువు పెట్టడంలో శ్రీనాథుడు బాణుని మార్గాన్నే అనుసరించాడు .బాణుడు శుకనాసుని ద్వారా విడిచిపెట్టవలసిన దోషాలను ప్రస్తావించి జాగ్రత్త పడమని హెచ్చరిక చేయగా ,ఆ దోషాలను వదలలేని సుకుమారుని జీవితమెలా నాశనమయిందో చూపించాడు శ్రీనాథుడు.

బాణుడు ఐశ్వర్యం ఎలా దోషభూయిష్ఠంగా ఉంటుందో చెప్తూ " ఇయం సంవర్ధనవారిధారా తృష్ణా విషవల్లీనాం ,వ్యాధగీతిరింద్రియమృగాణాం ,పరామర్శధూమ-లేఖా సచ్చరితచిత్రాణాం ,విభ్రమశయ్యా మోహదీర్ఘనిద్రాణాం ,నివాసజీర్ణవలభీ ధనమదపిశాచికానాం ,తిమిరోద్గతిః శాస్త్రదృష్టీనాం ,పురస్సరపతాకా సర్వావినాయానాం , ఉత్పత్తి నిమ్నగా క్రోధ ,ఆవేగ గ్రహాణాం ,ఆపానభూమిః విషయమధూనాం ,సంగీతశాలా భ్రూవికారనాట్యానాం ,ఆవాసదరీ దోష ఆశీవిషాణాం"......... [5] అన్నాడు .

International Journal of Indian Languages and Literature,Vol.2 Issue.4 ,March-2017, ISSN(O):2455-1678

ఇలా దోషాలపట్టిక సుదీర్ఘంగా ఉంది .డబ్బున్నవారిలో ప్రాపంచిక విషయాలపట్ల ఆకర్షణ ఎక్కువగా ఉంటుంది .సత్ప్రవర్తన లోపిస్తుంది .మోహానికి మితి లేదు . క్రోధావేశాలెక్కువ .ధనపిశాచం బారిన పడి ఉండడంవలన ధర్మశాస్త్రాలను పట్టించుకోరు . మంచిమాటలు వినరు .సద్గుణాలకు తావివ్వరు అని ధనమదాన్ని గురించి బాణుడు చెప్పిన మాటలను శ్రీనాథుడు యౌవనారంభం లోని దోషాలుగా వర్ణించినాడు.

"ఇవ్విధంబున దృష్టావిషవల్లికాలవాలంబును ,ఇంద్రియగుణంబులకు శరణంబును ,మోహనిద్రకు విభ్రమశయనంబును,శాస్త్రదృష్టికి తిమిరోద్గమంబును , దోషాశీవిషంబులకు నావాసవల్మీకంబును" ...[6] అని వర్ణించినాడు .ఇంతవరకు యథామూలముగాను తరువాత కేవలం సారాన్ని మాత్రం గ్రహించి ,మూలంలోని కొన్ని విషయాలను పరిహరించినాడు శ్రీనాథుడు .సంక్షిప్తత అతని అనువాదవిధానంలోని ఒక లక్షణం.

సుకుమారుని విపరీతప్రవర్తనను వర్ణించే సందర్భంలో శ్రీనాథుడు బాణుని అనుసరిస్తూ

ద్యూతకేళియు వినోదోపాయమయ్యెను ,పరదారగమనంబు ప్రౌఢియయ్యె
నాత్మభార్యాపరిత్యాగంబు ధృతియయ్యె ,నాఖేటలీల విహారమయ్యె
గురుతిరస్కారంబ గరిమ యయ్యెను నట ,విటకీర్తనంబులే పటిమయయ్యె
పానంబె యధ్యాత్మపరతయై విలసిల్లె ,తరలతాగతియ యుత్సాహమయ్యె
గుణము దోషంబు దోషంబు గుణమునయ్యె
నపుడు సుకుమారునకు తద్వయస్యులకును
నాదిగర్భేశ్వరత్వంబు యౌవనంబు
సవురు ధనమును జనవు హేతువులు గాగ

శి.రా.మ95-2 .

International Journal of Indian Languages and Literature,Vol.2 Issue.4 ,March-2017, ISSN(O):2455-1678

అన్నాడు .పట్టాభిషిక్తుడయిన రాజును స్వార్థపరులయిన కొందరు ధూర్తులు ఆశ్రయించి వారిని తప్పు దారి పట్టిస్తారు .శుకనాసుడు అటువంటివారిని గురించి చంద్రాపీడునికి హెచ్చరిక చేస్తాడు .ఆ ధూర్తమిత్రులు "ద్యూతం వినోద ఇతి ,పరదారాభిగమనం వైదగ్ధ్యమితి ,పానం విలాసమితి ,ప్రమత్తతా శౌర్యమితి ,స్వదారపరితత్యాగః అవ్యసనితా ఇతి ,గురునచనావధీరణం అపరప్రణేయత్వమితి"[7] ఇత్యాది కాదంబరిలోని వాక్యలకు ప్రతిబింబమే ఈ పద్యం .లోకంలో ద్యూతాదులు నిషిద్ధములు .తన భార్య యందు అనురక్తి ,గురుసేవ,అధ్యాత్మపరత ఇత్యాది గుణములనుసరణీయములు .కాని ధనమదం వలన గుణదోషాలు తారుమారయినాయి" .గుణము దోషంబు దోషంబు గుణమునయ్యెన్ ".అన్న శ్రీనాధుని మాటలు" దోషానపి గుణపక్షమధ్యారోపయద్భిః "[8]అన్న బాణుని మాటలకు వివరణ అని చెప్పవచ్చును.

లోకంలో ముఖస్తుతులకు లొంగని వారుండరు .ఆ బలహీనతనాధారంగా చేసుకొని ' నీవు ఇంద్రుడివి ,చంద్రుడివి 'అని పొగడ్తలతో ముంచెత్తి ,వారిని మోసగించి పబ్బం గడుపుకునే వారి సంఖ్య కూడ ఎక్కువే .శుకనాసుడు ఇటువంటివారిని గురించి " ప్రతారణ కుశలైః దూతైః అమానుషోచితాభిః స్తుతిభిః ప్రతార్యమాణాః విత్తమదమత్తచిత్తాః" [9] అని విడమర్చి చెప్పి ,చంద్రాపీడుని జాగ్రత్త పడమంటాడు .ఇదే విషయాన్ని శ్రీనాధుడు

తమ్మమానుష కాలోచితంబులైన , కీర్తనంబుల మై పులకించుకొండ్రు
తారమర్త్యులుగా మది దలతురహహ ,విత్తమదమత్తచిత్తులై వెట్టి జనులు
శి .రా .మ96 - 2 .

విత్తమదమత్తచిత్తాః అన్నదానికి' వెట్టి 'అనే మరొక్క విశేషణాన్ని కూడ చేర్చాడు శ్రీనాధుడు .ఆ ఒక్క విశేషణమే చాలు ధనమదం ఏ స్థాయిలో ఉందో

International Journal of Indian Languages and Literature,Vol.2 Issue.4 ,March-2017, ISSN(O):2455-1678

ధ్వనింపచేయడానికి .అది వేపకాయంత వెఱ్ఱి కాదు .మత్తు పూర్తిగా తలకెక్కిన స్థాయిలో కలిగిన వెఱ్ఱి .ఉన్నవి రెండు చేతులు ,రెండు కళ్ళే అయినా నాలుగు చేతులు ,మూడు కళ్ళు ఉన్నట్లుగా ఊహించుకొని పులకించిపోతారు .జనులు తమను చూడడమే తమ అనుగ్రహవిశేషం వలన అని ,వారితో మాట్లాడడం వరప్రదానమని భావిస్తారు " .అంతఃప్రవిష్ట ఆత్మభుజద్వయమివ ఆత్మబాహుయుగళం సంభావయంతి . త్వగంతరిత తృతీయలోచనం స్వలలాటం ఆశంకంతే .దర్శనప్రదానమపి అనుగ్రహం గణయంతి .దృష్టిపాతమపి ఉపకారపక్షే స్థాపయంతి .సంభాషణమపి సంవిభాగమధ్యే కుర్వంతి".[10] ఈ విషయం శ్రీనాథుని ఈ క్రింది పద్యంలో కనిపిస్తుంది.

అయ్య నీవు చతుర్భుజావతారుడవన్న దమ భుజాదండపార్శ్వముల జూతు
రయ్య నీవు త్రిలోచనావతారుడవన్న , ఫాలమంటుదురు దోఃపల్లవమున
నయ్య నీవు గజాననావతారుడవన్న కుంభపీఠములనంటుకొనలదలంతు
రయ్య నీవు చతుర్ముఖావతారుడవన్న నద్దంబు చూడంగ నభిలషింతు)రు(
శి .రా .మ97-2 .

బాణుని కంటే శ్రీనాథుడు రెండాకులెక్కువే చదివినాడనిపిస్తుంది .బాణుడు చతుర్భుజాలను ,త్రినేత్రాన్ని మాత్రమే ప్రస్తావించగా శ్రీనాథుడు గజాననావతారాన్ని , చతుర్ముఖావతారాన్ని కూడ ప్రస్తావించాడు .

దైవీశక్తిసంపన్నుడనన్న అహంకారంతో అట్టి మానవుడు సంఘమర్యాదలను , సంస్కారాన్ని విడిచి ప్రవర్తిస్తాడు " .న మానయంతి మాన్యాన్ .న అర్చయంతి అర్చనీయాన్ .న అభివాదయంతి అభివాదనార్హాన్ .న అభ్యుత్తిష్ఠంతి గురూన్".[11] అహంకారియైన సుకుమారుని ప్రవర్తన కూడ ఇటువంటిదే.

International Journal of Indian Languages and Literature,Vol.2 Issue.4 ,March-2017, ISSN(O):2455-1678

సంపదపేరి కట్టిఁడి పిశాచము సోకిన మానవుండు పూ
జింపడభీష్టదేవత భజింపడు సజ్జనులైన వారి మ
న్నింపడు మిత్రు బంధుల గణింపడు ధర్మరహస్యముల్ విచా
రింపడు నేమముం దగఁజరింపడహంకరణంబు పెంపునన్.

శి .రా .మ98-2 .

శుకనాసుడు చంద్రాపీడునికి ఆదిలోనే చతుర్విధానర్థాలను గురించి వివరిస్తాడు . యౌవనమద జనితమైన చీకటిని తొలగించడానికి సూర్యకిరణాలు ,రత్నకాంతులు , దీపకాంతులు - ఏవీ చాలవు .ఐశ్వర్యమదంతో కళ్ళుమూసుకొని పోతాయి .ఆ గుడ్డితనాన్ని పోగొట్టే మందే లేదట .దర్పమనే తాపజ్వరాన్ని తడిగుడ్డలతో తుడవడం వంటి శైత్యోపచారాలతో తగ్గించడం సాధ్యం కాదు .ప్రాపంచిక సుఖాలనే విషం వల్ల కలిగిన మూర్ఛను తొలగించడానికి మంత్రాలు ,మందులు లేవు .రాగమనే మలినపు పూతలు రోజూ స్నానం చేసినా పోకుండా శరీరాన్ని అంటిపెట్టుకునే ఉంటాయి . సన్నిపాతనిద్రతో మత్తుడయినవానికి తెల్లవారినా మెలకువ రాదు .అందుకే మార్గము తప్పి ప్రవర్తిస్తున్న సుకుమారుని పిలిచి తలిదండ్రులు

రత్నాంశుదీపాంకురములచేఁ బాయదు యౌవనోద్భూతమైనట్టి తమము
శిశిరోపచారంబుచేత సాధ్యముగాదు ప్రత్యగ్రమైన దర్పజ్వరంబు
మంత్రమూలములచే మణులచే తేరదు విషయవిషాస్వాదవిషమ మూర్ఛ
సలిలాభిషేకశౌచములచే పోవదు ఘనభోగమను పూతిగంధికశిక
యామవతిఁ దెల్లవారిన నణగిపోవదు దరసుఖసన్నిపాతనిద్రోదయంబు
ప్రతిదినంబును లక్ష్మీసురామదంబు విరియనేరదు పరిణామ వేళలందు.

శి .రా .మ106 -2 .

International Journal of Indian Languages and Literature,Vol.2 Issue.4 ,March-2017, ISSN(O):2455-1678

అని సుకుమారునికి బోధించారు .చంద్రాపీడుడు శుకనాసుని వద్దకు వెళ్ళినప్పటికి లోకానుభవం లేని వాడు .అందుకే శుకనాసుడు" అయమేవ చ అనాస్వాదితవిషయరసస్య తే కాలః ఉపదేశస్య "[12]అన్నాడు .శ్రీనాథుడీ విషయాన్ని సందర్భదృష్ట్యా పరహరించినాడు .అప్పటికే సుకుమారుడు దారితప్పినవాడు . "కుసుమశర శరప్రహారజర్ఘరితే హృదయే జలమివ గళత్యుపదేశః "[13] అన్న వాక్యాన్ని

జవ్వనముననను సదుపదేశములు గావు ,తిట్టఁబోసిన సలిలంబు తెఱగు దోప
శంబరారాతి పుష్పాస్త్రసంప్రహార ,జర్ఘరీభూతమగు మనస్సంపుటమున

శి .రా .మ107-2 .

అని యథామూలంగా అనువదించినాడు .గురూపదేశము యొక్క ప్రయోజనాన్ని బాణుడు చెప్పిన విధంగానే" తండ్రి ! గురూపదేశము అఖిలమల ప్రక్షాళనక్షమంబైన తీర్థస్నానంబు ,జరామరణ వైకల్యము లేని వార్థకంబు , సువర్ణరచనలేని కర్ణాభరణంబు"[14] ఇత్యాదిగా చెప్పినాడు .కాని తలిదండ్రుల ఉపదేశము సుకుమారుని ప్రభావితం చేయలేదు .అందుకే" కటకటా నందనుంవొక్కవ కల్గి గురుల నేడ్పించు చున్నావు కోరగమున "[15]అని దుఃఖితులయినారు.

కాదంబరిలో విషయవాసనలు అనుభవించని చంద్రాపీడుడు గురూపదేశాన్ని పొందినాడు .ఫలితంగా నిర్మలుడు ,పవిత్రుడు ,అలంకృతుడు ,ప్రకాశమానుడు అయినాడు .సుకుమారుడు తగిన సమయంలో శిక్షితుడు కాకపోవడం వల్ల ఉపదేశం నిష్ప్రయేజనమయింది .అందుకే మొక్కై వంగనిది మానై వంగుతుందా అన్న సామెత . చేతులు కాలాక ఆకులు పట్టుకుంటే ప్రయోజనం శూన్యం .పిల్లలను గారాబం చేస్తూనే , సద్బుద్ధులు కూడ నేర్పించాలి .అప్పుడు చంద్రాపీడుని లాగా ఉంటారు .లేదంటే సుకుమారుని వలె తప్పుదారి పడతారు.

International Journal of Indian Languages and Literature,Vol.2 Issue.4 ,March-2017, ISSN(O):2455-1678

పాదసూచిక

.1శ్రీనాథుడు - శివరాత్రి మాహాత్మ్యం - పీఠిక - పుట1

.2శ్రీనాథుడు - శివరాత్రి మాహాత్మ్యం ఆ44-1 .

.3శ్రీనాథుడు - శివరాత్రి మాహాత్మ్యం - పీఠిక - పుట6

.4బాణుడు - కాదంబరి ,పూర్వభాగము .పుట196

.5బాణుడు - కాదంబరి ,పూర్వభాగము .పుట201

.6శ్రీనాథుడు - శివరాత్రి మాహాత్మ్య ఆ88 - 2 .

.7బాణుడు - కాదంబరి ,పూర్వభాగము .పుట205

.8బాణుడు - కాదంబరి ,పూర్వభాగము .పుట205

.9బాణుడు - కాదంబరి ,పూర్వభాగము .పుట206

.10బాణుడు - కాదంబరి ,పూర్వభాగము .పుట206

.11బాణుడు - కాదంబరి ,పూర్వభాగము .పుట206

.12బాణుడు - కాదంబరి ,పూర్వభాగము .పుట206

.13బాణుడు - కాదంబరి ,పూర్వభాగము .పుట206

.14శ్రీనాథుడు - శివరాత్రి మాహాత్మ్య ఆ106 - 2 .

.15శ్రీనాథుడు - శివరాత్రి మాహాత్మ్య ఆ112 - 2 .

International Journal of Indian Languages and Literature,Vol.2 Issue.4 ,March-2017, ISSN(O):2455-1678

శారీరకసంస్కారేషు వైజ్ఞానికం తత్త్వచింతనమ్

డా.ఎమ్.వి.యన్.పవనకుమారశర్మ
అసిస్టెంట్. ప్రొఫెసర్
ఆపస్తంబపౌరోహిత్యవిభాగము
శ్రీవేఙ్కటేశ్వరవేదవిశ్వవిద్యాలయము
తిరుపతి-517502

సంస్కారశబ్దార్థము

సంస్కారమనగా సంస్కరించునది అని అర్థము. సమ్ అను ఉపసర్గతో కూడిన కృఞ్ అను ధాతువుకు ఘఞ్ అను ప్రత్యయము చేర్చగా సంస్కారః అను శబ్దము ఉత్పన్నమగును. దీని అర్థము వీరమిత్రోదయమునందలి సంస్కారప్రకాశమందు

ఆత్మశరీరాన్యతరనిష్ఠో విహితక్రియాజన్యో–తిశయవిశేషః సంస్కారః[1]

అని చెప్పబడినది. అనగా ఆత్మయందు లేక శరీరమందు వేదవిహితములైన క్రియలయొక్క అనుష్ఠానముచే ఏదైతే అతిశయము ఆధానము చేయబడుచున్నదో అదియే సంస్కారమని అర్థము. ఈ సంస్కారములు రెండు విధములుగా ఉన్నవి అని ధర్మశాస్త్రమందు చెప్పబడినది.

సంస్కారద్వైవిధ్యము

సంస్కారములు రెండు విధములుగా ఉన్నవి. ద్వివిధములైన సంస్కారములు మానవుని అభ్యున్నతికై కారుణికులైన ఋషులచే ఉపదిష్టములైయున్నవి. సంస్కారద్వైవిధ్యమును గూర్చి హారీతఋషి ఈ విధముగా చెప్పియున్నాడు.

ద్వివిధో హి సంస్కారో భవతి । బ్రాహ్మో దైవశ్చ । గర్భాధానాది–స్మార్తో బ్రాహ్మః । పాకయజ్ఞా హవిర్యజ్ఞాః సోమయజ్ఞాశ్చేతి దైవః[2] । ఇతి।

International Journal of Indian Languages and Literature,Vol.2 Issue.4 ,March-2017, ISSN(O):2455-1678

1. గర్భాధానాదిశారీరకసంస్కారములు బ్రాహ్మసంస్కారములు.

2. పాకయజ్ఞ-హవిర్యజ్ఞ-సోమయజ్ఞములు దైవసంస్కారములు.

అట్లే ఈ సంస్కారములు ఇంకొకరీతిగా ద్వివిధములై ఉన్నవి.

1. ఉత్పన్నదురితమాత్రనాశకములు

ఉత్పన్నదురితమాత్రనాశకములు అనగా గార్భిక, బైజికసంబంధములైన దోషములను నివృత్తిచేయు జాతకర్మాదిసంస్కారములు.

2. కర్మాన్తరాధికారమునందు అనుకూలములు

కర్మాన్తరాధికారమునందు అనుకూలములు అనగా ఉపనయనాది సంస్కారములు. ఎట్లన ఉపనయనముచే సంస్కరించబడిన వాడు వేదాధ్యయనాదులయందు అధికారమును పొందుచున్నాడు. ఈ వి-ధముగా ఒక సంస్కారముచే మరియొకసంస్కారమందు అధికారమును పొందుటచే అటువంటి సంస్కారములు కర్మాన్తరాధికారమందు అనుకూలసంస్కారములు అని చెప్పబడినవి.

సంస్కారములు ఎన్నియున్నవి?

సంస్కారములు అనునవి 40 ఉన్నవని గౌతమధర్మసూత్రమందు చెప్పబడినది. అట్లే హేమాద్రియందు 44 అని, వైఖానసగృహ్యసూత్రమందు 18 గాను చెప్పబడినవి. ఆపస్తంబీయులకు 16 సంస్కారము-లు శారీరకములని చెప్పబడినది. అవి ఏమనగా

గర్భాధానం పుంసువనం సీమన్తో జాతకర్మ చ ।
నామాన్నప్రాశనం చౌలం మౌంజీ వ్రతచతుష్టయమ్ ॥
గోదానాఖ్యం స్నాతకం చ వివాహః పైతృమేధికమ్।
ఏతే షోడశసంస్కారాః క్రమేణ స్మార్తకర్మణి[3]॥ ఇతి॥

సంస్కారముల విభాగము

ఈ షోడశసంస్కారములను 5 విధములుగా విభజించవచ్చును। ఎట్లనగా

1. ప్రాగ్జన్మసంస్కారములు **2. బాల్య సంస్కారములు**

3. శైక్షణికసంస్కారములు

4. ఆశ్రమసంస్కారము **5. అంత్యసంస్కారము**

International Journal of Indian Languages and Literature,Vol.2 Issue.4 ,March-2017, ISSN(O):2455-1678

ప్రాగ్జన్మసంస్కారములు అనగా గర్భాధాన,పుంసువన,సీమంతోన్నయనసంస్కారములు. బాల్యసం-స్కారములు అనగా జాతకర్మ, నామకరణ, అన్నప్రాశన, చౌలసంస్కారములు, శైక్షణికసంస్కారములు అన-గా ఉపనయన, ప్రాజాపత్య,సౌమ్య, ఆగ్నేయ, వైశ్వదేవ, గోదాన, స్నాతకవ్రతములు, ఆశ్రమసంస్కారము అనగా వివాహసంస్కారము, అంత్యసంస్కారము అనగా పైతృమేధిక సంస్కారము.ఈ విధముగా షోడశసం-స్కారములచే సంస్కరించబడిన మానవుడు పావనుడు కాబడుచున్నాడని మనుస్మృతివచనము ఈ విధముగా ఉన్నది.

వైదికైః కర్మభిః పుణ్యైర్నిషేకాదిర్ద్విజన్మనామ్।

కార్యః శరీరసంస్కారః పావనః ప్రేత్య చేహ చ[4]॥ ఇతి।

ఈ విధములైన సంస్కారములను చేయుటవలన కలుగు అపూర్వమేమను సందేహమున మనువు ఈ విధముగా సంస్కారములఫలమును చెప్పియున్నాడు.

గార్భైర్హోమైర్జాతకర్మచూడామౌంజీనిబంధనైః।

బైజికం గార్భికం చైనో ద్విజానామపమృజ్యతే[5]॥ ఇతి।

పై వచనమునందు గర్భసంబంధమైన బీజసంబంధమైన దోషము గర్భాధానాది ఉపనయనాంతస ంస్కారములవలన పోవుచున్నదని చెప్పబడినది. ఇచట సంశయములు ఏమనగా గర్భసంబంధమైన బీజస ంబంధమైన దోషము ఏవిధముగా కలుగును? ఆ దోషమునకు నిమిత్తమేమి? జన్మించిన ప్రతి మానవునికి ఈ దోషములు కలుగునా? అనునవి. పై సంశయములకు సమాధానములు ఈ విధముగా ఉన్నవి.

గార్భికము అనగా గర్భసంబంధమైన లేక గర్భనిమిత్తమైన దోషము అని అర్థము. బైజికము అన గా బీజసంబంధమైనది లేక బీజనిమిత్తము కలిగిన దోషము. మాతృగర్భమునందు తొమ్మిదిమాసములు ఉ ండుటచే అశుచిరూపకమైన రజోయుక్తమైన ఆ గర్భసంబంధమైన దోషము పురుషునకు కలుగును. దీనినే గార్భికదోషము అని అందురు. గర్భాధానసమయమునందు పురుషుని శుక్రశోణితములు స్త్రీగర్భమునందు ప్రవేశించును. ఇవి అశుచిత్వమును కలిగినవి. కావున బీజిస్థానీయుడైన పురుషుని ద్వారా స్త్రీగర్భమునందు ప్రవేశించిన శుక్రశోణితములద్వారా కలిగిన గర్భమునందు జనించుటవలన పురుషునకు బైజికదోషము క లుగును. ఈ రెండు విధములైన దోషములు జన్మించిన ప్రతిమానవునకు కలుగును కావున శారీరకసంస్కా రములు ప్రతిమానవునకు చేయవలెను. తద్వారా దోషరహితుడైన పురుషుడు పునీతుడు కాబడుచున్నాడు. ఈ సంస్కారములు అన్నియూ నిత్యములు. అనగా ప్రతిమానవునిచే తప్పక ఆచరించవలసినవి. నిత్యములై

International Journal of Indian Languages and Literature,Vol.2 Issue.4 ,March-2017, ISSN(O):2455-1678

నప్పటికిన్నీ గర్భాధానాదివివాహాంతసంస్కారముల ఫలితములు ధర్మశాస్త్రకారులచే ఈ విధముగా చెప్పబడినవి.

సంస్కారముల ఫలము

సంస్కారములఫలితములు మహర్షులచే విశేషముగా చెప్పబడినవి. అందు గర్భాధానసంస్కారముచే గార్భికబైజికదోషనివృత్తి, క్షేత్రసంస్కారసిద్ధి కలుగును. పుంసువన సంస్కారమువలన పురుషసంతతి కలుగును. సీమంతసంస్కారముచే గర్భవతికి అలక్ష్మీపరిహారము కలుగును. జాతకర్మ సంస్కారముచే మాతృ–గర్భమునందు శిశువు ఉన్నప్పుడు చెడ్డనీరు మొదలగువాటిని త్రాగిన దోషము తొలగిపోవును. నామకరణసంస్కారమువలన ఆయుష్షు,వర్చస్సు వృద్ధి అగును. అట్లే వ్యవహారసిద్ధి కలుగును. అన్నప్రాశనసంస్కారముచే మాతృగర్భమునందలి మలప్రాశనాదిదోషజనిత దోషనివృత్తి కలుగును. చూడాకర్మ ద్వారా ఆయుర్వర్చోబలాభివృద్ధి కలుగును. ఉపనయనసంస్కారమువలన ద్విజత్వసిద్ధి కలుగును. వేదవ్రతములవలన వేదాధికారసిద్ధి, ఋషిఋణవిముక్తి కలుగును. స్నాతకమువలన వివాహాధికారసిద్ధి కలుగును. వివాహసంస్కారముచే దేవపితృఋణవిముక్తి కలుగును. ఈ విధముగా చెప్పబడిన ఋషివచనములు స్మృతిసంగ్రహకారోక్తిగా సంస్కారరత్నమాల అను గ్రంథమున ఈ విధముగా ఉన్నవి.

నిషేకాద్బైజికం చైనో గార్భికం చాపమృజ్యతే।
క్షేత్రసంస్కారసిద్ధిశ్చ గర్భాధానఫలం స్మృతమ్॥
గర్భే భవేచ్చ పుంసూతేః పుంస్త్వస్య ప్రతిపాదనమ్।
నిషేకఫలవత్ జ్ఞేయం ఫలం సీమన్తకర్మణః॥
గర్భాంబుపానజో దోషో జాతాత్సర్వోపి నశ్యతి।
ఆయుర్వర్చోభివృద్ధిశ్చ సిద్ధిర్వ్యవహృతేస్తథా॥
నామకర్మఫలం త్వేతత్సముద్దిష్టం మనీషిభిః।
అన్నాశనాన్మాతృగర్భమలాశాదపి శుద్ధ్యతి॥
బలాయుర్వర్చోవృద్ధిశ్చ చూడాకర్మఫలం స్మృతమ్।
ఉపనీతేః ఫలం త్వేతద్ద్విజతాసిద్ధిపూర్వికా॥
వేదాధీత్యధికారస్య సిద్ధిర్ ఋషిభిరీరితా।
దేవపిత్రర్ణాపగమో వివాహస్య ఫలం స్మృతమ్[6]**॥** ఇతి।

International Journal of Indian Languages and Literature,Vol.2 Issue.4 ,March-2017, ISSN(O):2455-1678

అట్లే పూర్వము చెప్పబడిన బ్రాహ్మ, దైవభేదముచే ద్వివిధములైన సంస్కారములయందు బ్రాహ్మస ంస్కారములచే సంస్కృతుడైన మానవుడు ఋషితుల్యుడగుచున్నాడని, దైవసంస్కారములచే సంస్కృతుడైన - మానవుడు దేవతుల్యుడగుచున్నాడని ధర్మశాస్త్రమందు చెప్పబడియున్నది. ఈ విధముగా సామాన్యమను-- ష్యునికి ఋషితుల్యత్వం కలుగజేయు సంస్కారములయందు వైజ్ఞానికత నిగూఢమైయున్నది. ఆయా సంస్కా రములయందు ఉన్నటువంటి వైజ్ఞానికతత్త్వము నిరూపించబడుచున్నది.

గర్భాధానము

గర్భః యేన ఆధీయతే తద్గర్భాధానమ్ అనునది గర్భాధానశబ్దవ్యుత్పత్తి. సృష్టిక్రమము మొత్తము గ ర్భాధానసంస్కారమునుండి జరుగును. ఈ గర్భాధానసంస్కారము వివాహానంతరం భార్య ఋతుమతియైన తర్వాత 4 రోజునుండి సరిరోజులయందు చేయవలెనని ఆపస్తంబగృహ్యసూత్రమందు చెప్పబడినది. మైథు నకాలమునందు స్త్రీపురుషుల శుక్రకణముల ఆధిక్యతవలన స్త్రీపురుషసంతానము కలుగునని, పురుషునకు శుక్రాధిక్యతకావలిసినచో బృహస్పతిస్మృతియందు ఈ విధముగా చెప్పబడినది.

స్త్రియాః శుక్రే—ధికే స్త్రీస్యాత్ పుమాన్పుంసో—ధికే భవేత్।
తస్మాచ్ఛుక్రవివృద్ధ్యర్థం స్నిగ్ధం భక్ష్యం ప్రకల్పయేత్।
లఘ్వాహారాం స్త్రియం కుర్యాదేవం సంజనయేత్సుతమ్ [7]॥ ఇతి।

యోగ్యమైన సంతానము ఈ సంస్కారమువలన కలుగును. అట్లే సంస్కారముద్వారా గర్భశుద్ధి క లుగును.

పుంసువనమ్

పుమాన్ సూయత ఇతి పుంసువనమ్ అనునది పుంసువనశబ్దవ్యుత్పత్తి. అనగా పురుషసంతతిని కలుగజేయునది అని అర్థము. గర్భము వ్యక్తమైన వెంటనే ఈ సంస్కారము చేయవలెను. తృతీయే మాసి స ర్వ్యాంద్రియాణి సర్వాంగావయవాశ్చ యౌగపద్యేనాభివర్ధన్తే అని చరకసంహితయందు చెప్పబడినది. అనగా మూడవనెలయందు ఇంద్రియములు, అవయవములు అన్నియూ అభివృద్ధికలుగునని అర్థము. అందువలన రెండవనెలయందే ఈ సంస్కారము చేయుట ముఖ్యము. ఈ పుంసువన సంస్కారమును పురుషనక్షత్రము లయందు చేయవలెను. స్మృతిచంద్రికా అను గ్రంథమునందు హస్త, మూల, శ్రవణ, పునర్వసు, మృగశిర, పుష్యమి అను నక్షత్రములు పురుషనక్షత్రములుగా చెప్పబడినవి. ఈ సంస్కారమునందు తూర్పునగానీ, ఉత్త రమునగానీ ప్రసరించియున్న మఱ్రిచెట్టుకొమ్మకు రెండుగా ఉన్నటువంటి మఱ్రిపండ్లచిగురును తెచ్చి రజ- స్వలకాని కన్యచే రోటియందు పొత్రముచే మఱ్రిపండ్లను నూరించి, క్రొత్తబట్టయందు ఆ ద్రవ్యమునుంచి, అ

International Journal of Indian Languages and Literature,Vol.2 Issue.4 ,March-2017, ISSN(O):2455-1678

గ్నికి పడమరగా గర్భవతిని తూర్పునకు వెల్లకిలా పరుండబెట్టి పుగ్ంసువనమసి అను మంత్రముచే భర్త కుడిచేతి బొటనవేలిచే గర్భవతియొక్క కుడి నాసికారంధ్రమునందు ఆ మర్రిపండ్లరసమును పిండవలెను. ఈ విధముగా చేయుటవలన గర్భవతికి గర్భరక్షణ జరుగునని శాస్త్రకారులవచనము. చరకసంహితయందుకూడా ఈ విధముగనే చెప్పబడినది.

<u>సీమంతోన్నయనమ్</u>

సీమంత ఉన్నీయతే యస్మిన్ కర్మణి తత్ సీమంతోన్నయనమ్ అని సీమంతోన్నయనశబ్దవ్యుత్పత్తి. సీమంతమనగా స్త్రీయొక్క పాపిట అని అర్థము. అది ఏ సంస్కారమునందైతే ఎత్తబడుచున్నదో(ఏర్పరచబ-డుచున్నదో) ఆ సంస్కారము సీమంతోన్నయనమని పిలవబడుచున్నది. ఈ సీమంతసంస్కారమును నాల్గవనెలయందు చేయవలెను. ఈ సంస్కారమును చేయుటవలన రాక్షసవినాశనము జరుగునని వీరమిత్రోదయమందు చెప్పబడినది.

పత్న్యాః ప్రథమజం గర్భమత్తుకామాః సుదుర్భగాః।
ఆయాంతి కాశ్చిద్రాక్షస్యో రుధిరాశనతత్పరాః॥
తాసాం నిరసనార్థాయ శ్రియమావాహయేత్పతిః।
సీమంతకరణీ లక్ష్మీస్తామావహతి మంత్రతః[8]**॥** ఇతి।

పత్నియొక్క మొదటిగర్భమును తినుటకై రుధిరాశనతత్పరులైన రాక్షసులు వచ్చెదరని, వారిని నిరసించుటకై భర్త లక్ష్మీదేవిని ఆవాహనచేయవలెనని, సీమంతమును (పాపిటను) ఏర్పరుచట ద్వారా లక్ష్మీదేవి గర్భవతియైన ఆస్త్రీని ఆవహించుననియు పైవచనముల భావము. కావున ఈ విధముగా సీమంతోన్నయనసంస్కారము గర్భవతికి, గర్భస్థశిశువునకు ఇద్దరికి శ్రేయోదాయకము. ఈ సంస్కారమున మూడు ప్రదేశములయందు తెలుపువర్ణము కలిగిన ఏదుపందిముల్లును, మూడు దర్భకట్టలను, మేడిపండ్లగుత్తి తీసుకొని భర్త గర్భవతియొక్క పాపిటను పైకి రేపవలెను. ఈ వస్తువులసమ్మేళనముచే స్త్రీయందున్నటువంటి అసౌకర్యము తొలగిపోవును. ఈ విధముగా చేయుట ద్వారా స్త్రీయందు ధార్మికమైన సంతానము కలుగునని స్మృతి-కారులాశయము.

జాతకర్మ

శిశువు జన్మించిన వెంటనే చేయు సంస్కారమును జాతకర్మ అందురు. ఈ సంస్కారమునందు --ప్రాచీనభారతీయ వైజ్ఞానికత స్పష్టముగా కన్పించును. శిశువును వాత్సప్ర సూక్తముతో అభిమంత్రించిన తరువాత అంగాదంగాత్ సంభవసి అను మంత్రముచే శిశువుని అభిమంత్రించి శిశువుయొక్క మాడు ఆఘ్రా

International Journal of Indian Languages and Literature,Vol.2 Issue.4 ,March-2017, ISSN(O):2455-1678

ణించుచున్నాడు. ఈ మంత్రమునందు శారీరకవిజ్ఞానం మొత్తం దాగియున్నది. ఎట్లన నా శరీరమునందలి ప్రతిఅంగమునుండి, హృదయమునుండి నీవు సంభవించినావు. నీవు నా స్వరూపుడవై ఉన్నావు. శతవత్సర ము నీవు ఆయురారోగ్యములతో జీవించు అని చెప్పుటచే శిశువు పుట్టిన వెంటనే అతను తండ్రియొక్క క ణములచే పుట్టినాడను విజ్ఞానము సనాతనభారతీయసంస్కృతియందే ఉన్నదను విషయము స్పష్టమగుచున్న ది. ఈ మంత్రమందే పిల్లవాని నక్షత్రమును తండ్రి రహస్యముగా చెప్పుచున్నాడు. తదనంతరము తల్లిగర్భ మునందున్న కాలమున ఆ నీటిని త్రాగిన, లేక మాతృగర్భమునందలి నివాసమువలన కలిగిన దోషనివృత్తికై తేనె నెయ్యి కలిపి సువర్ణ ఉంగరముతో లేక శలాకతో శిశువునకు త్రాగించవలెను. ఈ సందర్భమున కూ డా శారీరకవిజ్ఞానం విశేషముగా బోధపడుచున్నది. స్తన్యపానము చేయించకపూర్వమే శిశువునకు నెయ్యి, తేనె త్రాగించుటవలన శిశుగర్భమునందున్న సమస్తదోషములు తొలగిపోయి దీర్ఘాయుష్షు కలుగును. తదన ంతరం శిశువును అభిమంత్రితజలముతో ప్రోక్షించుటవలన శారీరకదోషములు తొలగిపోవుననునది వైది-కాభిమానుల విశ్వాసము. దీనినే స్నానము అని కూడా అందురు. తదనంతరం పెరుగు, నెయ్యిమిశ్రమము ను పిల్లవానిచే త్రాగించి తదనంతరం తల్లియొక్కస్తన్యపానము చేయించవలెను. అటుపై చండాలాది పిశాచ ములనుండి రక్షణకొరకై తవుడు, తెల్లఆవాలు కలిపిన ద్రవ్యమును హోమము చేసి, అటు పిమ్మట సూతికా గృహమునందు పదిరోజులవరకు ఎవరెవరు ప్రవేశింతురో వారందరూ ఈ ద్రవ్యమును అగ్నియందుంచవ లెనని తండ్రి పలుకుచున్నాడు. ఇచట భౌతికపర్యావరణవిజ్ఞానము స్పష్టముగా తెలియుచున్నది. ఆ ద్రవ్య-మును హోమము చేయుట ద్వారా సూతికాగృహమునకు ఎవరైతే వచ్చుచున్నారో వారిద్వారా ఎటువంటి -వ్యాధులు శిశువునకు, సూతికకు సోకకుండా ఉండుటకై మహర్షులు ఈ విధమైన ప్రక్రియను ఏర్పాటుచేసి యు-న్నారని అవగతమగుచున్నది.

నామకరణమ్

నామకరణసంస్కారమును 11వ రోజున ఉదయం చేయవలెను. ఈ నామకరణసంస్కారమువలన ఆయుర్వర్చోయశోబలాభివృద్ధి శిశువునకు కలుగును. నామము సాధారణముగా 3 విధములుగా ఉండును .

1. **మాసనామము**
2. **నక్షత్రనామము**
3. **వ్యవహారనామము**

మాసనామము అనునది శిశువు పుట్టిన మాసమును బట్టి నిర్ధారించవలెను. సులభావగాహనకై ఈ క్రిందిపట్టికయందు నిరూపించబడుచున్నది.

International Journal of Indian Languages and Literature,Vol.2 Issue.4 ,March-2017, ISSN(O):2455-1678

మాసనామము	**పురుషనామము**	**స్త్రీనామము**
చైత్రమాసము	వైకుంఠః	భూదేవీ
వైశాఖమాసము	జనార్దనః	కళ్యాణీ
జ్యేష్ఠమాసము	ఉపేంద్రః	సత్యభామా
ఆషాఢమాసము	యజ్ఞపురుషః	పుణ్యవతీ
శ్రావణమాసము	వాసుదేవః	రూపవతీ
భాద్రపదమాసము	హరిః	ఇందుమతీ
ఆశ్వీయుజమాసము	యోగీశః	చంద్రావతీ
కార్తికమాసము	పుండరీకాక్షః	లక్ష్మీ
మార్గశీర్షమాసము	కృష్ణః	వాగ్దేవీ
పుష్యమాసము	అనంతః	పద్మావతీ
మాఘమాసము	అచ్యుతః	శ్రీదేవీ
ఫాల్గుణమాసము	చక్రీ	సావిత్రీ

నక్షత్రనామము అనునది శిశువుపుట్టిన నక్షత్రము అగుచున్నది. అనగా శిశువు కృత్తికానక్షత్రమున జన్మించినచో కృత్తికః అని, రేవతీ నక్షత్రమున పుట్టినచో రైవతః అని ఈ విధముగా నక్షత్రనామమును పెట్టవలెను.

వ్యవహారము అనగా నిత్యము మనము చేయునది అని అర్థము. వ్యవహారమునకు సంబంధించినది కావున ఈ నామము పేరు వ్యావహారికనామము అని ఋషులు చెప్పియున్నారు. ఈ నామము ఇష్టదేవతపేరుగానీ, ఋషుల పేరుగానీ పెట్టవలెనని ఆపస్తంబగృహ్యాసూత్రమునందు చెప్పబడినది. అట్లే పురుషునకు సరిసంఖ్యతో కలిగిన నామమును, స్త్రీకి బేసిసంఖ్య కలిగిన నామమును పెట్టవలెనని శాస్త్రవచనము. అట్లే స్త్రీకి నక్షత్ర(విశాఖ)–నదీ(గంగ)–వృక్ష(తులసి)నామములు పెట్టరాదను విషయము నక్షత్రనామా నదీనామా వృక్షనామాశ్చ గర్హితాః అను ఆపస్తంబగృహ్యసూత్రముచే అవగతమగుచున్నది. ఈ విధముగా నామకరణసంస్కారమునందు నామవిజ్ఞానము విశేషముగా తెలియుచున్నది. నామకరణముయొక్క విశిష్టతను బృహస్పతిఅను ఋషి ఈ విధముగా చెప్పియున్నాడు.

International Journal of Indian Languages and Literature,Vol.2 Issue.4 ,March-2017, ISSN(O):2455-1678

నామాఖిలస్య వ్యవహారహేతుః శుభావహం కర్మ సుభాగ్యహేతుః।

నామ్నైవ కీర్తిం లభతే మనుష్యస్తతః ప్రశస్తం ఖలు నామకర్మ[9]**॥** ఇతి।

<u>**అన్నప్రాశనము**</u>

అన్నప్రాశనము అను సంస్కారమును 6వ నెలయందు చేయవలెను. అందువలెనే సుశ్రుతసంహితయందు **షణ్మాసశ్చైనమన్నం ప్రాశయేల్లఘుహితశ్చ**[10] అని చెప్పబడినది. అట్లే కొంతమంది ఋషులు దంతములు వచ్చిన తర్వాత అన్నప్రాశనము చేయవలెనని చెప్పియున్నారు. అట్లే కొందరు సంవత్సరము నిండిన పిదప చేయవలెనని చెప్పియున్నారు. ఈ సంస్కారమువలన మాతృగర్భమలప్రాశనచేసినచో అది శుద్ధి అగును. ఈ సంస్కారమునందు పెరుగు, తేనె, నెయ్యి, అన్నమును కలిపి పిల్లవానిచే తినిపించవలెను. 6వ మాసమువరకు తల్లిపాలనే త్రాగుచూ తదనంతరము అన్నమును భుజించవలెనను ఆహారవిజ్ఞానము ఈ సంస్కారమునందు స్పష్టముగా తెలియుచున్నది. ఈ విధముగా చేసినచో ఈ కాలమునందున్న ఎన్నో సమస్యలు తీరిపోవును. అన్నమును తినిపించిన తరువాత శిశువునకు ఎదురుగా శిల్పాదులను ఉంచి శిశువు మొదటిసారి ఏ వస్తువును స్పృశించుచున్నాడో అదియే అతని జీవిక (వృత్తి) అగునని ధర్మశాస్త్రమునందు వృత్తివిజ్ఞానము ఈ విధముగా చెప్పబడినది.

తస్యాగ్రతోథవిన్యస్య శిల్పభాండాని సర్వశః।

శస్త్రాణి చైవ వస్త్రాణి తతః పశ్యేత్తు లక్షణమ్॥

ప్రథమం యత్స్పృశేద్బాలస్తతో భాండం స్వయం తథా।

జీవికా తస్య బాలస్య తేనైవ తు భవిష్యతి[11]**॥** ఇతి।

<u>**చౌలము**</u>

చూడాయాః కరణమ్, చూడార్థం కరణమ్, చూడాక్రియతే యస్మిన్ కర్మణీతి వా త్రిధైవ సంభవతి అను సంస్కారప్రకాశవచనానుసారముగా కేశవపనము అనునది ఈ సంస్కారమునందు చేయబడుచున్నది కావున చూడాకరణము, చౌలము మొదలగు నామములతో దీనిని వ్యవహరించుచున్నారు. జన్మనోధితృతీయే వర్షే చౌలం పునర్వస్వోః అను గృహ్యోక్తిని అనుసరించి 3వసంవత్సరమునందు శిశువునకు ఈ సంస్కారము చేయుదురు. మన్వాదిస్మృతులయందు 1 లేక 3 సంవత్సరమందు కులధర్మాదులను అనుసరించి చేయవలెనని చెప్పబడినది. ప్రప్రథమముగా బాలునియొక్క కేశములను ఖండనచేయుట ఈ సంస్కారమునందలి ప్రధానఘట్టము. ఈ సంస్కారమునుండే శిఖాధారణము అనునది పిల్లవానిచే చేయించుట జరుగును.

International Journal of Indian Languages and Literature,Vol.2 Issue.4 ,March-2017, ISSN(O):2455-1678

ఈ శిఖయొక్క ప్రాముఖ్యత చాలా గొప్పది. మన శరీరమునందలి అత్యంత సున్నితమైన ప్రదేశము. ఇచట ఏదైనా ప్రమాదముచే దెబ్బతగిలినచో సద్యస్కాలమందే ప్రాణము పోవునను విషయము మస్తకాభ్యంతర ఉ పరిష్టాత్ శిరాసంబంధిసన్నిపాతో రోమావర్తోధిపతిస్తత్రాపి సద్యో మరణమ్ అను సుశ్రుతసంహితావచనము చే అవగతమగుచున్నది. అందువలెనే కేశములన్నిటినీ ఖండించిననూ ఆ ప్రదేశమునందు మాత్రము కేశ– ములను ఉంచవలెనని తద్వారా ప్రాణాపాయము ఉండదని ప్రాచీనులైన మహర్షులు చెప్పియున్నారు. ఈ ధర్మమును కేవల భారతీయులేకాక బౌద్ధ, చైనా, టిబెట్, అలస్కా మొదలగు దీశీయులు కూడా ఆచరించు– చున్నారు. ఈ విధముగా శారీరకవిజ్ఞానము తత్త్వవేత్తలైన మహర్షులు ఈ సంస్కారమునందు తెలిపియున్నా రు.

ఉపనయనమ్

ఉపనయనమ్ అను శబ్దమునకు అర్థము ఉప– గురువుదగ్గరకు, నయనమ్– పంపించుట అను సమన్వయముచే అర్థమగుచున్నది. అనగా విద్యను అభ్యసించుటకొరకై గురువుదగ్గరకు పిల్లవానిని పంపుట అని అర్థము. అందుచేతనే ఆపస్తంబధర్మసూత్రమునందు **ఉపనయనం విద్యార్థస్య శ్రుతితస్సగ్స్కారః**[12] అని చెప్పబడినది. ఈ సంస్కారము గర్భమునుండి ఎనిమిదవ సంవత్సరమున చేయవలెనని శాస్త్రమందు చెప్పబడినది. ఇచట పిల్లవానిచే అజిన, మేఖలా, వస్త్ర, దండాదులను ధరింపజేసి గురుకులమునకు పంపించవలెను. ఇందు మేఖలా అనునది కటి ప్రదేశమున బంధించుదురు. దీనిద్వారా ప్రాణాపానములకు బల– ము చేకూర్చబడును. ఈ విధముగా పంపించబడిన వటువు గురుకులమున గురుశుశ్రూష చేయుచూ విద్యను అభ్యసించవలెను. ఈ సంస్కారమునందు విద్యావిజ్ఞానము స్పష్టముగా తెలియుచున్నది. ప్రాచీన కాలమందే మన మహర్షులు విద్యావిధానమును ఏ విధముగా ఏర్పాటుచేసినారో ఉపనయనసంస్కారముయొక్క పరిశీలనచే స్పష్టమగుచున్నది.

వేదవ్రతములు

వేదవ్రతములు అనునవి నాలుగు సంస్కారములు. ప్రాజాపత్య, సౌమ్య, ఆగ్నేయ, వైశ్వదేవ నామకములు అగు ఈ సంస్కారములు ఋషిఋణమును తీర్చుకొనుటకు ఉపయోగపడుచున్నవి. వేదమునందలి మంత్రములను దర్శించిన ఋషులుగా ప్రజాపతి, సోముడు, అగ్ని, వైశ్వదేవులు చెప్పబడుచున్నారు. ఆ– యా ఋషి చూచిన మంత్రములను అధ్యయనము చేయుటకు పూర్వము వారిని పూజించి, వేదద్రష్టలగు – మీ అనుగ్రహంచే నేను వేదాధ్యయనము చేయుచున్నానని వారికి కృతజ్ఞతనర్పించి ఆయా మంత్రములను అధ్యయనం చేసి వేదాభ్యాసం సమాప్తం గావించి వ్రతోత్సర్జనమును చేయవలెను. ఈ ప్రాజాపత్య, సౌమ్య,

International Journal of Indian Languages and Literature,Vol.2 Issue.4 ,March-2017, ISSN(O):2455-1678

ఆగ్నేయ, వైశ్వదేవములను ఈ వేదవ్రతములను సంవత్సరమునకు ఒక్కటి చొప్పున నాలుగు సంవత్సరములపాటు చేయవలెను. ప్రాజాపత్యవ్రతమును ఉపక్రమము చేసి ఆ ఋషిచే ద్రష్టమైన మంత్రములను అధ్యయనం చేసి సంవత్సరాంతమున వ్రతోత్సర్జనము చేయవలెను. ఈ విధముగా చేయుటద్వారా ఋషిఋణ-ము తీర్చుకొనబడుచున్నది.

ఈ వ్రతములు చేయువాడు సంవత్సరపర్యంతం ఏ వేదవ్రతమును చేయుచున్నాడో ఆ ఋషిదృష్టమైన వేదమును అధ్యయనము చేయవలెను. అట్లే అధశ్శయనము, రాత్రియందే భోజనము చేయవలెను. ఉష్ణోదక-స్నానము చేయరాదు. అట్లే గొడుగు, చెప్పులు మొదలగునవి ధరించరాదు. ఈ విధముగా చేయుటద్వారా ఇంద్రియనిగ్రహశక్తి పెరిగి అధ్యయనము చేయుటకు యోగ్యుడగుచున్నాడు. ఇంద్రియవిజ్ఞానము ప్రధాన-ముగా కలిగిన సంస్కారములుగా ఈ నాలుగు సంస్కారములను పేర్కొనవచ్చును.

గోదానవ్రతము

గోదానవ్రతమను ఈ సంస్కారమును 16వ సంవత్సరమున ఆచరించవలెను. గో అనగా వెంట్రుకలు అని అర్థము. దానమనగా ఇచ్చుట. గోదానమనగా సర్వకేశములను వపనము చేయుట అని అర్థము. ఉపనయనమునుండి గోదానవ్రతము వరకు వేదవ్రతములయందు (ఉపాకర్మయందు) కాక తక్కిన సమయమునందు వపనము చేసుకొనరాదు. ఈ సంస్కారమునందు కేశ-శ్మశ్రు-లోమములను వపనము చేయుటయే ప్రధానక్రియ. ఈ విధముగా కేశవపనము చేసుకొన్న వటువు ఆయుష్మంతుడగుచున్నాడు.

స్నాతకమ్

తత్ర సమావర్తనం నామ వేదాధ్యయనానంతరం గురుకులాత్ స్వగృహాగమనమ్[13] అని వీరమి--త్రోదయమందు చెప్పబడినది. అనగా అధ్యయనము చేయుటకు గురుకులమునకు వెళ్ళినవాడు అచట విద్యాభ్యాసమును పూర్తి చేసుకొని తన గృహమునకు వచ్చు సందర్భమున చేయు సంస్కారమును స్నాతకమ్ అని అందురు. ఈ వ్రతం పూర్తి చేసుకొన్నవాడు స్నాతకుడు అని పిలవబడుచున్నాడు. ఈ స్నాతకుడు సా-మాన్యముగా మూడు విధములుగా ఉన్నాడు.

1. విద్యాస్నాతకః **2. వ్రతస్నాతకః**

3. విద్యావ్రతస్నాతకః

ఎవడైతే విద్యను అభ్యసించి వేదవ్రతములను అనుష్ఠించలేదో అతను విద్యాస్నాతకుడు అనబడు-చున్నాడు. ఎవడైతే వేదవ్రతములను అనుష్ఠించి వేదాభ్యాసమును పూర్తిచేయలేదో అతను వ్రతస్నాతకుడు. ఎవడైతే వేదమును, వేదవ్రతములను కూడా పూర్తిచేసియున్నాడో అతను విద్యావ్రతస్నాతకుడు అనబడుచు-

International Journal of Indian Languages and Literature,Vol.2 Issue.4 ,March-2017, ISSN(O):2455-1678

న్నాడు. ఈ విధముగా విద్యావ్రతస్నాతకుడైనవాడు సమావర్తనము అను సంస్కారమును చేసుకొనుచున్నాడు . ఈ సంస్కారమును వివాహమునకు ముందు ఆచరించవలెను. దీనిని కూడా స్నాతకమనియే వ్యవహరింతురు. స్నాతకము చేసుకొనువాడు గంధపుష్పమాలాదులను ధరించి, తన మిత్రునితో తనకు అనువైన ఆశ్రమము ఏమిటన్నది విచారించి, గృహస్థాశ్రమాన్ని కానీ, నైష్ఠికబ్రహ్మచర్యం కానీ, సన్న్యాసం కానీ స్వీకరించవలెను. వివాహమునకు ముందు చేయబడుటచే గృహస్థాశ్రమాన్ని స్వీకరించుట లోకాచారముగా ఉన్నది. నైష్ఠికునిగా లేక సన్న్యాసిగా ఉండదలచుకొన్న పురుషుడు కూడా స్నాతకవ్రతమును చేసుకొనియే ఆయా ఆ–శ్రమాన్ని స్వీకరించవలెను. ఈ సంస్కారమునందు మిత్రునిచే విచారించుకొని నిర్ణయము తీసుకొనవలెనని రాతి–నా సంభాష్య యథార్థం గచ్ఛతి అని చెప్పియుండుటచే మిత్రునియొక్క ప్రాముఖ్యత మానవజీవిత–మున ఎంతముఖ్యమో అవగతమగుచున్నది.

<u>వివాహము</u>

వివాహము అను సంస్కారమునకు ఉద్వాహము, పాణిగ్రహణము అను నామాంతరములున్నవి. ఈ సంస్కారము అన్ని సంస్కారములకంటే విశేషమైనది. పూర్వము చెప్పబడిన 14 సంస్కారములయందు కూడా బ్రహ్మచారిగా ఉండి మాత్రమే ఆయా కర్మలను చేసుకొనుచున్నాడు. వివాహసంస్కారముచేత గృ–హస్థాశ్రమమును స్వీకరించుచున్నాడు. గృహస్థాశ్రమముయొక్క విశిష్టత ఈ వచనముద్వారా తెలియుచున్నది.

యథా వాయుం సమాశ్రిత్య వర్తన్తే సర్వజంతవః।

తథా గృహస్థమాశ్రిత్య వర్తన్తే సర్వ ఆశ్రమాః[14]**॥** ఇతి।

అనగా ఎట్లైతే సమస్తప్రాణికోటి కూడా వాయువును ఆశ్రయించి జీవించుచున్నవో అట్లే గృహస్థా–శ్రమమును ఆశ్రయించి బ్రహ్మచర్య, వానప్రస్థ, సన్న్యాస ఆశ్రమములు ఉన్నవని అర్థము. ఈ సంస్కారము ద్వారా యోగ్యురాలైన కన్యను ధర్మపత్నిగా పొంది ఆమెద్వారా ధర్మయుక్తమైన సంతానమును పొంది పురుషుడు పితృఋణవిముక్తుడు కాబడుచున్నాడు. వివాహము అనునది స్త్రీకి ఉపనయనసమమైనదను విషయము వైవాహికో విధిః స్త్రీణామౌపనాయనికః స్మృతః అను వచనముచే స్పష్టమగుచున్నది. భార్యాభర్తలిద్దరూ కూడా స్నేహతత్పరులై జీవనము కొనసాగించవలెనని మంత్రార్థావగమనముచే స్పష్టమగుచున్నది. ఈ –విధముగా వివాహసంస్కారమునందు మానవజీవనమునకు కావలసిన విజ్ఞానము, వైజ్ఞానికతత్త్వము విశేష–ముగా చెప్పబడియున్నది.

పితృమేధము

పితృమేధమనగా పితృయజ్ఞమని అర్థము. జీవుడు మరణించిన తర్వాత పార్థివదేహమునకు చే-యు సంస్కారమును పితృమేధసంస్కారము అని అందురు. ఈసంస్కారమునకు అపరము, అంత్యేష్టి, ఔర్ధ్వ దైహికసంస్కారము, బ్రహ్మమేధము, అంత్యసంస్కారము మొదలగు నామాంతరములున్నవి. ఏ విధముగనైతే దేవుని పూజకు ఉపయోగించిన పూలు మొదలగు వాటిని తరువాతిరోజు నిర్మాల్యముగా భావించి శుద్ధమైన- ప్రదేశములో ఉంచుతామో అట్లే దేవకర్మలయందు ఉపయోగించబడిన ఈ దేహమును కూడా శుద్ధమైన -ప్రదేశమునందు దహనము లేక ఖననము చేయుటయే ఈ కర్మయందలి అంతరార్థము. ఈ సంస్కారమునందు ఈ రోజులలో చేయు శవపంచనామా అనునది కూడా చెప్పబడియున్నదను విషయము ఆపస్తంబపితృమేధసూత్రమునందలి అథైనముదరే విదార్య నిరాన్త్రం నిష్పురీషం కృత్వా అవటే పురీషమవధాయ - ప్రక్షా-ళ్య ప్రత్యవధాయ సర్పిషా పూరయతీతి శాట్యాయనికమ్ అను సూత్రావగమనముచే స్పష్టమగుచున్నది. అట్లే ఈ సంస్కారమునందు చేయు పుణ్యతీర్థములయందు అస్థినిక్షేపణమ్ మొదలగు క్రియలచే భౌతికపర్యావరణవిజ్ఞానము విశేషముగా తెలియుచున్నది. మరణించిన వ్యక్తియొక్క శరీరమునకు సంబంధించిన ఏ అంగము కూడా భూమియందు ఉండకుండా విహితమైన ప్రదేశములయందు వాటినుంచి పర్యావరణమును కాపాడుచుండుట అనునది ఈ సంస్కారప్రత్యేకతగా చెప్పుకొనవచ్చును.

ఈ విధముగా 16 విధములైన శారీరకసంస్కారములయందు సృష్టివిజ్ఞానము విశేషముగా అవగతమగుచున్నది. అట్లే ఈ సంస్కారములయందు చేయు క్రియలయందు కూడా వైజ్ఞానికతత్త్వము నిరూపించబడినది. గర్భవిజ్ఞానము, సంతానోత్పత్తివిజ్ఞానము, అన్నవిజ్ఞానము, శారీరకవిజ్ఞానము, వైద్యవిజ్ఞానము, భౌతికపర్యావరణవిజ్ఞానము మొదలగునవి ఆయా సంస్కారములయందు నిగూఢములైయున్నవి. ఈ సంస్కారములయొక్క ఆచరణద్వారా పురుషుడు ఇహలోకమునందు పరలోకమునందు కూడా సుఖవిశేషములను అనుభవించుచున్నాడు. అటువంటి మహత్తరమైన సంస్కారములయొక్క ఆచరణద్వారా సకలజనశ్రేయస్సు కలుగుగాక అని ఈప్సితఫలదాయకుడైన లక్ష్మీవేఙ్కటేశుని ప్రార్థిస్తూ విరమించుచున్నాను.

 International Journal of Indian Languages and Literature,Vol.2 Issue.4 ,March-2017, ISSN(O):2455-1678

पाणिनीयव्याकरणे मुनित्रयस्य प्रामाण्यम्

Avula Priyanka
Research Scholar
IFP,Pondicherry
avulapriyanka730@gmail.com

प्रस्तावना -

एवं व्याख्योपव्याख्यानादिभिः बहुशाखतां गतेऽस्मिन् पाणिनीये व्याकरणे पाणिनिप्रोक्तानां सूत्राणां लक्ष्यसंस्कारादिविषये यादृशं प्रामाण्यम्, तादृशं कात्यायनोक्तानां वार्तिकानाम् भाष्यवचनानां चास्ति। अत एव 'रूपवती भार्या यस्य सः, रूपवद्भार्यः' इत्यत्र 'स्त्रियाः पुंवद्भाषितपुंस्कादनूङ् समानाधिकरणे स्त्रियामपूरणीप्रियादिषु'[1] इति सूत्रेण पुंवद्भावे निष्पन्नस्य रूपवद्भार्यः इत्यस्य यादृशं साधुत्वम्, तादृशमेव 'हस्तिनीनां समूहः, हस्तिनी +ठ, हास्तिकम्' इत्यादीनां 'भस्याढे तद्धिते'[2] इति वार्तिककृतपुंवद्भावभाजाम् 'सर्वस्याः आगतः, सर्वमयः' इत्यादीनाम् 'सर्वनाम्नो वृत्तिमात्रे पुंवद्भावः'[3] इति भाष्यकारेष्ट्या प्राप्तपुंवद्भावानामपि साधुत्वमङ्गीक्रियते।

न केवलं तैः साक्षात्कण्ठरवेण उक्तानाम्, अपि तु ज्ञापितानामपि वचनानां लक्ष्यसंस्कारकत्वे प्रामाण्यं स्वीकृतं साम्प्रदायिकैः। यथा- पाणिनिः समानाधिकरणाधिकारस्थेन 'कुमारकश्रमणादिभिः'[4] इति सूत्रेण प्रातिपदिकस्य कुमारशब्दस्य स्रीलिङ्गैः श्रमणादिभिस्सहसमानाधिकरण-तत्पुरुषसमासं विहितवान्। एवं युवन्शब्दस्य स्त्रीलिङ्गेन जरतीशब्देन साकं समानाधिकरणसमासं विहितवान्—'युवा

---

[1] पा.सू.६.३.३४

[2] वा.३९२८

[3] वा.१३७६

[4] पा.सू.२.१.७०

खलतिपलितवलिनजरतीभिः'[5] इति सूत्रेण। परन्तु स्रीप्रत्ययरहितस्य कुमारशब्दस्य श्रमणादिभिः स्रीलिङ्गैः, एवं स्रीप्रत्ययरहितस्य युवन्शब्दस्य स्रीप्रत्ययान्तेन जरतीशब्देन च साकं सामानाधिकरण्याभावात् तत्समासविधानं व्यर्थम्। एवं व्यर्थं सत् 'प्रातिपदिकग्रहणे लिङ्गविशिष्टस्यापि ग्रहणम्' इति ज्ञापयति। तेन कुमारशब्देन, युवन्शब्देन च स्रीप्रत्ययविशिष्टयोः कुमारी, युवतिशब्दयोः ग्रहीतुं शक्यत्वात्, तयोः स्त्रीलिङ्गश्रमनादिभिः, जरतीशब्देन च सामानाधिकरण्यं सूपपादमिति, तत्समासविधानं चरितार्थं भवति।

एवञ्च पाणिनिप्रोक्तानाम् 'इको यणचि'[6] इत्यादीनामिव तद्ज्ञापितानां 'प्रातिपदिकग्रहणे लिङ्गविशिष्टस्यापि ग्रहणम्' इत्यादीनामपि लक्ष्यसंस्कारकत्वेन प्रामाण्यस्वीकारादेव 'अतः कृकमिकंसकुम्भपात्रकुशाकर्णीष्वनव्ययस्य'[7] इति सूत्रस्य अयः+कुम्भः, अयस्कुम्भः इत्यत्रेव अयः कुम्भी इत्यादावपि प्रवृत्तिः, अयस्कुम्भी इत्यादीनामपि प्रामाण्यं च सिद्धम्।

एवं वार्तिककारः 'तेन तत्र न भवेद्विनियम्यम्' इति वार्तिके 'विनियम्यम्' इति प्रयुक्तवान्। स च असङ्गतः— 'गदमदचरयमश्चानुपसर्गे'[8] इति सूत्रेण 'यमधातोः यत्प्रत्ययश्चेत्तर्हि अनुपसर्गे एव' इति नियमनात् नीत्युपसर्गपूर्वकात् यमधातोः यत्प्रत्ययस्य अयुक्तत्वात्। एवमयं प्रयोगः असङ्गतः सन् --- नि इत्युपसर्गपूर्वात् यमेः यत् भवतीति ज्ञापयति। तेन 'अनियम्यस्य नायुक्तिः,' 'त्वया नियम्या' ननु दिव्यचक्षुषा' इत्यादि- कविप्रयोगाणां साधत्वसिद्धिः फलम्।

एवं 'कार्तिक्याः प्रभृत्याग्रहायणीमासे' इति 'अपादाने पञ्चमी'[9] इति सूत्रे भाष्यकारः प्रभृतिशब्दयोगे कार्तिकीशब्दात् पञ्चमीं प्रयुक्तवान्[10]। परं सा पञ्चमी सूत्रवार्तिकाभ्यामविहिता इत्यसङ्गता। एवमसङ्गतस्सन् स प्रयोगः 'प्रभृत्यर्थकशब्दयोगे पञ्चमीभवति' इति ज्ञापयति। ते 'प्रथमाध्यायात्प्रभृति चतुर्थाध्यायपर्यन्तमेव शब्दकौस्तुभः' 'मेरुपृष्ठादारभ्य (आरभ्य इति प्रभृत्यर्थकः)

---

[5] पा.सू.२.१.६७

[6] पा.सू.६.१.७७

[7] पा.सू.८.३.४६

[8] पा.सू.३.९.१००

[9] पा.सू.२.३.२८

[10] व्या.म.भा.vol.11.पृ.५०६

ध्रुवपर्यन्तम्' 'भवात्प्रभृति आरभ्य वा सेव्यो हरिः' इत्यादि प्रयोगाणां साधुत्वं भवति। अत्र 'कार्तिक्याः प्रभृति' इति भाष्यप्रतीकमादाय कैयटेन१ "तत आरभ्येत्यर्थः, भाष्यकारवचनात्प्रभृतियोगे पञ्चमी"[11] इत्युक्तम्। उद्योते नागेशेनापि "..... प्रभृत्यर्थयोगे पञ्चमीति सूचितम्"[12] इत्युक्तम्। एवञ्च मुनित्रयोक्तानां वचनानां तद्ज्ञापितवचनानां च शब्दसाधुत्वान्वाख्यायकत्वमङ्गीकृतमिति सिद्धम्।

एवं मुनित्रयप्रोक्तत्वादेव अस्य 'त्रिमुनि व्याकरणम्' इति प्रसिद्धिः मुनित्रये यस्य कस्यापि कण्ठरवोक्तेः, शापितोक्तेः वा अनुमतिर्यत्र नास्ति, स शब्दः अपशब्दत्वेन, अप्रमाणत्वेन स्वीक्रियते पाणिनीयैः। अत एव 'नासिकोदरोष्ठजङ्घादन्तकर्णश्रृङ्गाञ्च' इति सूत्रे सिद्धान्तकौमुद्याम्- "अत्र वृत्तिः- 'अङ्गगात्रकण्ठेभ्यो वक्तव्यम्' स्वङ्गी, स्वङ्गेत्यादि। एतञ्चानुक्तसमुच्चयार्थेन चकारेण सङ्ग्राह्यमिति केचित्। भाष्याद्यनुक्तत्वादप्रमाणमिति प्रामाणिकाः"[13] इत्युक्तम्।

एवं कृत्यप्रकरणे—"शंसिदुहिगुहिभ्यो वा' इति काशिका शस्यम्- शंस्यम्, दुह्यम्-दोह्यम्, गुह्यम्-गोह्यम्, 'प्रशस्यस्यश्रः' 'ईड-वृन्द-वृशंस- दुहांण्यतः' इति सूत्रद्वयबलात् शंसेः सिद्धम्, इतरयोस्तु मूलं मृग्यम्" इति। तत्रैव प्रकरणे- "त्यजिपूज्योश्च' इति काशिका। तत्र पूजेः ग्रहणं चिन्त्यम् –भाष्यानुक्तत्वात्"[14] इत्युक्तम्।'शताञ्चठन्यतावशते'[15] इति सूत्रभाष्यव्याख्याने आपिशलिकाशकृत्स्नसूत्रस्य, पाणिनिसूत्रस्य च फलभेदमाशङ्क्य "नियतकालाश्च स्मृतयोः व्यवस्थाहेतवः इति मुनित्रयमतेनाद्यत्वे साध्वसाधुप्रविभागः"[16] इत्युक्तवता कैयटेन इतरव्याकरणापेक्षया पाणिनीयस्यैव किमर्थं प्रामाण्यं स्वीकृतम्? इति प्रश्नः समाहितः।

यत्र कुत्रापि लक्ष्ये मुनित्रयस्य वैमत्यं यदि दृश्यते, तदा पूर्वपूर्वापेक्षया उत्तरोत्तर मन्युक्तस्यैव प्रामाण्यं स्वीकार्यम्, न तु पूर्वपूर्वस्य इति कैयटानुयायिनः केचित्। तेषामाशयः - 'यथा पूर्वोक्तव्याकरणेषु सत्स्वपि तदपेक्षया बहुलक्ष्यदर्शित्वेन, ऋषित्वाविशेषेण च उत्तरोत्तरस्यैव प्रामाण्यं

---

[11] व्या.म.भा.(प्रदीप) vol.11.पृ.५०६

[12] व्या.म.भा.(उद्योत)vol.11.पृ.५०६

[13] वै.सि.कौ.(प्र.भा)पृ.५७४

[14] वै.सि.कौ.(टतुर्थभागः)पृ.१६

[15] पा.सू.५.१.२१

[16] व्या.म.भा.(प्रदीप) Vol.IV पृ.२५९

International Journal of Indian Languages and Literature,Vol.2 Issue.4 ,March-2017, ISSN(O):2455-1678

स्वीकार्यम्’ इति। अत एव “त्वकम् पिता यस्य सः, त्वत्कपितृकः, अहकम् पिता यस्य सः, मत्कपितृकः इति रूपसम्पत्तये, त्वकत्पितृकः, मकत्पितृकः इति रूपवारणाय च पाणिनिना कृतं ‘न बहुव्रीहौ’[17] इति सूत्रं भाष्यकृता त्वकत्पितकः, मकत्पितृक इत्येवं रूपे प्रयोगे इष्टापत्तिं कुर्वता प्रत्याख्यातम्। तदा ‘यथोत्तरं हि मुनित्रयस्य प्रामाण्यम्’[18] इत्युक्तवता कैयटेन भाष्यपक्षः सिद्धान्तितः। प्रौढमनोरमायामस्मिन् सूत्रे दीक्षितेनाप्येवमेवोक्त्या “तथा च अद्यत्वे भाष्यकारोक्त्यैव व्यवस्था इति भावः”[19] इत्युक्तम्। एवं “न क्वादेः’[20] इति सूत्रे वार्तिककारस्तु ‘चजोः कुघिण्यतोः’[21] इति सूत्रे ‘निष्ठायामनिय’ इति पूरयित्वा ‘न क्वादेः’ इत्यादि (कुत्वनिषेधप्रकरणं) प्रत्याचख्यौ। तेन अर्जितर्जिप्रभृतीनां न कुत्वम् निष्ठायां सेड्वात्। ग्रुचुग्लुञ्चुप्रभृतीनां तु क्वादित्वेऽपि कुत्वं स्यादेव। सूत्रमते तु यद्यपि विपरीतं प्राप्तंम्, तथापि ‘यथोत्तरं मुनीनां प्रामाण्यम्’[22] इति। एवं केचन यथोत्तरं मुनीनां प्रामाण्यं स्वीकृतवन्तः।

परन्तु केचित्पाणिनेरेव सर्वोत्कृष्टं प्रामाण्यमङ्गीचक्रुः। तेषामाशयः- कात्यायनादिभिः सर्वैरपि पाणिनिसूत्राण्येवाधारीकृत्य स्वस्वव्याख्याः प्रवर्तिताः, तत्सूत्राभावे, न वार्तिकानि, नापि भाष्यम्, सति कुड्ये चित्ररचनाखलु। तिलेषु तैलमिव, दध्नि नवनीतमिव, सूत्रेष्वेव वार्तिककाराद्युक्तोऽर्थः सर्वोऽपि निलीनः वर्तते। अत एव व्याकरणपदार्थनिरूपणावसरे भाष्ये- “उदाहरणम्, प्रत्युदाहरणम्, वाक्याध्याहरादि, रूपव्याख्यानसहितादेव सूत्रात् साधुशब्दज्ञानं भवति, न तु केवलात् सूत्रात्। अतः केवलसूत्रस्य व्याकरणपदार्थत्वे व्याकरणात् साधुशब्दः भवतीत्यभिप्राय असङ्गतः स्यात् इत्याशयेन आशङ्क्य “अविजानत एतदेवं भवति, सूत्रत एव हि शब्दान् प्रतिपद्यन्ते अतश्च सूत्रत एव। योह्युत्सूत्रं कथयेत् नादो गृह्यते”[23] इत्युक्तम्। एतन्मूलकमेवोक्तमभियुक्तौ-

---

[17] पा.सू.१.१.२९

[18] व्या.म.भा.(प्रदीप) Vol .I पृ.३३९

[19] प्रौ.म.पृ.३४४

[20] पा.सू.७.३.५९

[21] प्रौ.म.पृ.३४४

[22] वै.सि.कौ.(चतुर्थभागः) पृ.२३

[23] व्या.म.भा.Vol.1पृ.८०

सूत्रेष्वेवहि तत्सर्वं यद्वृत्तौ यच्च वार्तिके ।
सूत्रं योनिरिहार्थानां सूत्रे सर्वं प्रतिष्ठितम् । ।[24] इति ।

अत एव काशिकावृत्तिव्याख्याता जिनेन्द्रबुद्धिः यदा यदा 'वक्तव्यः, वाच्यः, उपसंख्यानम्, इष्यते' इत्यादिपदघटितानि कात्यायनीयानि भाष्यकारीयाणि वा वाक्यानि व्याख्याति, तदा तदा तत्तद्वाक्यलभ्यार्थं सूत्रादेव सम्पादयन् दृश्यते। तथा हि-'जात्याख्यायामेकस्मिन्वहुवचनमन्यतरस्याम्'[25] इति सूत्रे 'एको व्रीहिस्सम्पन्नः सुभिक्षं करोति' इत्यादौ संख्यावाचकप्रयोगे एकवचनस्य बहुवचनवारणाय "संख्याप्रयोगे प्रतिषेधो वक्तव्यः" इति वार्तिकं कृतम्। तत्र न्यासकारः वार्तिकस्थस्य वक्तव्यशब्दस्य व्याख्येय इत्यर्थः। तत्रेदं व्याख्यानम्—"अन्यतरस्यामिति (जात्याख्यायामितिसूत्रस्थम्) व्यवस्थितविभाषेयम्। तेन संख्याप्रयोगे एकस्मिन् बहुवचनं न भविष्यति"[26] इत्युक्तवान्। 'अस्मदो द्वयोश्च'[27] इति सूत्रेण पटुरहं ब्रवीमि' इत्यादि सविशेषणस्थलेऽपि एकस्मिन् बहुवचने प्राप्ते, तद्वारणाय 'सविशेषणस्य प्रतिषेधो वक्तव्यः' इति वार्तिकं कृतम् । तत्रापि "वक्तव्यः इति व्याख्येय इत्यर्थः। व्याख्यानन्तु अन्यतरस्यां ग्रहणम् जात्याख्यायामित्यादिपूर्वसूत्रात्) यदनुवर्तते, तस्य व्यवस्थितविभाषात्वमाभित्य कर्तव्यम्"[28] इत्युक्तवान्।

एवम् अस्मिन्नेव सूत्रे 'त्वं मे गुरूः' इत्यस्य स्थाने 'यूयं मे गुरवः' इति प्रयोगसिद्धये 'युष्मदिगुरावेकेषाम्' इति वार्तिकं कृतम्। तत्रापि "युष्मदि गुरावेकेषामिति" एतदपि चकारस्य (अस्मदो द्वयोश्च इतिसूत्रस्थस्य) अनुत्तसमुच्चयार्थत्वात् सूत्रेणैव संगृहीतम्" इति व्याख्यातवान्[29]। एवं सर्वत्र तत्तद्वार्तिकादिलभ्यार्थं सूत्रेणैव संग्रहीतुं यतते न्यासकारः।

---

[24] तन्त्रवार्तिकम् २/३

[25] पा.सू.१.२.५८.

[26] का.वृ.न्यास.(प्रथमभागः)पृ.३६८

[27] पा.सू.१.२.५९

[28] का.वृ.न्यास.(प्रथमभागः)पृ.३६८

[29] का.वृ.न्यास.(प्रथमभागः) पृ.३६८

किञ्च 'तसिलादिष्वाकृत्वसुचः'[30] इति सूत्रे तसिलादिषु परिगणनं कर्तव्यमिति काशिकाग्रन्थं व्याचक्षाणः न्यासकारः" तसिलादिषु परिगणनं कर्तव्यमिति भाष्यकारस्य मतमेतत् न तु सूत्रकारस्य। न च असति परिगणने किञ्चिदनिष्टमापद्यते-- येषु तसिलादिष्वनन्तर्भुतेषु पुंवद्भाव इष्यते, तेषु उत्तरसूत्रे (क्यङ्मानिनोश्च) चकारस्य अनुक्तसमुच्चयार्थत्वात् भविष्यति। येषु तसिलादिष्वन्तर्भूतेषु नेष्यते, तत्र 'न कोपधायाः'[31] इति सूत्रे नेति योगविभागान्नभविष्यतीति, दोषः खल्वपि परिगणने-दरच्छब्दात् 'क' प्रत्यये कृते 'दारदिका'इत्यत्र पुंवद्भावो न प्राप्नोति – कप्रत्ययस्यापरिगणितत्वात्"[32] इत्युक्तवान्।

एवं 'पुंवत्कर्मधारयजातीयदेशीयेषु'[33] इति सूत्रे पद्वी+क, पट्टिका इत्यत्र पुंवद्भाव - ह्रस्वत्वयोः परत्वात्ध्रस्वत्वमित्याशयकम्। काशिकाग्रन्थव्याख्याने "पद्विकेति अत्र विप्रतिषेधेन ह्रस्वत्वं भविष्यति, केन पुनः पुंवद्भावः यावता तसिलादिषु परिगणनं कृतम्। न च तत्र कप्रत्ययः परिगणितः? एतद्भाष्यकारः प्रष्टव्यः यः परिगणनं करोति, न तु सूत्रकारः"[34] इति च उक्तवान्। न्यासकारस्य एतादृशशैलीं मनसि कृत्वैव माघकविना—

अनुत्सूत्रपदन्यासा सद्वृत्तिः सन्निबन्धना।
शब्दविद्येव नो भाति राजनीतिरपस्पशा[35]।। इत्युक्तम्।

यस्यां शब्दविद्यायां न्यायग्रन्थः सूत्रपदानि नोल्लङ्घते, नाम वार्तिक भाष्यादिभिः अपूर्वतया प्रतिपादितमप्यर्थं सूत्रस्थपदैरेव संगृह्य व्याख्याति, सा शब्दविद्या, तादृशन्यासग्रन्थसहिताशब्दविद्या, इत्यर्थः। कवेः उद्दिष्टः स्यात् इत्याभाति[36]। एतावता प्रबन्धेन सिद्धम्- यत् केषाञ्चिन्मते सूत्रकारस्यैव सर्वोत्कृष्टं प्राधान्यमस्तीति।

---

30 पा.सू.६.३.३५

31 पा.सू.६.३.३७

32 का.वृ.(प्रथमभागः)पृ.२२८

33 पा.सू.६.३.४२

34 का.वृ.न्यास.(पञ्चमभागः)पृ.२३९

35 शि.व.(द्वितीयसर्गः)श्लो.११२

36 अत्र मल्लिनाधव्याख्यानं दृश्यताम्....अनुत्सूत्रपदन्यासा,अनुत्सृष्टसूत्रसारः। इष्ट्युपसंख्याननैरपक्ष्येण सूत्राक्षरैरेव सर्वार्थप्रतिपादकः न्यासः, वृत्तिव्याख्यानग्रन्थविशेषः यस्यां सा तयोक्ता इति।।

<u>उपयुक्तग्रन्थसूचि</u>

1.अमरकोशः – अमरसिंहः, चौखम्बा संस्कृत सिरीज् आफीस् , वाराणसी,१९७०.

2.निरुक्तम् – यास्कः, चौखम्बा संस्कृत प्रतिष्ठान् दिल्ली, १९७९.

3.संस्कृतसाहित्येतिहासः – आचार्य रामचन्द्रमिश्र, चौखम्बा संस्कृत संस्थान्, वाराणसी,१९७०

4.संस्कृत व्याकरणस्योद्भवो विकास – सत्यकाम वर्मा.

5.**संस्कृत – सुकवि- समीक्षा** – आचार्य वलदेव उपाध्याय, चौखम्बा विद्याभवन्, वाराणसी,१९७८.

6.संस्कृत शास्त्रों की इतिहास – बलदेव उपाध्याय, शारदा मन्दिर्, वाराणसी,१९६९.

7.संस्कृतव्याकरणशास्त्र का इतिहास – युधिष्ठिर मीमांसकः, रामलाल कम्प्यूटर् ट्रस्ट्,हरियाणा.

International Journal of Indian Languages and Literature,Vol.2 Issue.4 ,March-2017, ISSN(O):2455-1678

भूवादयो धातवः इति सूत्रविचारः।

Shubh chandra Jha
Research Scholar
Dept. of Sanskrit & Indian Culture
SCSVMV University,Kanchipuram

प्रस्तावना -

मानव जीवनस्य सर्वोऽपि क्रियाकलापः भाषयैव सम्पद्यते । यदि भाषा न अभविष्यत् तर्हि इदं जगत् तमसि निमग्नमभविष्यत्। अत एव उक्तम्-

इदमन्धतमं कृत्स्नं जायते भुवनत्रयम्।
यदि शब्दाह्वयं ज्योतिरासंसारं न दीप्यते।।

तादृशीभाषायाः संरक्षणाय कानिचन लक्षणानि प्रवृत्तानि तदीयः व्याकरणमिति व्यवहारः।तच्च व्यकरणमपि नैकानि विलसन्ति,तेषु पाणिनीयमद्वितीयम्। द्विविधसंस्कृतस्य लौकिकस्य वैदिकस्य च संस्काराय संरक्षणाय च पाणिनीयम् अद्वितीयम्। व्याकरणेऽस्मिन् षड्विधानिसूत्राणि वर्णनितानि सन्ति तद्यथा-

संज्ञा च परिभाषा च विधिर्नियम एव च।
अतिदेशोऽधिकारश्च षड्विधं सूत्रलक्षणम्।।

संज्ञासूत्रम्, परिभाषासूत्रम्, विधिसूत्रम्, अतिदेशसूत्रम्, अधिकारसूत्रम् इमानि षडविधानि सूत्राणि निगदितानि। तेषु षड्विधसूत्रेष्वादिमं भवति संज्ञासूत्रम्।सम्यक् ख्यातीति संज्ञा इयञ्च संज्ञा लोकव्यवहाराय नितरामावस्यकी न केवलं लौकिकेऽपि तु वैदिकेऽपि यूपः चाषालादयःसञ्ज्ञाः द9श्यन्ते।सा च संज्ञा लध्वर्थमेव यथोक्तम्-सञ्ज्ञा च नाम यतो न लघीयान्,व्याकरणेऽपि बहूनां वर्णानां, शब्दानां प्रत्यादीनाञ्च लघुनोपायेन ज्ञानाय सञ्ज्ञा सूज्ञाणि सूज्ञिताणि तद्यथा अण्,अक्,टी,घु,,निष्ठेत्यादि। सर्वेऽपि शब्दाः धातुजाः इति मन्यन्ते तर्हि कोऽयं धातुवाच्यः पदार्थः यस्मात्सर्वेऽपि शब्दाः प्रादुर्भूताः इति चेदुच्यते भूवादयो धातवः।

भूवादयो धातवः[1]

भूवादयः, धातवः इतिपदविभागः द्विपदात्मकं सूत्रमिदम्।भूवादयः इति प्रथमान्तं पदम्, धातवः इत्यपि प्रथमान्तं पदम्। भूश्च वाश्च इति भुवौ **इतिरेतरद्वन्द्वसमासः**। आदिश्च आदिश्च इति आदी एकशेषः, भूवौ आदी येषा ते भुवादयः **द्वन्द्वगर्भितबहुव्रीहिसमासः**। प्रथमः आदिशब्दः **प्रभृतिवचनः**, द्वितीयः आदिशब्दस्तु **प्रकारवचनः**। प्रथमः आदिशब्दः भू इत्यनेन अन्वेति तथा च द्वितीयः आदिशब्दः वा इत्यनेन अन्वेति।अत्र विचारणीयः अंशः यत् प्रकृतसूत्रे द्वन्द्वसमासः कथं भवति? यतः द्वन्द्वसमासस्तु सह विवक्षायां भवति, तर्हि किं नाम सह विवक्षा इति चेदुच्यते- **एकधर्मावच्छिन्नस्य एकधर्मावच्छिन्नसंसर्गेण एकधर्मावच्छिन्ने अन्वय इति** घटपटौ पश्य इत्यत्र अस्य लक्षणस्य **समन्वयं पश्यामः**- प्रकृतोदाहरणे घटपटौ पश्य इत्यत्र एकधर्मावच्छिन्नस्य घटपटौ इति समुदायत्वावच्छिन्नस्य, एकधर्मावच्छिन्नसंसर्गेण कर्मत्वसंसर्गेण, एकधर्मावच्छिन्न पश्य इति क्रियायामन्वयो वर्तते, अतः प्रकृतौ घटपटावित्यत्र सह विवक्षायां सत्यां द्वन्द्वसमासो भवति।

किन्त्वत्र प्रकृतसूत्रे भू इत्यस्याभेदसम्बन्धेन प्रभृतिवचनः आदिशब्देऽन्वयो वर्तते, तथा च वा इत्यस्य स्वनिष्ठप्रतियोगिताकनिरूपकत्वसम्बन्धेन प्रकारवचनःआदिशब्दे अन्वयो वर्तते। तथा सति भिन्नसंसर्गेण भिन्ने स्थाने अर्थात् प्रथमस्य प्रभृतिवचने द्वितीयस्य प्रकारवचने समन्वयकरणात् अत्र सह विवक्षा नास्ति, सह विवक्षायाः अभावे सूत्रेऽस्मिन् कथं द्वन्द्वसमासः कृतः इति प्रश्नः समुदेति।

तदा ग्रन्थकारः समादधति यत्- यथा **आद्यन्तौ टकितौ**[2] इत्यस्मिन् सूत्रे समुदायस्य समुदायेऽन्वयं विधाय द्वन्दसमासो निरुपितः तथैव भूवादयो धातवः इत्यस्मिन् सूत्रेऽपि समुदायस्य समुदायेऽन्वयं कृत्वा द्वन्द्वसमासः भविषयति।

तथा हि भुवौ इति समुदायस्य आदी इति समुदाये स्वघटकाभिन्नघटितत्वम्, स्वघटकनिष्ठप्रतियोगिताकनिरूपकसादृश्यवद्घटित्वसम्बन्धेनान्वयो भविष्यति।

अत्र समन्वयस्तु स्व- भुवौ तद्घटकः भू इति तद्भिन्नो प्रभृतिवचनः आदि तद्घटितत्वम्, आदी इति समुदाये, तथैव स्वम्- भुवौ तद्घटकः वा इति शब्दः तन्निष्ठप्रतियोगितानिरूपकसादृश्यवत् प्रकारवचनः आदिशब्दः तद्घटितत्वम्, आदी इति समुदाये एवं प्रकारेणैकसंसर्गेणैकधर्मावच्छिन्ने समन्वयकारणात्प्रकृतौ सह विवक्षा वर्ततेऽतः द्वन्द्वसमासे कृते कापि क्षतिर्नास्तीति।

---

[1] अ. १.३.१, सि. सू. १८

[2] अ.१.१.४६

वृत्तिः- क्रियावाचिनो भ्वादयो धातुसंज्ञाः स्युः। अर्थात् भूप्रभृतयो वासदृशाश्च ये ते धातुसंज्ञकाः भवन्तीत्यर्थः।

विशिष्टार्थस्तु- **भ्वादिगणपठितत्वे सति क्रियावाचकत्वं धातुत्वम्(क्रियावाचित्वे सति भ्वादिगणपठितानुपूर्वीसदृशानुपूर्वीमन्तः धातुसंज्ञकाः स्युः)।** प्रकृतौ क्रियापदेन साध्यक्रिया विवक्षिता अस्ति। साध्यक्रियानाम **क्रियान्तराकाँक्षानुत्थापकावच्छेदकधर्मवत्वम् इति कौण्डभट्टविरचिते भूषणसाराख्ये ग्रन्थे** निरूपितमस्ति। सार्वत्रिकः नियमः सादृश्यविषये भवति यत् प्रतियोगितावच्छेदकव्यापकीभूतधर्मेण सादृश्यमङ्गीक्रियते।

यथा चन्द्र इव मुखम् इत्यत्र प्रतियोगिचन्द्रःप्रतियोगिता चन्द्रनिष्ठा तदवच्छेदकं चन्द्रत्वम्, तद्व्यापकीभूतो धर्मः आह्लादजनकत्वमतः आह्लादजनकत्वेन सादृश्यं गृह्यते। भूवादयो धातवः इत्यत्र सादृश्यस्य प्रतियोगी वा प्रतियोगिता वा निष्ठा तदवच्छेदकं वात्वं तद्व्यापकीभूतो धर्मः साध्यक्रियावाचित्वं भवितव्यं किन्तु व्यभिचारो वर्तते, यतो हि वा इति अव्यये प्रतियोगितावच्छेदकः वात्वं त्वस्ति किन्तु साध्यक्रियावाचित्वं नास्ति।

अतः **स्वाधिकरणात्यन्ताभावप्रतियोगितानवच्छेदकधर्मवत्वरूपं व्यापकत्वस्य लक्षणम्,** साध्यक्रियावाचित्वे नास्ति अतः प्रतियोगितावच्छेदकव्यापकीभूतसाध्यक्रियावाचित्वाभावात् साध्यक्रियावाचित्वेन सादृशेयं कथं गृह्यते इति जिज्ञासा जायते।

तदा समाधानं क्रियते यद् वा इति शब्दः द्विधा वर्तते एकः विकल्पार्थकमव्ययम् अपरश्च वा इति धातुः गतिगन्धनार्थकः। एतौ द्वावपि वा शब्दौ असत्ववाचिनौ वर्तेते। तत्साहचर्यात् भू इति शब्दः अपि असत्ववाचित्वेन गृह्यते। असत्ववाची भू इति शब्दःसाध्यक्रियावाची वर्तते, अतः तत्साहचर्यात् वा इति शब्दः अपि साध्यक्रियावाचित्वेनैव गृह्यते। एतावता परस्परसाहचर्यात् क्रियावाचित्वस्य लाभो भविष्यति।

प्रकृतसूत्रे वा इत्यनेन क्रियावाचित्वं गृह्यते। यदि सूत्रे वा(क्रियावाची) इति न स्वीक्रियेत् तर्हि को दोषः?

यदि सूत्रे वा इति पदं न भवति तर्हि सूत्रस्वरूपमित्थं भविष्यति- भ्वादयो धातवः तथा यति सूत्रार्थः इत्थं भवति- **भ्वादिगणपठितत्वं धातुत्वम् अर्थात्(भ्वादिगणपठितानुपूर्वीसदृशानुपूर्विमत्वमिति)**।भवतु एतादृशार्थः तेन को दोषः?

यद्येवं सूत्रार्थो स्वीक्रियेत् तर्हि यतच्छब्दस्य स्त्रीलिङ्गस्य या इति रुपं भवति तथा च भ्वादिगणे या प्रापणे इति धातोः पाठः अपि विद्यते तेन या प्रापणे इत्यानुपूर्वीसमानम् आपूर्वीकः वर्तते तस्मात्

International Journal of Indian Languages and Literature,Vol.2 Issue.4 ,March-2017, ISSN(O):2455-1678

स्त्रीलिङ्गे यत् या इति रूपं तस्यापि धातुसंज्ञा भविष्यति तेन धातुसंज्ञायां सत्यां यत् शब्दात् द्वितीयाविभक्तौ बहुत्वविवक्षायां जश् प्रत्यये अनुबन्धलोपादिकार्ये कृते याः इति रूपं भवति तत्रापि **आतो धातोः**[3] इति सूत्रेण आकारस्य लोपः प्राप्नोति तन्माभूत इत्यतः सूत्रे वा(क्रियावाची) इति पदस्य निवेशो कृतः, तथा कृते तु या इत्यस्य क्रियावाचित्वं नास्ति तस्मात् धातुसंज्ञा न भविष्यति धातुसंज्ञायाः अभावे सूत्रस्यास्य प्रवृतिर्न भवति अतः वा(क्रियावाचकत्वम्) इति आवश्यकमेव।(इति मनोरमाकारः) पुनरत्र जिज्ञाया भवति यत् यदि या इति शब्दस्यापि धातुसंज्ञा भवतु तथापि कापि क्षतिर्नास्ति यतो हि या शस् इत्यवस्थायां यदा आतो धातोः इत्यनेन सूत्रेण आकारलोपं कर्तुं प्रवर्तते तदा बह्वापेक्षत्वेन बहिरङ्गं टाप् असिद्धं भविष्यति। लोपशास्त्रं केवलं शब्दकृतं निमित्तं याचते अतः अल्पापेक्षत्वेन अन्तरङ्गमस्ति।

टाप् इति प्रत्ययः स्त्रीत्वरूपार्थस्य विवक्षां करोति अतः बहिरङ्गमस्ति। तस्मात् **असिद्धबहिरङ्गमन्तरङ्गे** इत्यनेन अन्तरङ्गे कार्ये कर्तव्ये सति बहिरङ्गमसिद्धं भवति, इत्युक्तरीत्या बहिरङ्गं टाप् प्रत्यन्तरङ्गः आकारलोपः असिद्धः भविष्यति तदा दोषाभावात् क्रियावाचित्वम् इत्यस्य पदस्य आवश्यकता नास्ति।

इति चेदुच्यते अत्र **असिद्धबहिरङ्गमन्तरङ्गे**[4] इति परिभाषा न प्रवर्तते, यतो हि तस्याः नेषेधिका परिभाषा अत्र प्रवर्तते **नाजानान्तर्ये बहिष्ट्वप्रक्लृप्तिः इति** । तस्याः परिभाषायाः अर्थः इत्थं भवति अज्निष्ठान्यानन्तर्यनिरूपितान्तरङ्गे कार्ये कर्तव्ये जातस्य बहिरङ्गस्य नासिद्धिः।

प्रकृतस्थले अन्तरङ्गशास्त्रं वर्तते **आतो धातोः** इति सूत्रम् आतो धातोः इत्यनेन सूत्रेण विधीयमानः लोपः अच्स्थानिकः वर्तते, तथा च अज्भिन्नः भत्वेनाक्षिप्तप्रत्ययविशेषनिमित्तकः अप्यस्ति, अतोऽत्र परिभाषा प्रवर्तते। अतः लोप दृष्टौ टापिति प्रत्ययः असिद्धो न भविष्यति तदा याः पश्यतीत्यत्र लोपापत्तिरूपदोषःतदवस्थः तन्निवारणाय क्रियावाचित्वमिति विशेषणं सार्थकमस्तीति।

पुनरुच्यते भगवता भाष्यकारेण **त्तवः श्च** इत्यादिप्रयोगसिध्यर्थम् **आतो धातोः** इत्यत्र वार्तिकमकारि **आतोऽनापः**[5] इति अर्थात् आपभिन्नः आकारस्य लोपो भवति, याः पश्यतीत्यत्र आप्

---

[3] अ.६.४.१४०

[4] अ. ८.३.१५

[5] अ. ७.१.३७

सम्बन्ध्याकारः वर्तते अतः लोपस्य प्राप्तिरेव नास्ति तर्हि तदवारणाय क्रियावाचित्वम् इति विशेषणम् अयुक्तमेव यतः प्राप्ते सति बाधनम् अप्राप्ते कुतो बाधनस्यावश्यकता।

यदि क्रियावाचित्वपदं न दद्मः तर्हि विकल्पार्थकस्य वा इति शब्दस्यापि भ्वादीगणपठितानुपूर्वीसदृशानुपूर्वी वर्तते। अतः एतस्यापि वा इत्यस्यापि धातुसंज्ञा भविष्यति तथा सति तस्य वा इति अव्ययस्य प्रातिपदिकसंज्ञा न भविष्यति यतः अ**र्थवदधातुरप्रत्ययः प्रातिपदिकमित्यत्र**[6] अधातुः इत्युक्तत्वात् , तस्मात् प्रातिपदिकाभावात् सुबोत्पत्तिर्न भविष्यति, तेन पदत्वं न सेत्स्यति, पदाभावे अपदं न प्रयुञ्जीत् इति नियमात् तस्य प्रयोगः न भविष्यति। अतः एतादृशदोष वारणाय क्रियावाचित्वम् इति विशेषणं निवेशनीयमेवेति।

अत्र काशिकाकारस्तु-

भूवादीनां वाकारोऽयं मङ्गलार्थः प्रयुज्यते।
भुवो वार्थः वदन्तीति भ्वार्था वा वादयः स्मृताः।।

काशिकाकारस्य मते तु वा इति मङ्गलार्थः प्रयुक्तो भवति। यदि वृत्तौ भ्वादयः इति पदं नोच्यते तर्हि का हानिः यदि भ्वादयः नोच्यते तर्हि सूत्रार्थः एवं भविष्यति क्रियावाचकत्वं धातुत्वमिति तदा हिरुक्(वर्जनक्रियावाची अव्ययम्) तथा पृथक् इत्याद्यव्ययानापि धातु संज्ञा भविष्यति तन्माभूत अतः भ्वादिगणपठितत्वमित्युक्तं तथा उक्ते सति हिरुक् इत्यादिनां भ्वादिगणे पाठाभावात् धातुसंज्ञा न भवति अतः भ्वादयः इतिपदमावश्यकमेव।

प्रकृतौ भ्वादयः इत्यस्य सार्थकता नागेशभट्टः लघुशब्देन्दुशेखरे इत्थम् अवोचत् यदि भ्वादयः इति नोच्यते तर्हि आज्ञापयति इत्यस्मिन्नर्थे प्राकृतौ आणवयति तथा च वर्तयति इत्यस्मिन्नर्थे वट्टयति इति प्रयुज्यते एतयोः अपि धातुत्वं स्यात् तन्निवारणाय भ्वादयो निवेशितः अन्यथा उपर्युक्तस्थलद्वये अपि प्रकृतिविभाग क्रियावाचित्वाद्धातुत्वमुपपद्येत तथा च शास्त्रप्रयोगविषयत्वं जायेत भ्वादयः कथिते तु तत्र पाठाभावात् धातुसंज्ञा न भवतीति।

यदि भ्वादिगणपठितत्वेसति क्रियावाचकत्वं धातुत्वमुच्यते(क्रियावाचित्वे सति भ्वादिगणपठितानुपूर्वीसदृशानुपूर्वीमन्तः धातुसंज्ञकाः स्युः)। तर्हि **ऋतेरीयङ, स्तम्भु इत्यादयः** सूत्रमात्रे एव निर्दिष्टः भ्वादिगणे एतेषां पाठः न विद्यते तथा सति कथं धातुसंज्ञा भवति।

[6] अ. १.२.४५

भवतु यद्यपि स्तन्भु इत्यादिनां धातुनां पाठः भ्वादिगणेषु नास्ति तथापि स्तन्भु इत्यादिनां धातुसंज्ञा **उदित्करणत्वात्** सेत्स्यतीति, अन्यथा उदित्करणं व्यर्थं स्यात् अतः उदिदित्यनेन धातुसंज्ञायाः अनुमानं क्रियते। **चुलुम्पादि** इत्यत्र **बहुलमेतन्निदर्शनम्** इति गणसूत्रेण संज्ञा सेत्स्यति। उपर्युक्तगणसूत्रस्याभिप्रायो विद्यते यत् एतन्निदर्शनम् अर्थात् भ्वादि इति निदर्शनं बहुलाभिप्रायात् तस्मात् क्वचित् भ्वादिगणपठितत्वाभावे अपि बाहुलकात् धातुसंज्ञा सेत्स्यति। तदा सति एतादृशार्थस्वीकरणे नास्ति कुत्रापि दोषः।

इयं धातुसंज्ञा महासंज्ञा वर्तते। **दधति क्रियामिति धातुः**। धा धारणपोषणयोः इत्यस्मात् धातोः धारणार्थे **औणादिकः तुन प्रत्यये** कृते धातु इति जाते तस्माद्विभक्तिकार्ये प्रथमाविभक्तौ एकत्वविवक्षायां धातुः इति रूपं भवति।एवं प्रकारेण इयं संज्ञा स्वीयानुरूपभूवादीनां संज्ञीनामाक्षेपं करोति। अत एव अक्रियार्थकाणां धातुसंज्ञा न भवतीति।

उपसंहारः-

भूवादयो धातवः इति धातुसंज्ञा विधायकं सूत्रं भवति। तत्र भ्वादिगणपठितत्वे सति क्रियावाचकत्वं धातुत्वमिति प्रतिपादितम्। **फलव्यापारौ धात्वर्थौ** भवतः।

उपयुक्तग्रन्थसूची

1. वैयाकरणसिद्धान्तकौमुदी(वासुदेवदीक्षित प्रणीत "बालमनोरमा- व्याख्या" अर्थप्रकाशिका नामक विस्तृत हिन्दी व्याख्या तथा संस्कृतरूपसिद्धि सहित)।
2. वैयाकरणभूषणसारः(दर्पण- संवलितः सुबोधनी हिन्दीव्याख्योपेतः, डा चन्द्रिका प्रसाद द्विवेदी चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन वाराणसी)।
3. लघुशब्देन्दुशेखरः(म.म. श्रीनित्यानन्दपन्तपर्वतीयविरचितेन शेखरदीपकाख्येन टिप्पणेन समुज्ज्वलितः भूमिकालेखकः पण्डित श्री गोपालशास्त्री नेने,बनारस गवर्नमेण्ट-संस्कृतकौलेजाध्यापकः।
4. विष्णुप्रसाद उपाध्यायस्य लेखः
5. व्याकरण महाभाष्यम्(प्रथमनवाह्निकम्, प्रदीप-उद्योतव्याख्यानम्)

International Journal of Indian Languages and Literature,Vol.2 Issue.4 ,March-2017, ISSN(O):2455-1678

ऊँ नमश्चण्डिकायै

श्रीदुर्गासप्तशत्याः षष्ठीतत्पुरुषसमासः एकमध्ययनम्

Harishchandra Jha
Research Scholar
RSVPTirupati

सुविदितमेव विपश्चितां यल्लोके न विद्यते कोऽप्यज्ञानी जीवः। सर्वोऽपि ज्ञानी भवतीति सप्तशत्यां बादरायणः प्रतिपादयामास। तद्यथा –

ज्ञानमस्ति समस्तस्य जन्तोर्विषयगोचरे।
ज्ञानिनो मनुजाः सत्यं किन्तु ते नहि केवलम्।
यतो हि ज्ञानिनः सर्वे पशुपक्षीमृगादयः।।

तथापि तेषु मानवः श्रेष्ठतमः। यतः चतुवर्गफलप्राप्त्यै वेदवेदाङ्गोपनिषदारण्यकब्राह्मणवेदान्तपुराणादीनि प्रथितानि। एतेषूपर्युक्तेषु काभिश्चिदाकृतिभिः (वर्णैः) मन्त्रतत्वोपदेशकथाज्ञानादीन्युक्तानि। तत्सर्वमपि भाषयैवावगम्यते।सैषा भाषा वस्तुतः सर्वेष्वपि जीवेषु वर्तते। परञ्च तेषाङ्काचिदव्यक्ता भाषा भवति तथाऽकृतिमदक्षरमपि ज्ञातुन्न प्रभवतीति ज्ञानाभावत्वमपि विद्यते। एतेषामपेक्षया मानवानाङ्काचिद्व्यक्ता भाषा विशिष्टज्ञानञ्च भवति। येन मानवस्तत्तद्वेद प्रतिपादित विषया ज्ञात्वा चतुवर्गफलाप्तये यतते।उपर्युक्तवेदादीनामर्थावबोधः नात्यन्तं सरलः। एतदर्थमृषिभिः षडङ्गानिवेदस्य प्रतिपादितानि। यैः कलिज्ञानाधतमसिसञ्चरतामपथेपदन्निधत्ताङ्कर्तव्याकर्तव्यमजानताञ्जनानाङ्कैवल्यं सारल्येन स्यात्।
तेषु मुखमङ्गमाद्यं सोपानञ्च भवति व्याकरणम्। तद्यथोक्तं हरिणा –

इदमाद्यं पदस्थानं सिद्धिसोपानपर्वणाम्।
इदं सा मोक्षमानानामजिह्मा राजपद्धतिः।।

परिस्कारपरिपूताम्भाषाञ्चिकीर्षवो व्याकरणमेव भजन्ते।एतज्ज्ञानरहितञ्जनाः विवक्षवः कुर्वन्ति सभास्वात्मानमुपहासभाजनम्। यतो ह्येतद्धिपदपदार्थशोधकं शास्त्रं, पदपदार्थशोधिते सति मीमांसया तत्तदर्थाबोधः।

वि+आङ् पूर्वकात् डुकृञ् करणे इति धातोःकरणाधिकरणयोश्च 117-3-13 इति सूत्रेण करणार्थे ल्युटि, अनुवन्धलोपे अनादाशे गुणे रपरत्वे व्याकरणमिति पदं निष्पद्यते। यस्यार्थः –

व्याक्रियन्ते व्युत्पाद्यन्ते प्रकृतिप्रत्ययविभागतत्तदर्थविभागतत्तदन्वयबोधविषयाः येन तद्व्याकरणम्। यथोक्तम् –

विविक्ताः साधवः शब्दाः प्रकृत्यादि विभागतः।
ज्ञाप्यन्ते येन शास्त्रेण तद्वै शब्दानुशासनम्।।

व्यासोऽप्याह –

सर्वार्थानां व्याकरणात् वैयाकरण उच्यते।
तन्मूलतो व्याकरणं व्याकरोतीति तत्तथा।। (महाभारते उद्योगपर्वणि 43-61)

किं बहुनोक्तेन – काणादं पाणिनीयञ्च सर्वशास्त्रोपकारकम्

समासः –

भाषादृढत्वं सम्पादनाय सभासु पाण्डित्य प्रदर्शनाय लघुतासम्पादनाय च समासः नितरामत्यन्तमुपयोगायेति।

व्याकरणाध्ययनस्य विविधप्रयोजनेष्विदमप्येकम्प्रयोजनम् –लघुत्वम् (यथोक्तम् – अर्धमात्रालाघवेन पुत्रोत्सवं मन्यन्ते वैयाकरणाः) समासेन तु भूयो लघुता दृग्गोचरी भवति। अत एवं वक्तुं शक्यते यद्व्याकरणे समासस्योत्कृष्टं महत्त्वं वर्तते।

समुपसर्गपूर्वकात् असु क्षेपणे इति धातोः भावे 3-3-18 इति सूत्रेण घञ् प्रत्यये अनुबन्धलोपे अत उपधायाः7-2-116इति सूत्रेण वृद्धौ समासःइति रूपं भवति। समासो नाम एकाधिकपदानामेकीभवनमेव।कौमुद्यान्तु – समसनं समासः इत्युक्तम्। समासो नाम संक्षेपः इति गीतादौ-

स च यो यत्प्रभावश्च तत्समासेन मे श्रृणु।
एतत्क्षेत्रसमासेन सविकारमुदाहृतम्।
समासेनैव कौन्तेय निष्ठा ज्ञानस्य या परा।

इत्यादिन्युदाहरणानि गीतायाः समासस्य संक्षेपार्थं बोधयति। तथा समुद्रगुप्तोऽपि कृष्णचरिते –

विस्तरेणोपदिष्टानां शब्दानां सूत्रभाष्ययोः।
निबन्धो यः समासेन संग्रहं तं विदुर्बुधाः।। इत्याह

स च समासः द्विविधः विशेषसंज्ञाविनिर्मुक्तः केवलसमासः(सुपसुपा)

द्वितीयस्तु विशेषसञ्ज्ञायुक्तश्चतुर्धा –

पूर्वपदार्थप्रधानोऽव्ययीभावःप्रथमः, उत्तरपदार्थप्रधानस्तत्पुरुषः द्वितीयः, अन्यपदार्थप्रधानः बहुव्रीहिस्तृतीयः,उभयपदार्थप्रधानःद्वन्द्वश्चतुर्थः ।

तत्र कारकप्रातिपदिकार्थव्यतिरिक्तस्य षष्ठीविभक्तिर्भवति सस्वामिभावादिसम्बन्धे एवं हेतु सर्वनामाद्यर्थेषु या षष्ठी तस्याः षष्ठ्याः षष्ठी 2-2-8 इति सूत्रेण समासो विधीयते।

श्रीदुर्गासप्तशती -सप्तशतं मन्त्राः प्रमाणमस्या इत्यर्थे सप्तशतशब्दात् तदस्य परिमाणम् 5-1-57 इति सूत्रेण ठक् प्रत्यये द्विगोर्लुगनपत्ये 4-1-88 इति सूत्रेण लुक् द्विगोः 4-1-21 इति सूत्रेण ङीष् प्रत्यये अनुबन्धलोपे ततस्सुप्रत्यये हल्ङ्याब्भ्योदीर्घात्सुतिस्यपृक्तं हल्6-1-68 इति सूत्रेण सोर्लोपे सप्तशती इति पदन्निष्पद्यते।

मार्कण्डेयपुराणान्तर्गताष्टसप्ततितमाध्यायादारभ्य नवतितमाध्यायपर्यन्तं त्रयोदशाध्यायात्मिकेयं सप्तशती वर्तते।अत्रसप्तशतं मन्त्राः विद्यन्ते।अत्र सप्तशतमन्त्रेषु भगवत्याः(महाकाली,महालक्ष्मी,महासरस्वती इत्येताषां) चरित्रत्रयं वर्णितमस्ति। तेषु चरित्रेषु षष्ठितत्पुरुषस्योदाहरणानि बहुनि विलसन्ति। तेषु कानिचिदुदाहरणान्यधः प्रस्तुयन्ते।

तत्र प्रथमोऽध्याये

सावर्णिः **सूर्यतनयो** यो मनुकथ्यतेऽष्टमः। निशामय **तदुत्पत्तिः** विस्तराद्गदतो मम।।1

सूर्यतनयः सूर्यस्य तनयः इति लौकिकविग्रहे सूर्य+ ङस् तनय +सु इत्यलौकिकविग्रहे समर्थयोःपदयोः प्राक्कडात्समासः 2-1-3 इत्यधिकारे पठिते षष्ठी2-2-8 इतिसूत्रेण तत्पुरुषसमासे समासत्वात् कृतद्धित्तसमासाश्च 1-2-46 इति सञ्ज्ञाविधायकेन सूत्रेण प्रातिपदिकसञ्ज्ञा, प्रतिपदिकत्वात् सुपो धातुप्रातिपदिकयोः 2-4-71इति सूत्रेण सुब्लुक् सूर्य+ तनय इति जाते प्रथमानिर्दिष्टं समास उपसर्जनम्1-2-43अनेन सञ्ज्ञाविधायकेन सूत्रेण उपसर्जनसञ्ज्ञा,उपसर्जनत्वात् उपसर्जनं पूर्वम् 2-2-30 इति विधिसूत्रेण सूत्रे प्रथमानिर्दिष्टषष्ठीविभक्त्याः(सूर्य इत्यस्य)पूर्वप्रयोगे सूर्यतनय इति जाते कृतद्धित्तसमासाश्च 1-2-46 इति सञ्ज्ञाविधायकेन सूत्रेण प्रातिपदिकसञ्ज्ञा,प्रतिपदिकत्वात् प्रत्ययः 3-1-1 परश्च 3-1-2 ङ्याप्प्रातिपदिकात् 4-1-1 इति सूत्रत्रयाधिकारे विद्यमानेन स्वौजसमौट्छष्टाभ्याम्भिस्ङेभ्याम्भ्यस्ङसिभ्याम्भ्यसोसाम्ङ्योस्सुप् 4-1-2 विभक्तिश्च 1-4-104 सुपः 1-4-103 इतिसूत्राभ्यां विभत्येकवचनादिसञ्ज्ञत्वात् प्रथमैकवचने सु विभक्तिः सूर्यतनय+ सु इति जाते उपदेशेऽजनुनासिक इत 1-3-2 इति सूत्रेण इत्संज्ञा तस्यलोपः1-3-9 इति सूत्रेण इत्संज्ञकस्य उकारस्य लोपे सूर्यतनय+ स् इति जातेससजुषो रुः8-2-66 इति सूत्रेण सस्य रुत्वे खरवसानयोर्विसर्जनीयः 8-

International Journal of Indian Languages and Literature,Vol.2 Issue.4 ,March-2017, ISSN(O):2455-1678

3-15 इति सूत्रेण विसर्गे सूर्यतनयः इति रूपं भवति।एवं ह्यधोलिखितानां रूपाणि भवन्ति।अधः स्थूलाक्षरैरुदाहरणानि निर्दिष्टानि तेषामुपर्युक्तमिवरूपाणि सिद्धयन्ति।

महामायानुभावेन यथा मन्वन्तराधिपः। स बभूव महाभागः सावर्णिस्तनयो रवेः ।।

ततः **स्वपुरमा**यातो **निजदेशाधिपो**ऽभवत्। आक्रान्तः स महाभागस्तैस्तदा प्रबलारिभिः।।

ततो मृगयाव्याजेन हृतस्वाम्यःस भूपतिः। एकाकी हयमारुह्य जगाम गहनं वनम्।।

स तत्राश्रममद्राक्षीद् द्विजवर्यस्य मेधसः। प्रशान्तश्वापदाकीर्णं **मुनिशिष्यो**पशोभितम्।।

तत्र**विप्राश्रमाभ्यासे** वैश्यमेकं ददर्श सः। स पृष्टस्तेन कस्त्वम्भोः हेतुश्चागमनेऽत्र कः।।

पुत्रदारैर्निरस्तश्च धनलोभादसाधुभिः। विहीनःच धनैर्दारैर्पुत्रैरादाय मे धनम्।।

यैः संत्यज्य **पितृस्नेहं** धनलुबधैः निराकृतः। पतिस्वजनहार्दं च हार्दि तेष्वेव मे मनः।।

तथापि **ममतावर्ते मोहगर्ते** निपातिताः। महामायाप्रभावेण संसारस्थितिकारिणः ।।

विश्वेश्वरीं जगद्धात्रीं स्तिसंहारकारिणीम्। निद्रां भगवतीं विष्णोरतुलतेजसः प्रभुः ।।

तथापि **ममतावर्ते मोहगर्ते** निपातिताः। **महामायाप्रभावेण** संसारस्थितिकारिणः ।।

साविद्या परमा मुक्तिर्हेतुभूता सनातनी। संसारबन्धहेतुश्च सैव **सर्वेश्वरेश्वरी** ।।

नित्यैव सा जगन्मूर्तिस्तया सर्वमिदं ततम्। तथापि **तत्समुत्पत्ति**र्बहुधा श्रूयतां मम ।।

तदा द्वावसुरौ घोरौ विख्यातौ मधुकैटभौ। **विष्णुकर्ण**मलोद्भूतौ हन्तुं ब्रह्माणमुद्यतौ ।।

स नाभिकमले विष्णोः स्थितौ ब्रह्मा**प्रजापतिः**। दृष्ट्वा तावसुरौ चोग्रौ प्रसुप्तञ्च जनार्दनम्।।

विश्वेश्वरीं जगद्धात्रीं स्थितिसंहारकारिणीम्। निद्रां भगवतीं विष्णोरतुलतेजसः प्रभुः ।।

प्रकृतिः त्वं च सर्वस्य **गुणत्रय**विभाविनी। कालरात्रिर्महारात्रिर्मोहरात्रिश्च दारूणा ।।

प्रवोधं च **जगत्स्वामी** नीयतामच्युतो लघु। बोधश्च क्रियतामस्य हन्तुमेतौ महासुरौ ।।

उत्स्थौ च **जगन्नाथस्तया** मुक्तो जनार्दनः। एकार्णवेहिशयनात्ततः स ददृशे च तौ ।।

अथ द्वितियोध्याये

तत्रासुरैर्महावीर्यै**र्देवसान्यं** पराजितम्। जित्वा च सकलान्देनानिन्द्रोभून्महिषासुरः ।।

एतद्वः कथितं सर्व**ममरारि**विचेष्टितम्। शरणं च प्रपन्नाः स्मो वधस्तस्य विचिन्त्यताम् ।।

अतुलं तत्र **तत्तेजः** सर्वदेव शरीरजम्। एकस्थं तदभून्नारी व्याप्त**लोकत्रयं** त्विषा ।।

यदभूच्छाम्भवं तेजः तेनाजायत **तन्मुखम्**। याम्येन चाभवन्केशाः बाहवो विष्णुतेजसा ।।

तस्यास्तु दन्ताः सम्भूताः प्राजापत्येन तेजसा। नयनत्रितयं जज्ञे तथा**पावकतेजसा** ।।

नागहारं ददौ तस्यै धत्ते यः पृथिवीमिमाम्।

शस्त्रास्त्रैर्बहुधामुक्तैरादीपितदिगन्तरम्। **महिषासुरसेना**नीचिक्षुराख्यो महासुरः ।।
मुमो**चासुरदेहेषु** शस्त्राण्यस्त्राणि चेश्वरी। सोऽपि क्रुद्धो धुतसटो देव्या वाहनकेशरी ।।
केचिन्निपतिता भूमौ भिन्नाः शूलेन वक्षसि। निरन्तराः **शरौघेण** कृताः केचिद्रणाजिरे ।।
शोणितौघा महानद्यः सद्यस्तत्र प्रसुस्रुवुः। मध्ये **चासुरसैन्यस्य** वारणासुरवाजिनाम् ।।

अथ तृतीयोऽध्यायः

निहन्यमानं **तत्सैन्यमवलोक्य** सहासुरः । सेनानिश्चिक्षुरः कोपाद्ययौ योद्धुमथाम्बिकाम्।।2
स देवीं शरवर्षेण ववर्ष समरेऽसुरः ।यथा **मेरुगिरेः** शृङ्गं तोयवर्षेण तोयदः।।3
तस्य छित्वा ततो देवी लीलयैव **सरोत्करान्।** जघान तुरगान्वाणैर्यन्तारं चैव वाजिनाम्।।4
तस्याः खड्गो भुजं प्राप्य पफाल**नृपनन्दन**। ततो जग्राह शूलं स कोपादरुणलोचनः।।8
चिक्षेप च ततस्तत्तु भद्रकाल्यां महासुरः। जाज्वल्यमानं तेजोभी **रविबिम्बमिवाम्बरात्**।।9
हते तस्मिन् महावीर्ये महिषस्य **चमूपतौ**। आजगाम गजारूढश्चामरस्त्रिदशार्दनः।।11
ततः सिंहः समुत्पत्य **गजकुम्भान्तरस्थि**तः बाहुयुद्धेन युयुधे तेनोच्चैस्त्रिदशारिणा ।।14
ततो वेगात् खमुत्पत्य निपत्य च **मृगारिणा**। करप्रहारेण शिरश्चामरस्य पृथक्कृतम्।।16
उदग्रश्च रणे देव्या शिलावृक्षादिभिर्हतः। दन्तमुष्ठितलैश्चैव करालश्च निपातितः।।18
देवी क्रुद्धा गदापातैः चूर्णयामास चोद्धम्। बाष्कलं भिन्दिपालेन बाणैस्ताम्रं तथान्धकम्।।19
उग्रास्यमुग्रीर्यं च तथैव च महाहनुम्। त्रिनेत्रा च त्रिशूलेन जघान परमेश्वरी।।20
बिडालस्यासिना कायात्पाटयामास वै शिरः। दुर्धरं दुर्मुखं चोभौ शरैर्निन्ये **यमक्षयम्**।।21
एवं संक्षीयमाणे तु **स्वसैन्ये** महषासुरः। माहिषेण स्वरूपेण त्रासयामास तान् गणान्।।22
कांश्चित्तुण्ड प्रहारेण खुरक्षेपैस्तथापरान् । लाङ्गुलताडितांश्चान्यान् शृङ्गाभ्याञ्च विदारितान्।।23
वेगान कांश्चित्परान्नादेन भ्रमनेन च । निःश्वासपवनेनान्यान्पातयामास भूतले।।24
निपात्य **प्रमथानीकम**भ्यधावत सोऽसुरः। सिहं हन्तुं महादेव्याः कोपञ्चक्रे ततोऽम्बिका।।24
ततो हाहाकृतं सर्वं **दैत्यसैन्यं** ननाश तत्। प्रहर्षं च परं जग्मुः सकलाः **देवतागणाः**।।41
तुष्टुवुस्तां सुरा देवीं सह दिव्यैर्महर्षिभिः । जगु**र्गन्धर्वपतयो** ननृतुश्चा**पसरसोगणाः** ।।42

अथ चतुर्थोऽध्यायः

शक्रादयः **सुरगणाः** निहतेऽतिवीर्ये तस्मिन्दुरात्मनि **सुरारिब**ले च देव्या।
देव्या यया ततमिदं **जगदात्म**शक्त्या निःशेष**देवगण**शक्तिसमूहमूर्त्या।
सा चण्डिकाखिल**जगत्परिपालनाय** नाशाय चाशुभभयस्य मतिं करोतु।।4

किं वर्णयाम तव रूपमचिन्त्यमेतत् किं चातिवी**र्यमसुरक्षयकारि** भूरि।
सर्वाश्रयाखिलमिदं **जगदंशभूत**मव्याकृता हि परमा प्रकृतिस्त्वमाद्या।।7
श्रीः **कैटभारि**हृदयैककृताधिवासागौरी त्वमेव शशिमौलिकृतप्रतिष्ठा।।11
दारिद्र्यदुःखभयहारिणि का त्वदन्या **सर्वोपकार**करणाय सदार्दचित्ता।।17
एभिर्हतैर्जगदुपैति सुखं तथैते कुर्वन्तुनामनरकाय चिराय पापम्।
संग्राममृत्युमधिगम्य दिवं प्रयान्तु मत्वेति नूनमहितान्विनिहंसि देवि।।18
खड्गप्रभानिकरविस्फुरणैस्तथोग्रैः शूलाग्रकान्ति निवहेन दृशो सुराणाम्।
केनोपमाभवतु तेस्य पराक्रमस्य रूपं च **शत्रुभयकर्यतिहा**रि कुत्र।
शूलेन पाहि नो देवि पाहि खड्गेन चाम्बिके। **घण्टास्वनेन** नः पाहि **चापज्यानिः** स्वनेन च।।24
इत्येतदकथितं भूप संभूता सा यथा पूरा । देवी **देवशरीरेभ्यो** जगत्रयहितैषिणी।।40
पुनश्च **गौरिदेहात्सा** समुद्भूता यथाभवत्। वधाय दुष्ट दैत्यानां तथा शुम्भनिशुम्भयोः ।।41

एवं हि त्रयोदशाध्यायेषु भूयांसि उदाहरणानि सन्ति। विस्तारभयादत्रैतावता लिख्यते मदीये शोधप्रबन्धे विस्तरेणायं विषयः प्रस्तौष्यते।

संदर्भग्रन्थसूची

1.वाक्यपदीयम्– श्रीभर्तृहरिः, चौखम्बा संस्कृत सिरीज्, वाराणसी,२०००.

2.**श्रीदुर्गासप्तशतीरहस्य** - आदित्यप्रकाशन भोपाल्,चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन्, वाराणसी,

3.महाभारतम्– व्यासः, भण्डारकर ओरियण्टल् रिसर्च इन्स्टिट्यूट्, पूना.

4.**अष्टाध्यायी –**पाणिनिः, श्रीशान्तिस्वरूप कपूर, श्रीरामलाल् कपूर् ट्रस्ट प्रेस्, बहालगढ, हरियाणा १९८५.

5.**सिद्धान्तकौमुदी**- भट्टोजिदीक्षितः, निर्णयसागर मुद्रणालयः, मुम्बई, १९१५.

6.मार्कण्डेयपुराणम्- चौखम्बा संस्कृत सिरीज् आफीस्, वाराणसी, १९६८.

7.श्रीदुर्गासप्तशती- चौखम्बा संस्कृतप्रतिष्ठान्, दिल्ली, १९८५.

संस्कृतसाहित्यस्य वैशिष्ट्यम्

डा. नारायणम् सुरेश्बाबु:
संस्कृताध्यापक:,
आन्ध्रलोयोलकळाशाला,
विजयवाडा-520008
सञ्चारवाणी-9866282107
विद्युल्लेखा-lochansuresh2005@gmail.com

प्रस्तावना -

भारतीयसंस्कृतिर्जीवनविधानं नैकशास्त्रविज्ञानाञ्च संस्कृतभाषायां वर्तते। "संस्कृतं नाम दैवी वाक्' इत्यनेन संस्कृतं परमेश्वरेण निर्मिता भाषेति प्राज्ञा: कथयन्ति। व्याकरणसम्बन्धी दोषरहिता व्यवस्थितक्रियाकारकसमन्विता संस्कृतभाषेति कथ्यते। सम्प्रत्यस्माकं देशे हिन्दीमराठीकन्नडतेलुगुप्रभृत्य: भाषा: एवमेव पाली अपभ्रंशादि प्राकृतभाषाश्च प्रचलिता: आसन्। तासां मध्ये संस्कृतभाषा अत्यन्तप्रामुख्यमावहति विशिष्टसाहित्येन।

विना संस्कृतभाषाध्ययनं भारतीयानामितिहासज्ञानं, सामाजिकविकास:, नैकविज्ञानसमुपार्जनं स्पष्टरूपेण न साध्यं भवति। माक्समुल्लर् महापण्डितेनाभिव्यक्तं यन्न केवलं वेदपुराणाध्ययनेन भारतीयजीवनं किन्तु आर्याणां संस्कृति:, विज्ञानं, चारित्रकांशाश्च मानवजाते: स्थिरीकरणाय मानवानां कृते धर्मशास्त्राणामाविर्भावञ्च संस्कृतभाषया एवं साध्यं भवतीति।

:भारतदेशे प्राचीनकालादारभ्य विश्वामित्रात्रेयादि वेदमहर्षिभिर्मन्वादिशास्त्रकारै, गौतमकण्वकपिलादिमहर्षिभि:, पाणिनिकात्यायनपतञ्जिरादि व्याकरणशास्त्रज्ञै:, वाल्मीकिकाळिदासादिमहाकविभि :संस्कृतभाषेण शाखोपशाखारूपेण विस्तृतिं प्राप्ता। न केवलमस्या : बहून्यध्ययनानि प्रचलन्तीति कथने :विज्ञानसमुपार्जनाय भारतदेशे अपि च विश्वे तस्या :भाषाया नास्त्यतिशयलेश।:

International Journal of Indian Languages and Literature,Vol.2 Issue.4 ,March-2017, ISSN(O):2455-1678

1. संस्कृतशब्दस्य निर्वचनम्:-

विश्वप्राचीनभाषासु संस्कृतभाषैका। सुरभाषा, देवभाषा, अमरभाषा, देवनागरिभाषा, गीर्वाणभाषेत्यादिबहुभिर्नामभिरेषा कथ्यते। संस्कृतभाषातिसुन्दरभाषा ग्रीक्, ल्याटिन् इत्यादिभाषातोऽपि । एषा संस्कृतभाषा शुद्धोच्चारणेन व्यवह्रियते अतस्संस्कृतमिति शब्दस्सञ्ज्ञात:।

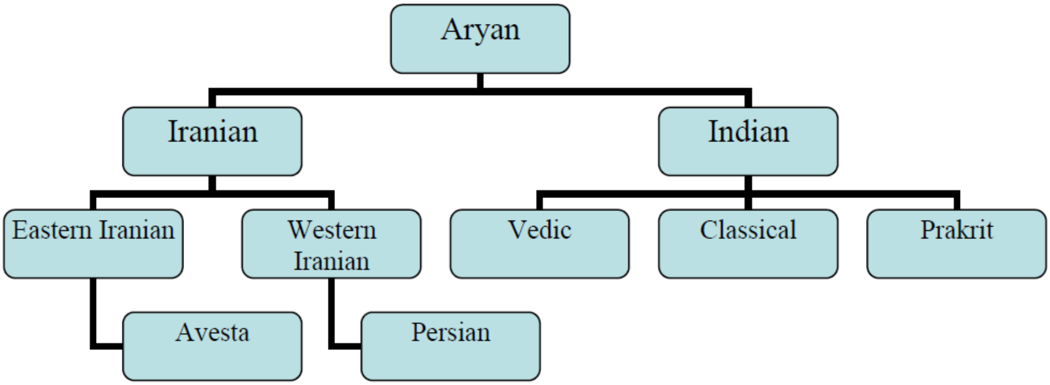

अत्र बहुभि: पण्डितै: प्रोक्तानि कानिचन संस्कृतशब्दस्य निर्वचनान्येवं वर्तन्ते-

"सम्यक् कृतं इति संस्कृतम्'

"भाषासु मुख्या मधुरा दिव्या गीर्वाणभारती'

"देवी वाचमजनयन्त देवास्तां विश्वरुपा: पशवो वदन्ति"

इत्याद्यनेकोक्तयो दृश्यन्ते। किन्तु तत्रापि "के च ते देवा:' इति विषये विपश्चितो नैकमत्यं पालयन्ति। केचिदिन्द्राद्यान् देवान् मन्यन्ते ये खलु त्रिदशालये वा देवनगरे निवसन्तीति अपरे तु "देवा वै विद्वांस:' इति। एतन्मतमनुसृत्य संस्कृतं विद्वत्समुदायस्य भाषेति व्यवह्रियन्ते। अधिकांशविचक्षणास्तु देवशब्देन त्रिदिवौकस: एव गृहीत्वा तत्पर्यायवाचिशब्दानामपि तत्र प्रयोगं कुर्वन्ति यथा "गीर्वाणभाषा', "सुरभाषे'ति।

विश्वभाषासु परिष्कृतं, परिशुद्धं व्याकरणादिदोषरहितमेव संस्कृतमिति। प्राचीनै: ऋषिभिर्मुनिभि: भाषागतदोषपरिष्कारेण, अपशब्दादिदोषवारणेन च या परिष्कृता व्यवहृतिमानीता सैव संस्कृतभाषेति सम्बोध्यते।

2. संस्कृतभाषास्वरूपम्: -

"संस्कृतमिति पदं सम्+कृ+क्त इत्येतेषां पदानां मेलनेनोत्पन्नम्। प्राप्यते भाषारूपार्थेऽस्य शब्दस्य प्रथमत: प्रोयोगो वाल्मीकिरामायणे एवम्-

यदि वाचं प्रदास्यामि द्विजातिरिव संस्कृतम्।
रावणं मन्यमाना मां सीता भविष्यति।।

वर्तते संस्कृतसाहित्ये महर्षिवाल्मीकिविरचितरामायणस्य वेदव्यासविरचित महाभारतस्य च लोकोत्तरमहत्त्वम्। भारतीयेतिवृत्तपरिज्ञानाय संस्कृतं विना अन्यो मार्ग: कोऽपि न विद्यत इति कथनं सत्यदूरं न भवति। एवं च भारतीयधर्मो भारतीयेतिहास:, भारतीयसदाचार: इत्यादिविषयाणां ज्ञानं संस्कृतं विना नैवोपलभ्यते। इयमेव प्राकृतभाषापदमुपगतवतीति केचन विदुषां मतम्। भारतीयानां जीवनोन्नायिका सत्यार्थप्रदर्शिनी च भवति। एवं आचारविचारप्रवर्तनी, कर्तव्याऽकर्तव्यबोधिनीचेति कथने न काचित् विप्रतिपत्ति:।

3. संस्कृतस्य भाषाशास्त्रीयमहत्त्वम्:-

यूरोपीयपरिवारे संस्कृतभाषैव प्राचीनतमा। संस्कृतं-ग्रीक्-लाटिन् भाषाणां तुलनात्मकाध्ययनेन भाषाविज्ञानस्योद्भव:। संस्कृतभाषायामुपलब्धं वाङ्मयं भाषाशास्त्रज्ञानस्या- वश्यकतां पूरयति। संस्कृतभाषा तुलनात्मकादेव नैकशास्त्रस्योत्पत्ति:। पार्यन्ते संस्कृतभाषाश्रयेण सर्वाऽपि भारतीयभाषास्सारल्येनावगन्तुम्। यतो हि प्रतिशतादारभ्याशीति पर्यन्तं नैकभाषासु यावत्संस्कृतशब्दा: प्रयुज्यन्ते। जर्मन्-फ्रेन्च-आङ्ग्लहिन्दीतेलुगु इत्यादि भाषाष्वपि महती संख्या दृश्यते। संस्कृतस्य तत्समतत्भवशब्दा: भाषाविज्ञानदृष्ट्या बहुमूल्यो निधिरिति प्रकटयन्ति भाषाशास्त्रज्ञा:।

केचन प्राज्ञा: संस्कृतभाषाया: श्रेष्ठत्वमेवं कथयन्ति-

"The discovery of the Sanskrit language led to the foundation of the science of comparative philology an acquaintance with the literature of the Vedas resulted in the foundation of the science of comparative Mythology."

- Macdonell

" In the earliest ages the Indians already analyzed their ancient sacred writings with a view to philology, classified the linguistic phenomena as a scientific system and developed their grammar so highly that even today modern philology can use their attainments as a foundation."

-Winternitz

International Journal of Indian Languages and Literature,Vol.2 Issue.4 ,March-2017, ISSN(O):2455-1678

4. संस्कृतसाहित्यस्य विभागद्वयम्:-

भारतीयजीवनहृदयाविष्करणाय संस्कृतसाहित्यं दर्पण इव भाति। एवमेव सामाजिकराजनीतिमतकळाशास्त्रादि विषायास्संस्कृतसाहित्ये विविधविभागरूपेण विलसन्ति। भारतदेशस्य प्राचीना: भौतिकाध्यात्मिकादिजीवनविषयास्संस्कृतसाहित्ये स्पष्टरूपेण विलसन्ति। धर्म:, सत्यं, दानशीलता परोपकार: इत्यादि विषयान् अनवरतं संस्कृतसाहित्यमेव मानवानां प्रति उद्बोधयति। आदर्शजीवनाय, आदर्शशीलाय, आशावादाय च संस्कृतसाहित्यमाश्रयणीयम्। सर्वलक्षणसमन्वितं संस्कृतसाहित्यं स्थूलरूपेण त्रिधा विभक्तमेवम्-

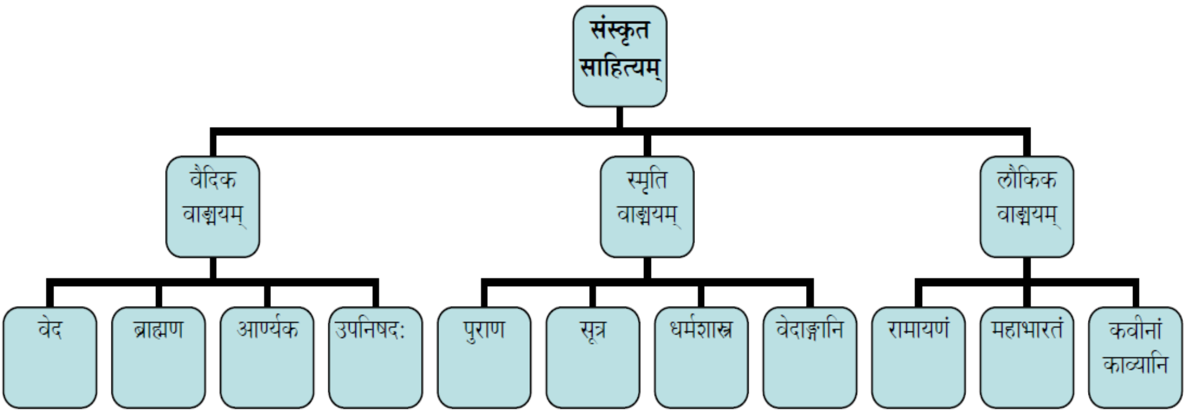

केचनप्राज्ञास्संस्कृतसाहित्ये द्वौविभागौ स्त: इत्येवं कथयन्ति-

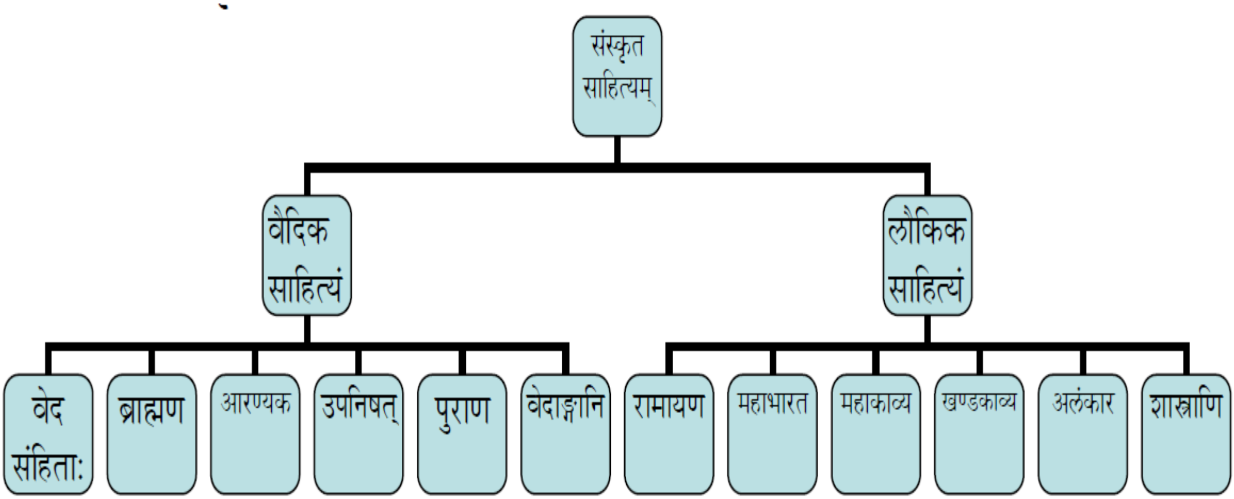

International Journal of Indian Languages and Literature,Vol.2 Issue.4 ,March-2017, ISSN(O):2455-1678

वेदशब्दो "विद् ज्ञाने' इत्यस्मात् धातोर्घञ् प्रत्ययमेलनेनोत्पन्नं भवति। एते ग्रन्था: भारतीयतत्त्वस्य मूलस्रोतांसीव शोभन्ते। वेदज्ञानं विना भारतीयतत्त्वस्य विवेचनं दुष्करं भवति। कालिदासादिकाव्येषु या संस्कृतभाषा प्रयुक्ता सैव लौकिमसंस्कृतमिति नाम्ना निर्दिश्यते।

5. संस्कृतसाहित्यस्य सार्वभौमत्वम्:-

अस्यां जगति सर्वासु संस्कृतिषु श्रेष्ठा भारतीयसंस्कृतिरिति कथनं सत्यदूरं न भवति। यस्मिन् काले देशानां जनास्सभ्यताहीनास्संस्कृतिरहिताश्च भवन्ति तदापि भारतीयसंस्कृति- स्सदाचारं निदिशन्ती सर्वलोकहितं वदन्ती धर्ममुपदिशन्ती च विराजते स्म। एवं विशिष्टलक्षणैरुपशोभितायास्संस्कृतेराधारशिलेति सुनिश्चिता। व्याकरणमण्डिता शब्दप्राचुर्येण युक्ता विविधविज्ञानपरिपूर्णगुणैस्संयुक्ता लौकिकपारलौकिकविषयबोधनेन संशोभिता गीर्वाण- वाण्येवेति कथने न दोषाय कल्पते। भाषेयं रम्या-मधुरा-दिव्या-सरला- सरसादि गुणैर्विभूषिता भवति।

सर्वे भवन्तु सुखिन: सर्वे सन्तु निरामया: ।
सर्वे भद्राणि पश्यन्तु मा कश्चिद् दु:खभाग्भवेत् ।।

इत्यादीनि सर्वथा सर्वदा सर्वलोकहितान्यमूल्यरत्नान्यनेकानि वेदोपनिषत्पुराणेतिहासस्मृति ग्रन्थेषु सन्ति। विलसन्त्येतानि सर्वाणि संस्कृतभषायामेव।

योगशास्त्रादारभ्य भोगशास्त्रपर्यन्तमनेकानि शास्त्राण्यस्यां गीर्वाण्यामेव सन्ति। एवं तत्र स्थितानि रोगधर्मार्थमोक्षादि शास्त्राणि अनवरतमस्या: वैशिष्ट्यं प्रबोधयन्ति। एतानि शास्त्राणि धर्मार्थकाममोक्षरूपचतुर्विधपुरुषार्थानां सम्पादनाय महदुपकुर्वन्ति। सच्चरित्रनिर्माणं सत्प्रेरणञ्च च संस्कृतभाषैव प्रयच्छति। मानवीयगुणानां सुमधुरविवेचनां जीवननिर्माणार्थं नैतिकाध्यात्मिकविषयाणां बोधनमियमेवोद्घोषयति। सैव संसारस्य सर्वासां भाषाणां जननीति विदुषामभिप्राय:। एवमनेकैर्विशिष्टलक्षणैरुपशोभितायामस्यामणुधर्मादारभ्य परब्रह्मपर्यन्तं स्थितवस्तूनां विवरणं सम्यगुपलभ्यते। भारोपीयपरिवारे प्रमुखा सती विलसत्येषा भारतीति कथने न काचित् विप्रतिप्रत्ति:।

सन्ति निखिलमपि वैदिकवाङ्मये सर्वप्राचीनग्रन्थाश्चत्वारो वेदा:, उपवेदा:, वेदाङ्गानि च प्रमुखानि। एवमेव दर्शनशास्त्राणि - धर्मशास्त्रं - अर्थशास्त्रं - कामशास्त्रं - पुराणानि – उपपुराणानि - स्मृतिग्रन्था:- काव्यं - नाटकं - गणितं - ज्योतिषं - आयुर्वेद: - धनुर्वेद: -
छन्दश्शास्त्रं- वास्तुकलाशास्त्रं - नीतिशास्त्रं - राजनीतिशास्त्रं - दर्शनशास्त्रं - कोशग्रन्था: - कथा: - निबन्धा:- साहित्यविमर्शश्चानुदिनं संस्कृतभाषाया: गौरवमभिवर्धयति। एवं विश्व- साहित्येषु

विविधविषयप्रबोधकं सत् संस्कृतं मकुटायते। अतो मानवजीवने उपयुक्ताय विविधशास्त्रज्ञानसम्पादनाय संस्कृतसाहित्यस्याध्ययनं महदुपकरोतीति कथने न संशीतिः।

एवं प्राचीनानां ऋषीणां महर्षीणां, कवीनां, तत्त्वज्ञानां, अनवरतश्रमस्यैव फलमेतद् यदीदृशं विपुलं संस्कृतवाङ्मयं दृष्टिपथमुपयाति।

* * * * *

पद्मश्रीपुल्लेलश्रीरामचन्द्रः - संस्कृतभाषासेवा

Dr.S.LAKSHMIBHAVANISANKARSARMA
Sanskrit Lecturer
Govt. College for women
GUNTUR
Andhra Pradesh

वेदान्तविशारद, वेदान्तवारिधि, शास्त्रकलानिधि, कालिदासज्ञानरत्न, विश्वभारती, वाचस्पति, महामहोपाध्याय, पद्मश्रीइत्यादिबिरुदाञ्चितःसंस्कृत- आन्ध्र-आङ्ग्ल-हिन्दीभाषासुप्रतिभासंपन्नः व्याकरण-वेदान्त-अलङ्कार-धर्म-अर्थादिशास्त्रेषुअनन्यसामान्यप्रतिभासंपन्नःअनुवाद-व्याख्यान-काव्यरचना-निघण्टुरचना-स्तोत्ररचना-व्यासरचना-विमर्शनादिप्रक्रियासुअद्वितीयः आचार्यपुल्लेलश्रीराम-चन्द्रमहोदयः। अयंमहोदयः आन्ध्रप्रदेशस्यपूर्वगोदावरीमण्डलान्तर्गतेइन्दुपुरम्नामकेग्रामे १९२७ तमेवर्षेअक्टोबर्-मासस्यत्रयोविंशतितिदिनाङ्के (23-1-1927) जन्मप्राप्तवान्।पुण्यदम्पतीसत्यवती - सत्यनारायणशास्त्रिणौअस्यजननीजनकौआस्ताम्।श्रीरामचन्द्रमहोदयःबाल्येस्वपितुःसकाशेएवस्वमातृभाषाम्आन्ध्रभाषाम्,ततःसंस्कृतभाषाम्चअधीत्यततश्चसंस्कृतव्याकरणशास्त्रंपञ्चमहाकाव्यादीनिचअधीतवान् ।तदनन्तरम्मद्रास्-नगरस्थसंस्कृतकलाशालायांविद्यामभ्यस्य' वेदान्तशिरोमणि' परीक्षायांसर्वप्रथ-मताम्अलभत।अत्रपठनसमयेसहविद्यार्थिभ्यःआङ्ग्लभाषांसम्यक्अभ्यस्तवान्।हिन्दीप्रचारसमित्याःविशारदपरीक्षायांचउत्तीर्णतांप्राप्तवान्। 1947 तमेवषमलिकिपुरम्ग्रामेएकस्यांपाठशालायाम्हिन्दीपण्डितत्वेन-अध्यापनवृत्तौनियुक्तः अयंतत्रकार्यंकुर्वन्नेव 1950 तमेवर्षेमेट्रिक्युलेषन्, 1952 तमेवर्षेतेलुगुविद्वान्च-अभ्यस्तवान्।1955तमेवर्षेबि. ए. पट्टांचप्राप्तवान्।ततःबेनारस्हिन्दूविश्वविद्यालयतःएम्. ए (संस्कृतम्), एम्. ए (आङ्ग्लम्) एम्. ए (हिन्दी) पट्टांचप्राप्रवान्। अनुपदमेवआन्ध्रप्रदेशस्यपूर्वगोदावरी-मणडलान्तर्गतअमलापुरस्थके.बि. आर्कलाशालायांप्रवक्तृपदम्अलङ्कृतवान्।1960तमेवर्षेहैदराबाद्-नगरस्थउस्मानियाविश्वविद्यालयेप्रवाचकपदमध्यगच्छत्। 1966 तमेवर्षे "The contribution of

Panditaraja Jagannatha to Sanskrit poetics" इत्यंशेपरिशोधनाग्रन्धं-समर्प्यउस्मानियाविश्वविद्यालयतःPh.Dपट्टांचप्राप्तवान् ।तत्रविश्वविद्यालयेस्थितस्य' संस्कृतपरिषदः" निर्देशकपदव्यामपिनियुक्तःअयंपञ्चदशाधिकान्संस्कृतग्रन्थान्मुद्रापयामास ।'सुरभारतीसमितिः", संस्कृतभाषाप्रचारसमितिः इत्यादिषुकार्यदर्शित्वम्, उपकुलपतित्वंचनिरूह्यनिरन्तरंसंस्कृतभाषासेवायामे-वकालंयापयामास। संस्कृत- आन्ध्र-आङ्ग्ल-हिन्दीइत्यादिबहुभाषाज्ञःअयम्आचार्यपुल्लेल-श्रीरामचन्द्रमहोदयः महान्कविः, शास्त्रज्ञः, आलङ्कारिकः,विमर्शकः, वैयाकरणः, व्याख्याकारःअनुवादकः,उपन्यासकश्चासीत् ।बहुभाषाकोविदःबहुशास्त्रज्ञश्चअयंप्रायः200ग्रन्थान्अरचयत् ।

साहित्यसेवा

अनेनमहोदयेनसंस्कृतभाषायांसुसंहतभारतम्इतिषडङ्करूपकम्,श्रीरामसहस्रनामस्तोत्रम्,श्रीत्यागराजसहस्र नामस्तोत्रम्,आदित्यसुप्रभातम्,श्रीसत्यशिवसुरेश्वरसुप्रभातम्, स्तुतिमञ्जरी, निबन्धभास्करः,रूपकपरचयः, कोवैरसः,पाश्चात्यतत्वेतिहासःइत्यादिप्रायशःविंशतिग्रन्थान्व्यरचयत् ।एवंसाहित्यसेवांकृतवान् ।

सुसंहतभारतम्

षडङ्कसहितरूपकमिदम्अनेनमहोदयेन1962तमेवर्षेरचितम् ।भारतस्वातन्त्र्योद्यमः,तत्संपादनंसर्वमपिश्रीरा मचन्दमहोदयःस्वबाल्येस्वयंदृष्टवान् ।महात्मागान्धी, नेहरूप्रभृतिभिःरचितमितिहासंसर्वमप्यपठत्। अत-एवस्वातन्त्र्योद्यमकालीनमितिवृत्तंसर्वम्अस्मिन्रूपकेसंक्षेपेणसरलतयासुमधुरयाभाषयाचसंस्कृतरूपकसंपाद नमनुसृत्यव्यरचयत् ।भारतदेशस्यस्वातन्त्र्योद्यमः,तस्यसंपादनम्,तल्लक्षण,समस्तभारतस्यऐक्यतावादःइ त्यादीनांविचारणमेवअत्रप्रधानमितिवृत्तम् ।वैदेशिकाःतद्वंशीभूताःकेचनधनलुब्धाःवञ्चनशीलाःभोगैकायत्त चित्ताःराजधर्मवर्जिताःआङ्ग्लेयानांभृत्यतामङ्गीकुर्वाणाःकेचनराजानःअन्येकेचनधूर्ताश्चभारतदेशस्यैक्यतांछे त्तुंप्रायतन्त ।नानाराष्ट्राः,विभिन्नाःभाषाः,नैकविधजातयःभारतेवर्तन्ते,तेषुविरोधःप्रकल्प्यतेचेत्भारतंसुसंहतंक दापिनभवतिइतिचार्चिलस्यवादंसमर्थयित्वाकेचनस्वार्थकायत्तचित्ताःदुष्टबुद्धयःतत्कल्पयितुंप्रयतितवन्तः । किन्तुराजनीतिचतुराणाम्भारतीयसंस्कृतेःपरिरक्षणेकटिबद्धानांमहात्मागान्धी,नेहरू,पटेलसदृशानाम्सहनशी लानांमार्गदर्शनेस्वातन्त्र्योद्यमसमयेस्वैःकृतांप्रतिज्ञांपालयन्तःसर्वेजनाःसुसंहतभारतम्समैक्यभारतमेवेतिनिरू पितवन्तः ।

हिन्दुमुस्लिमभेदभञ्जनविधौत्यक्तातनुःगान्धिना ।
यातोनेकविभिन्नराज्यकलहानुन्मूल्यतान्वल्लभः ।।
भाषाप्रान्तविभेदजांश्चकलहान्निर्वापयन्तोभृशं ।

नेतारोऽद्यहिनेहरूराष्ट्रप्रमुखाःक्लिष्यनतिरात्रिंदिवम्।।

मतविषयेअस्मिन्रूपकेएवंवर्तते -

आमुष्मिकार्थचिन्तायैमतानांकिलसम्भवः।
कथमैहिकराज्येषुमतभेदस्यपालनम्।।इति।

भरतवाक्यमपिएवंवतते-

स्वदेशक्षेमार्थंसकलजनतासौप्रयतताम्।
पराश्चास्मत्सीमाक्रमणकुविधोयान्तुविजिताः।।
समृद्धोऽयंदेशोविविधविभवैःसञ्चितबली।
विधत्तांसर्वत्राप्यनुपहतशान्तिंचभुवने।।

एवंसुसंहतभारतंनामरूपकंपुल्लेलश्रीरामचन्द्रमहोदस्यदेशभक्तिम्संस्कृतरूपकरचनासामर्थतांचप्रकटीकरोति।

अलङ्कारशास्त्रसेवा

अयंमहामहोपाध्यायःअलङ्कारशास्त्रेअद्वितीयप्रतिभासम्पन्नःइतिवक्तुंशक्यते।यतोहि - अलङ्कारशास्त्रेएम्ए. डिग्रीपठितवानयम्।"The contribution of Panditaraja Jagannatha to Sanskrit poetics"इत्यंशंस्वीकृत्यPh.Dकृतवान्।"अलङ्कारशास्त्रम्आधुनिकसाहित्यम्""संस्कतव्याख्यानविमर्शसंप्रदायमु'इत्यादिअलङ्कारशास्त्रग्रन्थान्आन्ध्रभाषायांलिखितवान्।

एवमेवध्वन्यालोकः, काव्यप्रकाशः, काव्यमीमांसा, काव्यादर्शः, औचित्यविचारचर्चा, काव्यालङ्कारः,काव्यालङ्कारसूत्रवृत्तिःइत्यादिसुप्रसिद्धसंस्कृतालङ्कारशास्त्रग्रन्थानां,बालनन्दिन्याख्यांव्याख्याम्आन्ध्रभाषायाम्आत्यन्तसरलशैल्यांरचितवान्।

मम्मटविरचितकाव्यप्रकाशस्यवालनन्दिन्याख्याम्आन्ध्रभाषाव्याख्यांकृतवान्।इमंग्रन्थंस्वगुरुभ्यःश्रीसुब्बरायशास्त्रिभ्यःकृतिसमर्पणंकृतवान्।अतएवग्रन्थारम्भेएवमुक्तम्-

श्रीसुव्वरायशास्त्रिभ्यःतेभ्यःसादरमर्प्यते।
काव्यप्रकाशव्याख्येयंतदाशीर्बलनिर्मिता।।

व्याख्यारम्भेएवमुक्तवान् -

नत्वाश्रीतातपादादीन्शास्त्रमन्त्रादिसद्गुरून्।
व्याख्यांकाव्यप्रकाशस्यकरोम्याख्यांयथामति।।इति।।

अयंग्रन्थःहेदराबाद्-नगरस्थसंस्कृतभाषाप्रचारसमितितः-1995तमेवर्षेमुद्रितः।

वामनविरचितस्यकाव्यालङ्कारसूत्राणिइत्यस्यापिवालनन्दिन्याख्याम्आन्ध्रभाषाव्याख्यांरचितवान् ।अत्रग्रन्थारम्भे -

नत्वाश्रीतातपादाद्यान्सर्वशास्त्रार्थसद्गुरून् ।
काव्यालङ्कारसूत्रान्ध्रव्याख्यांकुर्वेयथामति ।।

1981तमेवषजयलक्ष्मीपप्लिकेषनस्कद्वाराप्रथमतःमुद्रितःअयंग्रन्थः,ध्यपकानाम्छात्राणांचअत्यन्तअनुकूल तयावर्तते ।अतएवअनतिकालेएवद्वितियमुद्रनमपिकृतवन्तः । आनन्दवर्धनविरचितध्वन्यालोकस्यकृते, अभिनवगुप्तःलोचनाख्यांव्याख्यांरचितवान् ।आचार्यश्रीरामचन्द्रमहोदयःलोचनसहितध्वन्यालोकस्यबालन न्दिच्छांआन्त्रव्याख्यारचितवान् ।एतत्गथश्रीबद्रिरजुकृष्णमृर्तिमहोदयस्यकृतिसमर्पणंकृतवान् ।तथाहि-

सप्तवर्षाणिहेदराबाद्विश्वविद्यालयस्ययः ।
अवहत्कौलपत्यंचसर्वैःश्लाघितपालनः ।।
तस्मैसलोचनध्वन्यालोकव्याख्यासुधीमते ।
श्रीकृष्णमूर्तयेबालानन्दिन्येषासमर्प्यते ।
श्रीबद्रिराजवरवंशसुधार्णवेन्दो
विद्वद्वतंसहितमानसकृष्णमूते,
नैकोन्नताधिकृतिलब्धविशालकीर्तेः ।
आनन्दवर्धनमुपायनमस्त्विदंते ।।इति ।।

ग्रन्थारम्भेएवमुक्तवान्

नत्वाश्रीतातपादादीन्सर्वशास्त्रेषुसद्गुरून् ।
विवृणोम्यान्ध्रभाषायांध्वन्यालोकंसलोचनम् ।।इति ।।

व्याख्यानविधिःप्रथमतःध्वन्यालोकम्,ततःतस्यबालनन्दिनीव्याख्या,ततःलोचनम्,तदनन्तरंलोचनस्यबालन न्दिन्याख्याआन्ध्रव्याख्याइत्येवंक्रमेणवर्तते ।ध्वन्यालोकंसलोचनंअध्येतृणाम्अत्यन्तोपकारकंभवति । अनेनअस्यअलङ्कारशास्त्रपाण्डित्यम्,व्याख्यारचनासामर्थ्यंचअवगन्तुंशक्यते ।आन्ध्रप्रदेशसाहित्यअकाडमीद्वाराअलङ्कारशास्त्रेउत्तमपण्डितसत्कारंप्राप्तवान् ।

वेदान्तशास्त्रसेवा

अयंमहोदयःवेदान्तशास्त्रेऽपिअनन्यसामान्यप्रतिभासंपन्नःइतिवक्तुंशक्यते।वेदान्तशिरोमणिपरीक्षायांसर्वप्रथमत्वेनउत्तीर्णोऽयंअनेकवेदान्तग्रन्यान्अनुवादंकृतवान्।अनेकस्तोत्राणिरचितवान्।वेदान्तविषयकव्यासान्यनेकानिअनेनरचितानि। केनोपनिषद्, तैत्तिरीयोपनिषद्,प्रश्नोपनिषद, मुण्डकोपनिषद्, माण्डूक्योपनिषद्, ब्रह्मसूत्रशाङ्करभाष्यम्,श्रीमद्भगवदतीताशाङ्करभाष्यम्,जीवन्मुक्तिविवेकःइत्यादिवेदान्तग्रन्थानाम्आन्ध्रभाषायांव्याख्यानंविरच्यस्ववेदान्तप्रतिभांप्रकटीकृतवान्।The Upanishadic Phylosophy इतिग्रन्थम्आङ्ग्लभाषायांरचितवान्।सर्वदर्शनसंग्रहःइत्यस्यापिव्याख्यानंकृतवान्।एवंवेदान्तशास्त्रव्याप्त्यर्थम्एषमहोदयःमहतींसेवांकृतवान्।

व्याकरणशास्त्रसेवा

लघुसिद्धान्तकौमुदी,वाक्यपदीयम्इत्यादिव्याकरणशास्त्रग्रन्थानामपिआन्ध्रभाषाव्याख्यानंकृत्वाव्याकरणशास्त्रेऽपिअद्वितीयांप्रतिभांप्रदर्शितवान्।

लघुसिद्धान्तकौमुद्याःबालनन्दिन्याख्यांआन्ध्रभाषाव्याख्यांरचितवान्।इमंग्रन्थंउस्मानियाविश्वविद्यालयस्यआन्ध्रशाखाध्यक्षेभ्यःडा.दिवाकर्ल.वेङ्कटावधानिमहोदयेभ्यःकृतिसमर्पणंकृतवान्।ग्रन्थारम्भेश्रीरामचन्द्रमहोदयस्यव्याकरणोपाध्याःके. सुब्बरायशास्त्रिमहोदयःस्वाभिप्रायंएवमुक्तवान्-

వేదాన్తశిరోమణి, పరీక్షయందు ఉత్తీర్ణుడై అద్వైతవేదాంతశాస్త్రమున విశిష్టపాండిత్యము గలవాడైయ్యును, ఈతడు వ్యాకరణశాస్త్రగ్రంథమునకిట్టి నిర్దుష్ట వివరణముతో నాంధ్రీ-కరణమొనర్చుట ఈతని శేముషీవిశేషమునకు నికషోపలము. ధాతుప్రకరణమున ప్రక్రియాధాత్వర్థనిరూపణాదికము, కృత్తద్ధితాదిప్రక్రియాప్రదర్శనము శిష్యోపాధ్యాయు-లకు చాలనుపకారకము इति।

अरयअयंभावःविद्यतेयत्-

वेदान्तशिरोमणिपरीक्षायाम्उत्तीर्णतांप्राप्यअद्वैतवेदान्तशास्त्रेविशिष्टपाण्डित्यवानपिअयंव्याकरणशास्त्रग्रन्थानामपिईदृशंनिर्दुष्टविवरणयुत्ताम्आन्ध्रीकरणम्इत्येतत्अरयशेमुषीविशेषस्यनिकषोपलम्।धातुप्रकरणेप्रक्रियाधात्वर्थनिरुपणादिकम्कृत्तद्धितादिप्रक्रियाप्रदर्शनंचशिष्योपाध्यायानांचअत्यन्तमुपकारकम्।इति।एवंसंस्कृतव्याकरणशास्त्रवृद्ध्यर्थमपिप्रयतितवान्।हिन्दी-तेलुगुव्याकरणग्रन्थमपिमहोदयेनविरचितम्।

कौटिलीयस्यअर्थशास्त्रग्रन्थस्यव्याख्यानम्,चाणक्यनीतिसूत्राणिइत्यस्यअनुवादंकृत्वाअर्थशास्त्रेऽपिस्वप्रतिभांप्रदर्शितवान्।

याज्ञवल्क्यस्मृतेःव्याख्यानंविरच्यस्मृतिग्रन्थेष्वपिस्वशक्तिंनिरुपितवान् ।पतञ्जलियोगदर्शनस्यव्याख्यांकृत्वायोगशास्त्रेऽपिसेवांकृतवान् ।

अनुवादप्रक्रिययासंस्कृतभाषासेवा

संस्कृतभाषायांविद्यमानानिसुप्रसिद्धानिबहूनिकाव्यानिरुपकाणिवेदान्तग्रन्थान्,ऐतिहासिकग्रन्थान्चआन्ध्रभाषायाम्अनुवादंकृत्वासंस्कृतसाहित्यप्राचुर्यार्थंयथाशक्तिप्रयतितवान् ।तथाहिश्रीवाल्मीकिरामायणम्,रत्नावलि,नागानन्दम्,अग्निपुराणम्,नीतिवाक्यामृतम्,विवेकचूडामणिश्रीभगवदगीता,आदित्यस्तोत्ररत्नम्,संस्कृतसूक्तिरत्नकोशः,चाणक्यनीतिसूत्रणि,इत्यदिसंस्कृतग्रन्थान्आन्ध्रभषायाम्अनूदितवान् ।आङ्ग्लभाषास्थरवीन्द्रनाथठागूरमहोदस्यगीताञ्जलिम्संस्कृतभाषायाम्अनुवादंकृतवान्एवमेवधम्मपथम्इतिग्रन्थंसंस्कृतभषायाम्आङ्ग्लभाषायामपिअनुवादंकृतवान ।अनेनअस्यअनुवादकौशलताज्ञातुशक्यते ।

व्याख्यानविधिनासंस्कृतभाषासेवा

संस्कृतभाषायांविद्यमानानांसुप्रसिद्धानाम्आलङ्कारशास्त्रग्रन्थानांवेदान्तग्रन्थानांव्याकरणग्रन्थानाम्अन्यांश्चसरलशैल्याआन्ध्रभाषायाम्व्याख्यानंविरच्यसंस्कृतसाहित्यव्याप्त्यर्थंबहुधाप्रयतितवान् ।तथाहिकाव्यप्रकाशः,औचित्यविचारचर्चा,ध्वन्यालोकः,काव्यादर्शः,काव्यमीमांसा,काव्यालङ्कारसूत्रवृत्तिः,भामहस्यकाव्यालङ्कारः इत्यादिअलङ्कारशास्त्रग्रन्थानाम्,तैत्तिरीयोपनिषद्,केनोपनिषद्,प्रश्नोपनिषद्,मुण्डकोपनिषद्,माण्डूक्योपनिषद्,ब्रह्मसूत्रशावारभाष्यम्,जीवन्मुक्तिविवेकः,श्रीशिवदृष्टिःइत्यादिवेदान्तग्रन्थानांकौटिलीयम्अर्थशास्त्रम्कलिविडम्बनम्इत्यादीनांचव्याख्यानम्आन्ध्रभाषायांकृतवान् ।अस्यमहोदयस्यव्याख्यानपठनेनसुप्रसिद्धशास्त्रग्रन्थाःसुलभतयाअवगन्तुंशक्नुमः ।

तेलुगु-संस्कृत-निघंटुनिर्माणेसर्वतोमुखवैदुष्यंप्रदर्शितवान् ।

अयंमहोदयःउस्मानियाविश्वविद्यलयस्यसंस्कृतविभागाध्यक्षत्वेन,संस्कृतअकाडमीइतिसंस्थायाःसंचालकत्वेन,सरभारतीइत्यस्यकार्यदर्शित्वेन,संस्कृतभाषाप्रचारसमितिःइत्यस्याःसंस्थायाःकुलपतिपदव्यामपिस्थित्वा अनितरसाध्यांसंस्कृतभाषासेवांकृतवान् ।

पुरस्काराः

अयंमहोदयः1962, 1964वर्षेचउत्तरप्रदेशसर्वकारेणपुरस्कृतवान् ।आन्ध्रप्रदेशसाहित्य-अकाडमीद्वाराअलङ्कारशास्त्रेउत्तमपण्डितत्वेनपुरस्कारम्,

तेलुगुविश्वविद्यालयतःउत्तमसंस्कृतपण्डितपुरस्कारम्,1994वर्षेचउत्तरप्रदेशसर्वकारेणविश्वभारतीपुरस्कारंचगृहीतवान् ।आन्ध्रप्रदेशसर्वकारेण2001वर्षेतेलुगुआत्मगौरवपुरस्कारः,

2002केन्द्रसाहित्यअकाडमीद्वाराउत्तमसाहितीपुरस्कारः,

2004तमेवर्षेबिर्लाफौण्डेषन्संस्थातःवाचस्पतिपुरस्कारः,2006तमेवर्षेकालिदासज्ञानरत्नपुरस्कारश्चप्राप्तः ।2007तमेवर्षेप्रतिभामूर्तिजीवितकलासाधनपुरस्कारम्,2008तमेवर्षेवि.एन्रोड्डिसाहितीपुरस्थारम्,2011 तमेवर्षेसि.पि.ब्रोन्अकाडमीतःतेलुगुभाषापुरस्कारम्,2012तमेवर्षेसुरवरंप्रतापरेड्डिसाहित्यपुरस्कारम्, लयन्क्लब्इन्टर्नेषनल्संस्थातःजीवितसाफल्यपुरस्कारञ्चप्राप्तवान् ।तेलुगुविश्वविद्यालयतःगौरवडाक्टरेट्पुर स्कारम्,राष्ट्रियसंस्कृतविश्वविद्यालयतःगौरवडि.लिट्पुरस्कारञ्चगृहीतवान् ।2011तमेवर्षेभारतसर्वकारेणपद्म श्रीपुरस्कारेणसत्कृतः। एवंसर्वशास्त्रेषु, सर्वविधासुप्रक्रियासुचअनितरसाध्यांसंस्कृतभाषासेवांकृत्वा, आधुनिकसंस्कृतकवि-पण्डित-अनुवादक-व्याख्यातृषुश्रेष्टः, आदर्शभूतश्चअभवत्। संस्कृतसाहित्य-शास्त्रग्रन्थाध्येतृणांकृते,परिशोधकाणांकृतेचआचार्यपुल्लेलश्रीरामचन्द्रमहोदयस्यग्रन्थाःअत्यन्तमुपकारकाः भवन्ति।

उपयुक्तग्रन्थसूवी

1. काव्यप्रकाशः (बालानन्दिनीअनुतेलुगुव्याख्यानमुतो)
2.ध्वन्यालोकः (आन्ध्रव्याख्याबालानन्दिनितो)
3. काव्यालङ्कारसूत्रवृत्तिः
4. लघुसिद्धान्तकौमुदी (बालानन्दिन्याख्ययाआन्ध्रभाषाव्याख्ययासमेता)
5.दैवीवाक् (Prescribed as second year Second Language Sanskrit Text)

International Journal of Indian Languages and Literature,Vol.2 Issue.4 ,March-2017, ISSN(O):2455-1678

जानकीहरणकाव्ये छन्दोविशेषाः

Dr. S V BK V Gupta
Dept. of Sanskrit
Pondicherry University
svbkvgupta@gmail.com

महाकविना कुमारदासेन जानकीहरणकाव्ये एकैकस्मिन् सर्गे एकैकं वृत्तं प्रदर्शितम्। प्रति सर्गान्ते विद्यमानानां श्लोकानां अन्यत् वृत्तमाश्रितम्।

आसीदवन्यामतिभोगभाराद्दिवोऽवतीर्णानगरीव दिव्या।
क्षत्रानलस्थानशमी समृद्धया पुरामयोध्येति पुरी पराद्ध्यां॥१॥

इति श्लोकेन आरब्धे प्रथमसर्गे उपजातिवृत्तं स्वीकृतं कुमारदासेन। उपजातिवृत्तस्य लक्षणम् –

अनन्तरोदीरितलक्ष्मभाजौ पादौ यदीयावुपजातयस्ताः।
इत्थं किलान्यास्वपि मिश्रितासु वदन्ति जातिष्विदमेव नाम। इति।

नाम यत्र प्रथमपादे इन्द्रवज्रा, द्वितीयपादे उपेन्द्रवज्रा भवति, तद्वृत्तम् उपजातिवृत्तमिति कथ्यते। तथा च उपजातिवृत्ते प्रथमपादे त त ज ग ग इति गणाः, द्वितीयपादे ज त ज ग ग इति गणाः भवन्ति तदुपजातिः। प्रथमसर्गान्तपर्यन्तं उपजातिवूत्तमेव अनुसृतं कुमारदासेन। अस्मिन् विषये कुमारदासः कालिदास-मनुसृतवान्। कुमारसंभवकाव्ये कालिदासेन प्रथमसर्गे उपजाति-वृत्तमेव स्वीकृतम्।

वनजकुसुमधारिणीमलङ्घ्यां हरिनखपातविपाटितोरुगण्डाम्।
श्रियमिव नृपतिर्मृगव्यभूमिंचिरमनुभूय गृहोन्मुखो बभूव॥

International Journal of Indian Languages and Literature,Vol.2 Issue.4 ,March-2017, ISSN(O):2455-1678

इति प्रथमसर्गान्तश्लोकेषु पुष्पिताग्रानामकं विषमवृत्तं स्वीकृतं कुमारदासेन। अयुजि नयुगरेफतो यकारो युजि तु नजौ जरगाश्च पुष्पिताग्रा इति पुष्पिताग्रावृत्तस्य लक्षणम्। प्रथमपादे न न र य गणाः, द्वितीयपादे न ज ज र ग गणाः भवन्ति तद् पुष्पि्ताग्रावृत्तम्।

रावणेन रणे भग्ना देवा दावाग्नितेजसा ।
द्रष्टुं जगत्पतिं जग्मुः पुरस्कृतपुरन्दराः ॥

इति श्लोकेन आरब्धे द्वितीयसर्गे अनुष्टुप् नामकमात्राछन्दः स्वीकृतम्। **श्लोके षष्ठं गुरु ज्ञेयं सर्वत्र लघु पञ्चमम्। द्विचतुःपादयोर्ह्रस्वं सप्तमं दीर्घमन्ययोः** इति अनुष्टुभः लक्षणम्।

चिरशयनगुरुं स्वभोगभारं भुजगपतिः शनकैर्वितत्य खेदात् ।
शिथिलितफणपङ्क्तिमुक्तदीर्घश्वसितविधूतमहार्णवोऽवतस्थे ॥

इत्यादि द्वितीयसर्गान्तश्लोकेषु च पुष्पिताग्रानामकं विषमवृत्तं स्वीकृतं कुमारदासेन। अयुजि नयुगरेफतो यकारो युजि तु नजौ जरगाश्च पुष्पिताग्रा इति पुष्पिताग्रावृत्तस्य लक्षणम्।

अथ श्रियः प्राणसमस्य तस्य ज्ञात्वा विवक्षामिव मर्त्यधाम
पूर्व्वावतीर्णः सुमनः समृद्ध्या सम्यग् वसन्तो भुवनं ततान ॥

इति श्लोकेन आरब्धे तृतीयसर्गे च उपजातिवृत्तं स्वीकृतं कुमारदासेन। उपजातिवृत्तस्य लक्षणम् –

अनन्तरोदीरितलक्ष्मभाजौ पादौ यदीयावुपजातयस्ताः।
इत्थं किलान्यास्वपि मिश्रितासु वदन्ति जातिष्विदमेव नाम।

इति। **विरामः शर्वर्या हिमरुचिरवाप्तोऽस्तशिखरं** इत्यादि तृतीयसर्गान्तश्लोकेषु शिखरिणीवृत्तं स्वीकृतं कुमारदासेन। **रसैरुद्रैश्छिन्ना यमनसभलागः शिखरिणी** इति शिखरिणी-लक्षणम्। य म न स भ ल ग गणाः यत्र भवन्ति तत्र शिखरिणीवृत्तम्।

International Journal of Indian Languages and Literature,Vol.2 Issue.4 ,March-2017, ISSN(O):2455-1678

अथ स प्रविजृम्भिते शुचौ विधुरश्चेतसि पुत्रकाम्यया
सुबहुद्विजसात्कृताखिलद्रविणः स्तोममयष्ट भूपतिः ॥

इति श्लोकेन आरब्धे चतुर्थसर्गे वियोगिनीनामकं विषमवृत्तं स्वीकृतम्। **विषमे ससजा गुरुः समे सभरा लोऽथ गुरुर्वियोगिनी** इति वियोगिनीवृत्तस्य लक्षणम्। प्रथमपादे तृतीयपादे च स स ज ग गणाः, समपादेषु स भ र ल गणाः भवन्ति तत् वियोगिनीवृत्तम्।

रक्षोहव्यहविर्भुजं स हि तथा संघुष्य शस्त्रेन्धनैः
प्रत्युद्गम्य सुदूरमेव हरिणैरन्वीयमानो वहिः।
छेदाय प्रसृतैरसेकिमलताजालप्रबालश्रियः
कूजत्कोकिलमाश्रमस्य निकटं सायम्प्रपेदे मुनिः ॥

इत्यादि चतुर्थसर्गान्तश्लोकेषु शार्दूलविक्रीडितं वृत्तं स्वीकृतम्। **सूर्याश्वैः मसज-स्ततास्सगुरवः शार्दूलविक्रीडितम्** इति शार्दूलविक्रीडितवृत्तस्य लक्षणम्। यत्र चतुर्षु पादेषु म स ज स त त ग गणाः भवन्ति तत्र शार्दूलविक्रीडितवृत्तम्।

ततस्ततं तापसकन्यकाजनप्रसिक्तसंवर्धितवृक्षमण्डलैः
सहस्रशस्तानितसामनिस्वनप्रवर्त्तिताखण्डशिखण्डिताण्डवम् ॥

इति श्लोकेन आरब्धे पञ्चमसर्गे वंशस्थमामकं वृत्तं स्वीकृतं कुमारदासेन। जतौ तु वंशस्थमुदीरितं जरौ इति वंशस्थवृत्तस्य लक्षणम्। यत्र चतुर्षु पादेषु ज त ज र इति गणाः भवन्ति तत्र वंशस्थनामकं वृत्तम्। इदमेव वृत्तं जानकीहरणकाव्ये वहुषु सर्गेषु स्वीकृतं कुमारदासेन।

संक्रीडद्रथतुरगद्विपाभ्रवृन्दव्युत्क्रान्तौ विरतपृषत्कपातवृष्टि।
निस्त्रिंशस्फुरिततडिद्वियुक्तमाप व्यक्तार्कद्युति शरदीव तन्नभः श्रीः ॥

इत्यादि पञ्चमसर्गान्तश्लोकेषु प्रहर्षिणीनामकं वृत्तं स्वीकृतम्। त्र्याशाभिर्मनजरगाः प्रहर्षिणीयम् इति प्रहर्षिणीवृत्तस्य लक्षणम्। यत्र म न ज र ग गणाः भवन्ति तत्र प्रहर्षिणीनामकं वृत्तम्।

उच्चचाल ततः स्रष्टा जगदंशस्य मैथिलम्।
अनुग्रहीतुमग्रण्यं गृहिणामाहितक्रतुम्॥

इति श्लोकेन आरब्धे षष्ठसर्गे अनुष्टुप् नामकमात्राछन्दः स्वीकृतम्। **श्लोके षष्ठं गुरु ज्ञेयं सर्वत्र लघु पञ्चमम्। द्विचतुःपादयोर्ह्रस्वं सप्तमं दीर्घमन्ययोः** इति अनुष्टुभः लक्षणम्।

यत्रासीद्रघुपतिरूपनिर्जितोऽसौ।
वैलक्ष्यक्षतकृतसम्मदावसादः।
लालाट्यज्वलनरयेण भूतभर्त्रा
नैरात्म्यं हृदयभुवः शिवाय सृष्टम्॥

इत्यादि षष्ठसर्गान्तश्लोकेषु प्रहर्षिणीनामकं वृत्तं स्वीकृतम्। **त्र्याशाभिर्मनजरगाः प्रहर्षिणीयम्** इति प्रहर्षिणीवृत्तस्य लक्षणम्। यत्र म न ज र ग गणाः भवन्ति तत्र प्रहर्षिणीनामकं वृत्तम्।

ततो धरित्रीतनया गरीयः सा शासनं प्राप्य गुरोरलङ्घ्यम्
स्थपस्यशुद्धान्तजनैः परीता जगाम कर्त्तुं व्रतिनो नमस्याम्॥

इति श्लोकेन आरब्धे सप्तमसर्गे च उपजातिवृत्तं स्वीकृतं कुमारदासेन। उपजातिवृत्तस्य लक्षणम् –

अनन्तरोदीरितलक्ष्मभाजौ पादौ यदीयावुपजातयस्ताः।
इत्थं किलान्यास्वपि मिश्रितासु वदन्ति जातिष्विदमेव नाम। इति।

भुवि विरचितमग्रे तल्पमालोक्य भीतिं

स्पृशति मनसि बालां साश्रुपातस्थितां ताम्।
नृपतिभवनरत्नस्तम्भमालिङ्ग्य दोर्भ्यां
रघुपतिरुपगुह्य प्रापयद्भूमिशय्याम्॥

इत्यादि सप्तमसर्गान्तश्लोकेषु मालिनीवृत्तं स्वीकृतं कुमारदासेन। **ननमययुतेयं मालिनी भोगिलोकैः** इति मालिनीवृत्तस्य लक्षणम्। यत्र न न म य य गणाः भवन्ति तत्र मालिनीनामकं वृत्तम्।

उपयुक्तग्रन्थसूची

1. काव्यप्रकाशः, मम्मटः, राजस्थान प्रच्यविद्या प्रतिष्ठान, राजस्थान्, 1959
2. काव्यप्रकाशः, मम्मटः, त्रिवेन्द्रम् संस्कृतसिरीस्, तिरुवनन्तपुरम्, 1926
3. काव्यमीमांसा, राजशेखरः, प्रच्यविद्यासंशोधनमण्डलि, वडोदरा, 1981
4. काव्यालङ्कारसारसङ्ग्रहः,उद्भटः, भण्डार्कर ओरियन्टल् सिरीस् , 1925
5. काव्यालङ्कारसूत्रवृत्तिः , वामनः, श्रीवाणीविलास् प्रेस्स, श्रीरङ्गम्, 1909
6. किरातार्जुनीयम्, भारवि, चौखाम्बादिव्याभवन्, वाराणसी, 1962
7. कुमारसम्भवम्, कालिदासः, चौखाम्बासंस्कृतसम्स्थान्, वाराणसी, 1987
8. कुवलयानन्दः, अप्पय्यदीक्षितः, निर्णयसागर् प्रेस्स्, मुम्बय्यि, 1912
9. चन्द्रालोकः, जयदेवः, चौखाम्बासंस्कृतसिरीस्, वाराणसी, 1969
10. ध्वन्यालोकः, आनन्दवर्धनः, श्रीकुप्पुस्वामिशास्त्रि रीसेर्चइन्स्टिट्यूट्, मद्रास्,1944
11. निरुक्तम्, यास्कः, केन्द्रीयपुस्तकविभागः,मुम्बय्यि, 1918
12. नीतिशतकम्, भर्तृहरिः, चौखाम्बासंस्कृतसिरीस्, वाराणसी, 1958

International Journal of Indian Languages and Literature,Vol.2 Issue.4 ,March-2017, ISSN(O):2455-1678

Women's Rights and its Feminist Criticism

Vasantha Narender
Osmania university
narendravasantha@gmail.com

Abstract:

There are many sources of Hindu-law including sruti, smrti etc. Due to the emergence of various commentaries on Smrti and sruti, different schools of thoughts arose. The commentary in one part of the country varied from that of the other parts of the country. Because of these differences two main schools emerged, namely Mitaksara and Dayabhaga.

In this paper. I want to describe some relevant features of the Mitaksara commentary of vijnanesvara according to the law-scholars. On the other hand, I will try to find out some other articles of the Mitaksara commentary, for which feminist thinkers criticize it. However, before this description I am going to throw some light upon the sources and the schools of Hindu – law.

Mitaksara:

The Mitaksara – school exists throughout India except in the States of Bengal and Assam. The Yajnavalkya – Smrti was commented on by vijnanesvara under the title Mitaksara. The followers of Mitaksara are grouped together under the Mitaksara – school.

Mitaksara – school is based on the code of Yajnavalkya commented by vijnanesvara. Inheritance is based on the principle or propinquity i.e. only the nearest in blood relationship will get the property.

The school is followed throughout India except Bengal. Sapinda refers to the relationship of blood. The right to Hindu joint family property is decided by birth. So, a son immediately after his birth gets the right to the property.

The system of devolution of property is by survivorship. The share of coparcener in the joint family property is not definite or ascertainable, as their shares are fluctuating with births and deaths of the co-parceners. The co-parcener has no absolute right to transfer his share in the joint family property,

as his share is not definite or ascertainable.

A woman could never become a co-parcener. The widow of a deceased co-parcener cannot enforce partition of her husband's share against his brothers, but she could be a co-parcener.

Dayabhaga:

It exists in Bengal and Assam only. The Yajnavalkya – smrti is commented on by Jimutavahana under the title Dayabhaga. It has no sub-school. It differs from Mitaksara-school in many respects.

Dayabhaga – school is based on the code of Yajnavalkya commented by Jimutavahana, Inheritance is based on the principle of spiritual benefit. It arises by panda – offering.

- This school is followed in Bengal state only. Sapinda relation is by panda offering.
- The right to Hindu joint family property is not by birth but only on the death of the father.
- The system of devolution of property is by inheritance. The legal heirs (sons) have definite shares after the death of the father.
- Each brother has ownership over a definite fraction of the joint family property and so can transfer his share.
- The widow has a right to succeed to husband's share and enforce participation if there are no male descendants.
- On the death of the husband the widow become a co-parcener with other brothers of the husband. She can enforce partition of her share.

Although Mitaksara and Dayabhaga have hardly got any importance to day except with regard to coparcenary property rights of Hindus, yet it was a main school of Hindu-law in the pre-independence India. Today most of the old Hindu laws were replaced by parliamentary statutes in 1955 and 1956 viz. The Hindu Marriage Act, 1955, the Hindu Succession Act, 1956, the Hindu Adoptions and Maintenance Act, 1956, the Hindu Minority and Guardianship Act, 1956, etc. These Acts have substituted the Mitaksara and the Dayabhaga law except with regard to succession to ancestral property, which continues to be covered by the Mitaksara vide section 6 of the Hindu succession Act, 1956.

However, today no scholar of law wants to study these ancient schools of Hindu law. But according to Justice Markandey katju there are many clauses in the Mitaksara which can help the law scholars to explain Hindu – laws in the

International Journal of Indian Languages and Literature,Vol.2 Issue.4 ,March-2017, ISSN(O):2455-1678

favor of woman in the context of proprietary rights. He also describes the secular features of the Mitaksara – commentary because it does not describe women's proprietary rights clearly.

Relevance of Mitaksara – Commentary:

According to justice katju there are some reasons why Mithaksara – commentary is relevant in modern era. First, it is based upon the Yajavalkya – Smrti, which is shorter and more liberal, particularly towards women than the Manu Smrti. It was perhaps for this reason that Vijnanesvara preferred the Yajnavalkya-Smrti to the Manu-Smrti for writing his commentary.

As it is well known, the Mitaksara was written by Vijnanesvara during the reign of vikramarka, a chalukya – ruler of the 11th century A.D. Although, the Mitaksara was written by a South Indian, its remarkable feature is that its authority spread all over India except Bengal and Assamand it was accepted as the authoritative text on Hindu-law even in North India.

Mitaksara was certainly not a law made by parliament. In fact, in those days there was no Parliament and law consisted of treatise of learned jurists. The Mitaksara was accepted as an authoritative text on Hindu law due to promulgation by any sovereign authority such as the king or parliament, but due to promulgation by any sovereign authority such as the king or parliament, but due to its tremendous scholarship, logical analysis and the sheer force of intellect of its author.

The importance of the Mitaksara, therefore, is that it teachers us to have respect for intellect and learning wherever it may come from. This is the lesson which the Mitaksara teachers us in the 21st century. If India has to rise as a nation we must not be sectarian or chauvinists but all must feel like Indians living like a united family and must respect each other, whether we come from North or South, East or West.

Second thing which is more important about Mitaksara is its concept of secularity. Before the existence of Mitaksara – commentary the law of Hindus was intermingled with religion. It was the Mitaksara which was first to make the laws of property and inheritance secular.

The different between Dayabhaga and Mitaksara is based upon the explanation of word 'sapinda' used in the Manusmrti. Manu has written that when a man dies, his property goes to his nearest "sapinda". The question is, therefore, what is the meaning of the word "sapinda"? That depends upon the

meaning of the word “panda”. According to Dayabhaga, “panda” means the rice balls which are offered in the Sraddha-ceremony to one’s deceased ancestors. On the other hand, according to the Mitaksara the word “pinda” does not mean the rice-balls offered at the Sraddha-ceremony at all but it means the particles of the body of the deceased.

The term “sapinda” as used in the Smrtis and by the commentators before Vijnanesvara meant only those connected with the funeral obligations. Vijnanesvara’s definition of “sapinda” as one connected by the particles of the same body, was apparently unknown to any previous commentator. He cites no Smrti in support of his view, but only the Vedic texts on the theory of heredity which do not mention “panda” or “sapinda” at all. According to justice katju if the meaning of sapinda is blood-relation, women can be a part of distribution of property. On the other hand, Dayabhaga’s meaning of sapinda does not allow women to be a part because pindadana the unborn son in the mother’s womb cannot inherit a share in the property, because an unborn son cannot perform Sraddha. On the other hand, in the Mitaksara an unborn son in the mother’s womb gets a share in the ancestral property. Dayabhaga prefers the father to the mother, because he presents two oblations in which the deceased son participates, while the mother presents none.

This meaning of pinda and sapinda changed the traditional meaning. According to this meaning, just as son the daughter is also a part of her father’s limbs (pinda), so she is also equally entitled of father’s property.

According to justice katju, “Mitaksara of Vijnanesvara liberalized the law with regard to women. He provided for maintenance not only of the chaste wife but of the unchaste wife as well as unchaste widow also, while earlier writers circumscribed women’s property within the narrow limits prescribed by Manu. Vijnanesvara, however, included all property acquired within the definition. In this connection his liberal views evoked protests from conservative scholars. Another writer has gone far to say that a particular rule was evolved by Vijnanesvara out of his brain and hence deserved no consideration. However, ultimately all scholars recognized and accepted his views. Due to his progressive views women became entitled to hold and inherit property.

Thus, according to justice katju, if we explain Mitaksara in a new way we can find out some clause which can be helpful to create new laws in favour of women. We can also tell the rest of the world, specially the west that India was not only rich in the area of philosophy and spirituality, but also in the area

of law.

Feminist criticism of Mitaksara:

Feminist thinkers criticize Mitaksara commentary because in spite of being liberal in all other aspects it does not clearly quote the proprietary rights of women. They mainly limelight some features some which stand against women's rights. These clauses are the concept of stridhana, the co-parcenary rights of daughter, wife and widow and other proprietary rights related to women. The word Stridhana is very confusing and lawyer often explain it according to their need. Feminist thinkers say that this concept of stridhana is a conspiracy against women's rights of property. N.N.Bhattacharya says, "the best way to deprive a woman of her property – right is to make the scope of stridhana as narrow as possible so that it might comprise no more than a few cloths and ornaments." Bhattacharya says that "Mitaksara provide a liberal meaning of stridhana. According to the Mitaksara, the property inherited by a women or obtained at a partition should fall definitely within the category of stridhana and pass automatically to her own relation after her death. The modern jurists have taken just a different stand saying that the property inherited by a women from her parents or parents –in-law or husband should pass after her death not to her own relations or natural heirs but to the next heir of the person from whom she inherited.

In this way, the criticism of feminist scholars is based upon the explanation of lawyers not the commentary of ancient intellectuals. But leftist and feminist thinkers are against the silence of Smrtis and its commentaries over woman's property rights.

According to Dharmasastras, property will devolve only among the sons and their absence among the agnates in the male line. Although the sisters were entitled to get one-fourth of their brother's share but it is not clear that this was moral obligation or a legal compulsion. The question of a daughter's direct inheritance could arise only when the father was sonless. But the Smrtis and their commentaries are silent whether daughter's inheritance is natural or it will go to the paternal line. Different commentaries say that this one-fourth part is a part of gifts and other things given to the daughter in the time of her marriage and daughter can never demand the partition of property. Thus, Manu's concept of putrika is also a controversial concept. Only Mitaksara allows absolute ownership of the widow over the movable property of her deceased husband. So,

feminist scholars admire liberal clauses of Mitaksara, but they also criticize its silence over women's property rights.

Conclusion:

In this way, after this discussion it can be concluded that although ancient school of Hindu-laws are not very relevant in modern days, yet some clauses of Mitaksara are still important. In one way, these clauses given space to scholars to explain it in the new broader perspective and on the other way they tell the rest of world about the intellectual tradition of India in the area of secular law. Feminist scholars criticize Dharmasastras because it did not explain women's rights clearly, still they admire yajnavalkya-smrti for its liberal and secular attitude.

Bibliography:

1. Coparcenery Rights to Daughters; Constitutional and interpretational Issues 1997 B.Sivaramayya

2. Women, Law and Politics in the 21st Century: The Hindu Succession Act of 1956, Tradition, and its Effect on the Women of India.

3.Schools of Hindu law, Dr.K.Shivaram& Ajay Singh.

4. Law Commission of India, Report on 'Property Rights of Women: Proposed Reforms under the Hindu Law may 2000.

5. Women in India Society, by Neera Desai and Usha Thakkar, National book trust, India, 2007.